

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1934

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.	Lap
<i>Kristóf György</i> : Péterfi Károly esztétikája	337
<i>Waldapfel József</i> : Heltai Gáspár forrásai. (II., bef. közlemény.)	356
III. Heltai és Franck Sebestyén.	356
<i>Romhányi Gyula</i> : Dóczy Lajos drámái. (III., bef. közlemény.)	366

ADATTÁR.

Szemere Miklós irodalmi hagyatékából (IV., bef. közlemény.) Közli: <i>Perényi József</i>	378
Magyar írók levelei gróf Széchenyi Ferenchez. (III., bef. közlemény.) Közli: <i>Valjavec Frigyes</i>	387
Adatok Báróti Sándor testőri pályájáról. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	396
Verseghy Ferenc két ismeretlen német költeménye. <i>Gálos Rezső</i>	400
XVII. századi fordítás-töredék Horatiusból. <i>Waldapfel Imre</i>	402
Morál — perorál. <i>Sándor (Skala) István</i>	402
Adalék Kemény Zsigmond publicisztikai munkásságához. <i>Haraszthy Gyula</i>	403
Ismeretlen Amade-nyomtatvány. <i>Gálos Rezső</i>	404

KÖNYVISMERTETÉS.

Br. Podmaniczky Pálné Vargha Ilona: Arany János és az Evangélium. <i>Hajdú Zoltán</i>	406
Gheorghe Kristóf: Istoria limbii și literaturii maghiara. <i>Rajka László</i>	409
Veégh Sándor: Petőfi a románoknál. <i>U. az.</i>	410
Dr. Dóczy Jenő, dr. Wellmann Imre, dr. Bakács István: A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete. <i>Haraszthy Gyula</i>	411
Dr. Belohorszky Ferenc: Bessenyei György. <i>U. az.</i>	412
Radnóti Miklós. Kaffka Margit művészi fejlődése. <i>Solt Andor</i>	413
Ember Ernő: A magyar népszínmű története. <i>Kenyeres Imre</i>	413
Payr Sándor: Gárdonyi apja és a Ziegler család Sopronban. <i>Solt Andor</i>	414

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1933-ik év irodalomtörténeti munkássága. (IV., bef. közlemény.) N—Zs. <i>Kozoca Sándor</i>	415
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	432

A szerkesztésért és kiadásért felelős:
CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I. PAULER-U. 4.).

PÉTERFI KÁROLY ESZTÉTIKÁJA.

Adatok a magyar esztétikai gondolkozás önállósulásának kezdetéhez.

A tudományos jellegű és értékű magyar esztétika 1778-ban indult meg — korán, irodalmunk megújulásának hetedik évében, alig negyedszázaddal a Leibnitz-Wolf lélektani vizsgálataiból kisarjazott önálló, modern baumgarteni német esztétika után. Kettős, Ianus-arccal született meg, s ez eddig nem részesült kellő figyelemben, nem ragadta meg eléggé az érdeklődést. Az egyik arcot a jezsuita Szerdahelyi György *Aesthetica*-ja jelenti. Két kötetes nagy műve — alcíme szerint: *doctrina boni gustus* — tartalmilag, Jánosi Béla megállapítása szerint, *eclecticus kompiláció*.¹ Mint tudós együtt halad a haladókkal, de utipoggyászát kölesönveszi s úgy kíséri meg az esztétikát a filozófia rendszerébe illesztve, a maga teljességében és befejezettségében kifejtteni. Nem fordít, hanem válogat, gyűjt s úgy rendezi el anyagát, hogy műve az önállóság és eredetiség külső bélyegét magán viseli. Tettének merészségét akkor értjük meg igazán, ha elgondoljuk, hogy csaknem 40 évig kell várnunk, míg egy másik írónk a Szerdahelyi esztétikája óta elhanyagolt terület új művelésébe fog. Ez úttörő, korszakot kezdő műnek is, mint a Benkő Józseftől a tudományok arany százada névvel illetett idő tudományos munkáinak általában, latin a nyelve.

De más irányban is megindul a magyar esztétikai gondolkodás, s erre ritkábban és kevesebb éberséggel szoktunk emlékezni. Egy külföldön tanuló református teológus diák, utóbb rövid ideig pap, majd elég korán, 49 éves korában, 1794-ben bekövetkezett haláláig kolozsvári kollégiumi tanár, Sófalvi József munkássága képviseli: ez a magyarnyelvű esztétika. Sófalvi munkájának címe: *A természet szépségéről való beszélgetések*. Ugyanabban az évben jelent meg, mint a Szerdahelyi esztétikája.² Ez a mű még annyira sem eredeti, mint a Szerda-

¹ Jánosi Béla: *Szerdahelyi György esztétikája*. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXIII. k. 56—58. l.

² Az 1778. évben. Kolozsvárt kinyomtatott mű azonban a gróf Teleki Lászlóhoz intézett ajánlás keltezése szerint már 1775-ben Leydenben készen volt.

helyi. Egyszerű fordítás Sulzer J. Gy. művéből, a címlap szavai szerint: *nemzete hasznára* fordította magyarra a Leydenben tanuló teológus diák. Nem is rendszeres elméleti esztétika, mint a Szerdahelyi, hanem egy részletkérdést gyakorlati, tapasztalati módon fejtegető párbeszéd. Charites és Eukrates a természetben előforduló szépségről, ennek fajairól, hatásairól, kivált az erkölcsiről társalog és cserél eszmét. Legnagyobb jelentősége kétségkívül magyarnyelvűsége.

Érdekes és talán páratlanul álló jelenség a magyar tudományosság történetében az, hogy egy átvett, hazai talajon művelni kezdett új tudomány egyidőben és egyszerre két nyelven, a tudományok latin nyelve mellett nemzeti nyelvünkön is megszólaljon. Az általános, szinte törvényszerűséggel ismétlődő jelenség az, hogy nemzeti nyelvünk csak utóbb és félénken kísérel meg élni természetadta jogával és kötelességével, a magyar szónak veleszületett kifejező erejével, mindent kifejezni tudó hajlékonyságával. A magyar esztétika e ritka kivételek egyike: mindjárt kezdetben két nyelven szólt — latinul, a tudományok nemzetközi nyelvén, és nemzeti nyelvünkön, magyarul.

A magyar esztétikának ez a kettős arca, kétnyelvűsége még jó sokáig fennmaradt. A nagyszabású rendszerező munkák (Verseghy, Greguss Mihály, Schedius) jobbára latinok; amelyek magyar nyelvű köztük, az pusztá fordítás (Szép János, Pucz Antal). Önállót a magyar tudomány csak egyes részletkérdések megvilágításában ad, és még inkább az alkalmazott esztétikában, a poétikában, bár szempontjaik, okoskodásuk, módszerük egészen véve itt sem eredeti: avatott szem meglátja mögöttük a forrást, amelyből merítettek.

Igazán értékeset, maradandót csak Kölcsey alkotott *Körner Zrinyijéről, Nemzeti hagyományok. A komikumról* stb. című dolgozataiban. Amint Mitrovics jellemzi: Kölcsey már nemcsak *korának*, hanem a *jövőnek* is esztétikusa lett.¹ Rendszeres, tartalmilag eredeti *magyar nyelvű* esztétikánk és esztétikusunk egészen 1849-ig, Gregussig nincs, és Kölcsey és Greguss munkássága között, a közbeeső húsz év alatt, latin nyelven sem jelent meg rendszeres esztétika. Csak az időszerű részletkérdésekről szóló, egyre számosabb és terjedelmesebb tanulmányok által mélyült, fejlődött tovább a magyar esztétikai gondolkodás. Az esztétika szempontjából nézve egyébként sem eseménytelen ez a két-három évtized. Érlelődik közben és alatta az eredeti (nem fordított vagy átdolgozott) rendszeres magyar nyelvű esztétika is.

Legjelentékenyebb e tekintetben Köteles Sámuel, előbb marosvásárhelyi, utóbb nagyenyedi ref. koll. tanár munkássága.

¹ Mitrovics Gyula: *A magyar esztétikai irodalom története.* 52. L. 304.

Köteles 1799 óta mindkét iskolánál a filozófiai tanszéken működött. Tanítványai, hallgatói a középiskola ú. n. logikai osztályába járó tanulók és a felsőbb, jogi és teológiai tudományokat folytató diákok voltak. Az egyes disciplinák, amelyeket a filozófia professzorának bizonyos periodusokban elő kellett adnia, egy csomó természettudományi és matematikai tárgy mellett a következők voltak: logika, metafizika, alapfilozófia, lélektan, morális filozófia, antropológia. És egy 1842-diki tervezet szerint: *esztétika is, ha lehet.*¹

Ez az utóbbi néhány szó: esztétika is, ha lehet — a mából visszanező szemnek kicsi, jelentéktelen adalék. Hiszen csak úgy oda van vetve s annyit mond, hogy ha épen lehetséges, esztétikáról is adjon elő a philosophiae professor. Tanügytörténeti szempontból és a magyar esztétikai gondolkodás terjedésének megmérése szempontjából azonban ez az oda vetett függelék figyelmet érdemlő fontos szellemtörténeti útjelző. Azt jelenti, hogy az esztétika mint filozófiai tudomány a felső oktatásba is felveendő és beillesztendő külön disciplinává fejlődött; hogy a magyar szellemi élet és tudományos nevelés nem teljes a rendszeres esztétika ismerete nélkül. Szükséges hát e tudománynak a tantervbe iktatása. E mögött viszont az a további valóság ismerhető fel, hogy az esztétika mint tudomány a magyar szellemi életnek állandó kérdéseként foglalkoztatta az elméket: időszerűvé vált.

Az említett tanterv természetesen nem országos, hanem csak az erdélyi református főconsistorium bizottságáé s így csak az erdélyi ref. főiskolákra (Enyed, Kolozsvár, Marosvásárhely és Székelyudvarhely) volt érvényes és kötelező. De jelentősége, a magyar tudományos esztétikai gondolkodás terjedésének megméréseire vonatkozó fontossága, így is kétségtelen és nyilvánvaló.

Az esztétikai gondolkodásnak ebben az örvendetes térhódításában, az esztétikának mint filozófiai tudománynak ebben az önállósulásában, nélkülözhetetlen tényezővé, iskolai tananyaggyá válásában Köteles Sámuel személyisége és tudományos munkássága volt a legfőbb mozgató erő.

Köteles, mint tanár, Kant tanának volt hirdetője, harminckét éven át, 1931-ben bekövetkezett haláláig². Mesterének felfogását hirdetve s annak tudományos rendszerét követve, az esztétikát is tárgyalnia kellett és tárgyalta is, pl. a *Filozófia encyklopédiája* c. 1829-ben megjelent művében — ez nem más, mint a hallgatók számára készült s a katedréről elmondott előadásoknak nyomtatott szövege.

¹ Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története.* 587. l.

² Bartók György: *Köteles Sámuel élete és filozófiája.* Athenaeum, 1910. évf. 53. s. k. l.

E mű második szakaszában Köteles ismerteti a szemlélődő (elméleti) filozófia három disciplináját: a logikát, a metafizikát és az esztétikát, az értelem, az ismeret és az ízlés tudományát (108., 112. s köv. l.) Az esztétika vagy az ízlés tudománya azokat a törvényeket veszi vizsgálat alá, melyek szerint mi a szép és felséges tárgyakat helyesen meg tudjuk ítélni. Részei az esztétikának a tiszta esztétika, mely a szép és felséges tárgyak szemléléséből származó tetszésnek és tiszta gyönyörködésnek feltételeit és alapját, meg a róluk hozott ítéleteknek eredeti principiumát tárgyalja, és az alkalmazott esztétika, mely a szép mesterségek teóriája.

Philosophiai anthropológiájának, melyet a Magy. Tud. Akadémia adott ki, de már szerzőjének halála után nyolc évvel, 1839-ben, és amely szintén anthropológiai leckéi vezérfonalául szolgált, a lelki érzésekről szóló fejezetében hasonlóképen elég részletesen fejtegeti Köteles az esztétikai érzéseket, Kant álláspontja értelmében: az esztétika az érzékiség reguláinak tudománya.¹

Nyomatásban megjelent és kéziratban maradt munkái nem engedik meg azt a következtetést, hogy Köteles az esztétikát teljesen önállóan és elkülönítve, részletesen is feldolgozta és előadta. Lehetséges, de nem bizonyos. Bizonyos csak az, hogy alkalomadtán — a filozófia enciklopédiájának és a filozófiai anthropológiának az előadása közben — ismertette, elemezte, tárgyalta az esztétikát céljának megfelelő részletességgel, de mégse önállóan, mégpedig magyar nyelven, nem latin nyelvű előadásban. Ez elévülhetetlen érdeme. Ezenkívül — s ez még nagyobb érdem — elsősorban neki köszönhető, hogy az összes erdélyi ref. kollégiumokban, a főiskolai tagozaton, is, lassan, észrevétlenül, de nagyon korán és céltudatosan, végbement a tanítás nyelvének kicserélődése a magyar nyelvére. Igaz, hogy voltak elődei ezen a téren, de helyesen mondja Toldy Ferenc, mint kiadó, a Köteles anthropológiájához írott előszóban (III. l.): a többiek viszont az ő vállán emelkedtek.

Követői közé tartozik többek között Péterfi Károly — az ő rendszeres kéziratosa esztétikáját kívánjuk az alábbiakban ismertetni.

Péterfi Károly, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, előbb marosvásárhelyi pap, majd ugyanott philosophiae professor a ref. kollégiumban, később tordosi s élete utolsó felében újra marosvásárhelyi ref. lelkész volt. 1873-ban halt meg, nyolcvanhárom éves korában. Iskolai tanulmányait 1803-tól kezdve kilenc éven át a marosvásárhelyi kollégiumban végezte s mint ilyen, a felsőbb osztályokban több éven át természetesen Kötelesnek is hallgatója, sőt tanítványa volt. Nemesak egy a többi

¹ Részletesen ismertette és méltatta Köteles esztétikai felfogását Bartók György (i. h. 76—78. l.) és utána Mitrovics Gyula (i. m. 36—38. l.)

között, hanem — úgy látszik — kiválóbb valamennyinél. Csak így érthető meg, hogy amikor 1818-ban a nagyhirű és nagy-tudományú Köteles, elfogadva megválasztását a nagyenyedi kollégium tekintélyesebb és jobb javadalmazású filozófiai tanszékére, Marosvásárhelyről távozott, üresen maradt tanszékére az egyházi főhatóság a külföldről nemrégiben hazatért fiatal marosvásárhelyi papot, Péterfi Károlyt választotta meg nagy szótöbbséggel. A mester tanszékébe a tanítványt ültették. És a tanítvány, most már maga is mester, a hozzáfűzött bizalomnak megfelelően, tovább vitte és fejlesztette a Köteles-művelte tudományágakat és a Köteles tudományos módszerét is. Kötelesnek méltó utóda tudott lenni és volt nemcsak a marosvásárhelyi kollégium filozófiai tanszékén, hanem a Magy. Tud. Akadémiában is, mely 1834-ben levelező tagjának választotta meg elismerésül a *Filozófusok és a filozófia története* c. 1833-ban Marosvásárhelyt megjelent művéért. Jelentékenyebb tudományos munkája még csak egy látott nyomtatásban napvilágot, az *Alapfilozófia*. (Nagyenyed, 1841. 256 l.) Kéziratban ellenben egész halom munkája hever a marosvásárhelyi kollégiumban, mint pl. *Logika, Metaphysika v. esmérettudomány, Erkölc v. virtus tudomány, Physiologia és anthropologia, Psychologia empirica vagy tapasztaláson épült lélektudomány* stb.¹

Ezek között van az *Izléstudomány (aesthetica)* c. műve is (8034. sz. a.): *az első eredeti, nem fordított, rendszeres magyar nyelvű esztétika* — jóval korábbi, mint a Gregussé.

A Péterfi sajátkezű írásában fennmaradt esztétika keletkezésének megértése végett fel kell említenem, hogy a mű ugyancsak a Péterfi kezeírásában latin nyelven is fennmaradt a kollégiumban. Ez az utóbbi azonban, mind a fejezetek számát, mind az egyes sorszámozott fejezetek tartalmát tekintve, sokkal rövidebb, vázlatosabb, szűkebszavú, mint a magyar. Így pl. a bevezetés terjedelme a latin nyelvű kéziratban csak két, a magyar nyelvűben tizenegy paragrafus; az alkalmazott esztétika a latin szövegben a 63-ik, a magyarban a 72-ik paragrafussal kezdődik, azért, mert ez utóbbiban több, a latinnál ismertnek feltételezett és így mellőzött dolgot is szükségesnek tartott felvenni és megmagyarázni. E mellett a magyar szövegben az egyes fejezetekben szintén több a kitérés, részletesebb az előadás, és van néhány bibliográfiai utalás is. Péterfinél is a rövidebb latin szöveg a régibb, az első kidolgozás, akárcsak Köteles munkáinál. Köteles, a mester és előd, az esztétikát részletesebben sem magyarul, sem latinul nem tárgyalta. Az utód és tanítvány azonban úgy osztotta be tárgyait, hogy lehessen külön is előadnia az esztétikát. Mivel e téren Köteles példája hiányzott, eleinte ő is latinul tett kísér-

¹ L. Koncz J.: i. m. 351—354 l.

letet. De csakhamar magyarra változtatta át az előadás nyelvét. «A filozófiára tartozó kurzusait, valamint az anthropológiát és a politikát is előbb latinul dolgozta ki — de nem-sokára az idő szelleme lengését mintegy messziről érezvén, magyarra fordította» — mondja életrajzírója, Koncz József, ki a Péterfi személyiségét is már csupán személyes családi viszonyánál fogva is — Péterfinék veje volt — jól ismerte.¹

A tizenhét kis nyolcadrét ivnyi kéziratossal, első rendszeres magyarnyelvű esztétika külső címlapja szerint: *Izléstudomány (aesthetica)*, a belső címlap szerint pedig: *A vizsgálódó Filozófiának Systemája. Harmadik rész: Izlés-tudománya, vagy Aesthetica*. Előadása nem folytonos, hanem apró, sorszámokkal ellátott külön fejezetekből áll, melyeknek a latin szövegben címük is van, míg a magyarban cím nélkül, csak számozással követik egymást.

A bevezetés (1—11. §.) a filozófia céljának és felosztásának érintése után rátér az esztétikára, mint a vizsgálódó (elméleti) filozófia tudományának harmadik (1. logika, 2. metafizika) ágára, s következő meghatározását adja: «Az esztétika az emberi léleknek eredeti törvényeiről való tudomány, melynél fogva valamely tárgyat a tetszés, vagy nemtetszés érzéséhez való illetvényében (viszonyában) ismerünk és ehhez képest mint izlés tárgyát ítélünk meg. Ezért nevezetük izlés tudományának, geumatológiának. Esztétikának pedig azért, mert arra, hogy valami izlésem tárgya lehessen, megkivántatik, hogy az láttassék, vagy éreztessék, egyszóval, hogy érzemenyesen észrevétessék». Egyéb figyelemreméltó megjegyzések még a bevezetésben: az esztétikát helytelenül azonosították régebben a szép mesterségek tudományával; az esztétika ismerete senkinek nem ad sem izlést, sem esztétikai ítélő-, vagy más esztétikai tehetséget. Ezeket az esztétika, mint természeti adottságokat feltételezi és fejlődésükben támogatja. Az esztétikus legyen filozófus lélek, nem pedig költői. A poesis poétizálhat, de az esztétikának filozofálni kell.

Az esztétika két részre oszlik, ú. m.: tiszta és alkalmaztatott esztétikára. A tiszta esztétika (ae. pura) ismét két részre válik. Az első szól az esztétikai ideákról (ideologiai aesth.), vagyis a tárgyakkal azon tulajdonságairól, melyek az öntudatban helybenhagyást, tetszést keltenek; a másik rész szól az esztétikai ítéletekről (crimatologia aesth.).

¹ Koncz József i. m. 346 l. Érdekes azonban, hogy Péterfitől latin nyelvű kurzus az esztétikán kívül nem maradt fenn. Ez arra mutat, hogy legtöbb tárgyát kezdettől fogva úgy adta elő, mint Köteles, az előd: magyar nyelven. Csak ahol mestere nem tört nyelvünkön utat, ott kényszerült előbb latin nyelven próbát tenni. Egyebütt eleitől kezdve csak magyarul adott elő, latin nyelven vezérfonalat nem is állított össze, s így az fenn sem marad.

Az esztétikai ideákról szóló rész hármastagoltságú. Ugyanis az esztétikai tetszésnek, mint az öntudat egyetemes és szükségképeni tényének (amely azonban egyénekenként változó lehet) oka vagy a tárgyak minemősége, vagy azoknak mekkorasága, vagy végül e kettőnek keveredése. Első esetben a tárgy szép — ennek ideáját tárgyalja a *calleologia*; a második esetben a tárgy fenséges — az erről szóló rész neve *hypseologia*. E két fundamentális ideának keveredéséből számos rokon esztétikai tulajdonság áll elő, s az ezekről, vagyis a széppel és fenséggel rokon és ellenkező fogalmakról szóló tannak neve *syngeneiologia*.

A szép *első* meghatározó jellege az, hogy tetszik: a tetszés megelőzi, *conditio sine qua nonja* a szépségről szóló ítéletnek. A szépen kívül azonban más dolgok is tetszenek. Ezért a szép tetszését a többi tetszéstől — a kedves, hasznos, jó és igaz okozta tetszéstől — el kell különíteni. Az elkülönítés alapja az, hogy — s ez Péterfinél a szép *első* meghatározása — *szép az, ami csupán formájánál fogva tetszik*. A többi tetszés más természetű. A kedves, hasznos tetszése anyagi, az igaz és jó tetszése értelmi. Emezeknél a tetszés ok; tetszenek, mivel érdekelnek. A szépnél a tetszés következmény; érdekel a szép, mivel tetszik. A szép független a kedvestől, a hasznostól, a jótól és igaztól. Ezek is lehetnek szépek, de nem mindenképen azok. Ha valami érdekből tetszik, nem szép, mert a szép «interesse», érdek nélkül való tetszés. *A szépség tehát az a tulajdonság, melynél fogva a tárgy az észrevevőben csupán formája által kedves érzést támaszt.*

A szépeknek, mint tiszta formának *második* jegye az, hogy célirányos, célszerű, mert amiben célirányosság nincs, nem lehet szép. A forma szépsége célszerű lehet függetlenül minden meghatározott céltől, pl. virág, gyümölcs, vidék és maga az emberi test. Az ilyen tárgyak maguk magukért vannak, önmagukban szépek, abszolút esztétikai beccsel bírnak, szépségük szabad, független, magától fennálló, azaz önmagában igazolt. Viszont egy ház, pénzdarab stb. szépsége relatív, mert a tárgy célja előre meghatározza formájukat is: csak akkor célszerű, ha a tárgy célját teljes mértékben tudja szolgálni.

Harmadik határozománya a szépeknek, hogy észrevehető, mert ami nem észrevehető, nem lehet tárgya az esztétikai helybenhagyásnak. Van külső, érzéki szép, a látás és hallás által észrevett szép, és van belső, lelkileg észrevehető szép: a képzetek, mert ezek magának a belső érzésnek produktumai, mint pl. a teremtő fantázia képei és az értelemnek és okosságának ideái, vagy pedig azok az elmeállapotok, melyek amazokból származnak, mint az együttérzés indulatai, a szeretet, gyűlölet, félelem stb. Lényeges a belső szép. Ez az alap, noha a külső szép szolgáltatja az alkalmat az ízésnek formá-

lására azzal, hogy a belső szépnek megérzését mintegy megnyitja, megindítja. A külső szépet testi szépségnek is lehet nevezni, a belsőt pedig lelki szépnek — ezt helytelenül tekintik azonosnak az erkölcsi széppel, a jóval. Az esztétikai tetszés független a logikai és erkölcsi tetszéstől, mégis az esztétikai szép mint forma magában foglalhatja, megérzékelteheti, alakba öntheti az igazság, jóság és okosság ideáit is. Ezért a szépség a legtökéletesebb forma, melyben az érzeményes egyáltalán megjelenhetik. Innen van a szépnek mint legtökéletesebb érzéki formának rendkívül való vonzóereje.

Ebből következik — s ez a szép és szépség második meghatározása — hogy szép az, ami a formájánál fogva a végesben a véghetetlenlennel sejteti és ez által tetszést kelt; a szépség pedig valamely dolognak az a tulajdonsága, amely az észrevevőnek elméjében a maga formájánál fogva a végesben a véghetetlenlennel sejtését felgerjeszti és ezáltal tetszést szerez. A véghetetlenlennel a szép forma nem valóságban és valóságként szemlélteti, hanem csupán sejteti homályosan azt, ami a véges forma mögött el van rejtve: a kimondhatatlant, a leírhatatlant, a titokkal teljest. Az elmének a szép által ezen ideális állapotba helyezése az elragadtatás: a szép elménket ki- és felragadja az érzéki világból s viszi az ideák világába. Az elragadtatás rendszerint csendes, szótlán; amit ilyenkor észreveszünk, kimondhatatlan, valami szent fátyolon lebegő messze, homályos kép: ez a véghetetlen sejtése a végesben.

A szép foglalkoztatja az értelmet is, a fantáziát is könnyű és mégis szabályos módon, azaz szabályok szerint. De ez a foglalkoztatás szabad, bár célirányos és játékszerű, noha az ismeretnek is megfelelő, de épen, mert azoknak megfelel, attól még is szabadult. Ezért az elme a szépben a tulajdon maga alkotását, magától a maga számára teremtett obiectumot lát s azt valami különös szeretettel öleli át — ezáltal a szép az értelem és a fantázia harmóniás munkájának tudatát kelti fel, s így a szép az élet érzését fokozza. Ezért a szépnek tetszése nem egyéb, mint valamely tárgy célszerű formájának észrevétele által magasabbra emelt, fokozott életérzés. Ebből következik a szépnek és a szépségnek harmadik és utolsó meghatározása: szép az, ami a formája által az észrevevőnek képzelődő tehetségét és értelmét valamely könnyű és mégis szabályos, tehát tetsző módon foglalkoztatja, a szépség pedig valamely dolognak azon tulajdonsága, melynél fogva a tárgy a maga formája által a képzelődő tehetséget valamely szabad, de az értelemmel megegyező játékba helyezi s ez által az életnek érzését az észrevevőnek elméjében magasabbra emeli. A legnagyobb szépség: a szépség ideálja; ehhez legközelebb állónak Péterfi — Lessingre hivatkozással — az emberi formát találja.

A szépről szóló szakasz befejezéséül röviden felemlíti s egyúttal bírálja Baumgarten, Mendelsohn, Hutcheson, Hume, Batteux és Kant meghatározását a szépről. Aztán rátér a felséges tanára, a hypseológiára.

Annak ismétlése után, hogy a fenséges,¹ ellentétben a széppel, a dolgok nagyságára vonatkozik, a fenségesnek és fenségességnek is a következő előleges meghatározását adja: fenséges az, ami a nagyságáért tetszik; fenségesség pedig egy dolognak az a tulajdonsága, amely az észrevevőben a maga nagysága által kedves érzést támaszt. A nagyság viszonylagos. Fenséges az a nagyság, mely az összehasonlításnak, az észrevételnek szempillantában minden másnál nagyobbak tetszik. A fenséges is kétféle lehet, ú. m. külső: testi, kiterjedésbeli, matematikai, extenzív, és belső: lelki, erőbeli, dinamikai, intenzív fenséges. A külső, matematikai fenséges tárgy kiterjedésben minden más tárgyat felülmul; lehet számbeli, értelmi és lehet szemlélt, esztétikai nagyság. A számbeli nagyság végtelen. A szemlélt, az esztétikai nagyság mérésében azonban hamar eljutunk a summához, melynek szemléléséhez felfogás (apprehensio) és összefogás (comprehensio) szükséges. A dinamikai fenségest is kétféleképpen mérhetjük, ú. m. fizikailag — ez a hatalmas, mely félelmes is lehet — és erkölcsileg. Ez az erkölcsileg mért dinamikai fenséges: a véghe-tetlen nagyság és az örökkévalóság. Egyébiránt a testi fenséges is, mint a szép, csak a látás és hallás által érzékelhető tárgyakban fordul elő; a lelki fenséges pedig, az érzéki alakot öltött véghe-tetlen nagyság, maga az örökkévalóság. Rendszerint dinamikai nagyság; csak hatásaiban lehet érzékelhetővé tenni, mint ahogy az isteni nagyságot is Mózes a világot teremtő *legyen* szóval, Homeros pedig a világot megrázó fejbőlintással érzékelteti.

A végtelen erő — akár az erkölcsileg jó, akár a rossz — esztétikailag fenséges. A szép csak sejteti a végtelent a végesben, a fenséges azonban közvetlenül szemlélteti, élénk tárja. Ebből következik a fenségesnek második előleges meghatározása: fenséges az, ami mérhetetlen nagysága által a véghe-telent a végesben szemlélteti és ezáltal tetszik; a fenségesség pedig az a tulajdonság, mely az észrevevőben a maga nagysága által a végesben a véghe-telennek a szemlélését felserkenti s épen ezáltal tetszést kelt. A fenségességnek vége, mihelyt nem szemléljük, hanem vizsgáljuk, elemezzük.

A fenséges tetszése vegyes, összetett érzés. Eleinte az öntudatot elnyomja, megbontja, kedvetlenséget okoz, ezt aztán az okosság feloldja, s csak ekkor válik kedves érzéssé. A fenséges érzése, ellentétben a szépével, nem mentes minden érdektől.

¹ Péterfi *felsőgesnek* mondja.

Részben anyagi és értelmi tetszés — ennyiben sokkal rokonabb a jóval és igazzal, mint a szép — ezért felfogásához is az erkölcsi műveltségnek sokkal nagyobb foka szükséges. Maga a fenséges lehet célszerű, mint a szép. Az életérzést kezdetben és pillanatnyilag akadályozza, de aztán a szépnél sokkal magasabbra emeli. Mindebből következik a végső meghatározás: fenséges az, ami semmi határozott mértékbe nem foglalható nagysága által az észrevevőnek főbb lelki tehetségeit mozgásba hozza, a fenségesség pedig az a tulajdonsága valamely dolognak, mely a maga mérhetetlen nagysága által az okosság munkásságát előmozdítja s így az életérzést az észrevevőnek elméjében fokozza. A fenségesnek ideálja nincs. Csak az universon lehetne az, ha mi azt szemlélni tudnók. Itt is felsorol és bírál Péterfi néhány más meghatározást. (De la Mothe, Schlosser, Kant.)

A syngeneiologia a széppel és fenségessel rokon- és ellenkező érzéseket tárgyalja. A széppel rokon¹ tulajdonságok az ékes, ingerlő, kellemetes, csinos, cifra; a fenségessel rokon tulajdonságok a nagy, a kolosszális, a nemes, az ünnepi, a pompás, a patetikus, a megillető (permovens), a csodálatos és a tragikus — ez az utóbbi félelmet, szánalmat, de egyúttal csodálatot is kelt. Tragikum nemcsak a tragédiában van, viszont nem minden szomorú történet tragikus. A szomorúság csak egyik alárendelt kritériuma a tragikumnak.

A széppel ellentétes érzés a rút. De ami nem szép, még nem mindig rút is egyszersmind; csak az a rút, mi nemtetszést okoz. A fenséges ellentéte az alacsony, de nem minden kicsi alacsony, csak ami kellemetlen érzést okoz. Ennek a kettőnek, a rútnek és alacsonynak, változatai a csömör, amittől szabadulni akar a test is; aztán a nevetséges, az, amiben illetlenség és sületlenség is van. Oka: a nem együvé tartozó dolgok egybefűzése, a dolgok fonák használata, a test és jellem ellenmondása, a gondolatok hibás kapcsolata stb. A nevetséges az életerőt hirtelen mozgásba hozza. Tágabb értelemben véve a nevetséges azonos a komikummal. Ennek két faja van: felsőbb és alsóbb. Valamennyi rokon- és ellentétes tulajdonságot s ezek módosulatait, mint a naivság, humor, szatira, satirico-comicum és tragicomicum, megvizsgál, meghatároz önmagában is, és a széphez, meg a fenségeshez való viszonyban is. Itt is megjegyzi, hogy komikum nemcsak a komédiában van. Néhol egy-egy példára hivatkozással is megvilágítja elméletét.

A tiszta esztétika második főrésze az esztétikai ítéletek tana, a crimatologia. Kiindul abból, hogy az esztétikai ítélet nem a tárgy fogalmi ismeretétől függ, hanem a tetszés vagy nemtetszés érzésétől, azaz a tárgynak az alanyra gyakorolt

¹ Péterfinél, mint már Kötelesnél is: *atyafias*.

hatásától, a subiectum meghatározott állapotától. Minthogy tehát az esztétikai subiectivismus álláspontján áll, rögtön idézi is a közmondást: *de gustibus non est disputandum*. Az esztétikai ítélet különböző logikaitól; hogy miben? — nem részletezi. Tetszést megítélő tehetsége, ízlése csak az embernek van; az állat a szépet és fenségest nem ismeri. Az ízlés részben tapasztalati, részben transcendentalis tehetség, s az emberrel vele születik. Ízlés nélkül nincs ember. S ha mégis azt mondjuk valakire, hogy nincs ízlése, az vagy nagyon műveletlen ember, vagy gyermek. Az ízlés transcendentaliter «*sensus communis*», és az esztétika csak annyiban az ízlés tudománya, amennyiben a szép és fenséges transcendentalis feltételeit felkeresi és megvizsgálja. Annak a tárgynak van esztétikai becse, mely minden, vagy legalább is sok pallérozott ember és nép ítélete szerint az esztétikai helybenhagyás feltételének megfelel és ízlésbeli gyönyörűséget szerez. Minél műveltebb és minél több subiectum egyezik meg e tekintetben, annál inkább egyetemes érvényű esztétikai ítéletünk. Azok a tárgyak és alkotások pedig, melyekben a szépnak és fenségesnek ez a közönséges kritériuma feltalálhatik, az ízlés mintái: példányképek, kánonszerűek, klasszikusok.

Az esztétika második nagy fejezete az alkalmazott esztétika, a szépmesterségek tana. Ennek ismét két része van, egy általános, *calleotechnica universalis*, és egy különös rész, *calleotechnica particularis*. Ez az utóbbi az egyes művészetek (ő szépmesterségeknek nevezi) külön filozófiai vizsgálata, míg az általános *calleotechnica* a valamennyi művészetet közösen jellemző sajátságok vizsgálata. Tulajdonképen nem a művészet szép, hanem alkotásai. Ezért a «szépmesterség» helytelen kifejezés, de megszoktuk. A mesterség — készség és képesség, melynél fogva az ember szabadon, de mégis célszerűen és határozott szabályok szerint alkotni tud. Nem tudomány, nem is természeti adottság, de mindkettőtől függ s lehet játékszerű, azaz szabad, és lehet munka, azaz kötött mesterség.

A szabad mesterségek (*artes liberales*) részben esztétikaiak, mint a zene, költészet, tánc stb., részben játszó, kellemes mesterségek, mint a labda, ostábla, kártya, kugli, billiárd. A kötött, vagy dolgozó mesterségek között magasabb rendűek az orvos, a számolás, a földmérés, a gazdaság mestersége; alsóbb rendű dolgozó mesterségek pedig az asztalos, szakács, sütő, molnár stb. mesterségek. A kötött mesterség szabaddá válhat, ha ízlésesen dolgozik és esztétikailag is tetszőt tud alkotni. Viszont a szabad mesterség is kötötté, legalább való munkává válhatik, mint pl. «a korcsmákon strázsáló muzsikusoknál, a minden alkalmazhatóságra készen álló név-, születés-, ünnepnapokra versifaló cadentiás poétáknál, most itt, majd amott commodizáló teatristáknál, portré-festőknél, kiknek munkáiban

több része vagyon az éhezésnek, mint a lélek szabad munkáságának.» A szép mestermíves munkája subiective könnyű és gyakorlott, de obiective tetszőnek kell lennie.

Az a tehetség, mely a virtuózsáig gyakorlott: a génie; mestersége a művészet.¹ A génie különös változata a tehetségnek. Alkotásaiban eredeti, e nélkül génie ről beszélni sem lehet. A génie a valónak határán túl száll, maga vág utat magának; törvénye, regulája ösztönös; nagy — szabályok, bátor — útbaigazítás nélkül; számára nincs törvény, mert ő maga a törvény — mondja Péterfi Lessingre hivatkozva. Aki tehetség nélkül próbál ilyesmit, az fattyú génie, majmol, eszelösködik, affektál. Esztétikai izlés, műveltség és tanulás nélkül a génie nem tud még tetszöt sem, annál kevésbé klasszikusat, kánonszerűt alkotni. Az alkotó tehetség az alkotás idején valami magasabb, felindult lelkiállapotban van, ezt magyarul lelkesedésnek, a latinban inspiratióknak meg enthusiasmusnak nevezzük.

Az esztétikai anyaggal való bánásmód, vagyis a belsőnek kifejezése a külsőben: a stílus, az egyesre nézve «manier»; ennek veszedelme egyfelől az egyhangúság, a szolgálai módon kaptafára dolgozás, másrészt az affektált, précieux stílus. Aki pedig egy más egyén modorát követi, értelmetlenül majmol.

A szép mestermívnek, ahogy Péterfi a műalkotást nevezi, karakterrel kell bírnia, jellegzetesnek kell lennie, azaz mind a feltalálásban, mind a kidolgozásban a szépség törvényét kell követnie. Karaktere van a műalkotásnak akkor, ha van benne 1. egység és különféleség (ez a modern esztétikában a Lipps-féle egység a sokféleiben), 2. teljesség és szabatoság, 3. arány és összeillés, 4. tisztaság és korrektség. Ezek lényeges feltételek ahhoz, hogy a műalkotás jellegzetes legyen, míg a gazdagság, újság, bátorság, fényes contrastok lényegtelenek. Hasonlóképp csak bizonyos esetekben kívántatik meg a műalkotástól a természetesség, erkölcsiség és igazság. Az a természetesség, erkölcsiség és igazság azonban, amelyet a műalkotás megvalósít, nem a tapasztalás alá eső természet, erkölcs és igazság — lehetőleg ezzel se ellenkezzék a műalkotás — hanem a fantázia teremtette és a műalkotásban megelevenített világ természetessége, igazsága és erkölcsje. Ha a művész, Péterfi szóhasználata szerint: a mestermíves, az erkölcsi tendenciát teszi főcéljának, elhagyja a maga tulajdonképeni szféráját, moralistává lesz s az esztétikai tetszést a műalkotásban kisebbíti. Már pedig, aki a színházba megy — mondja — nem akar prédikációt hallgatni. Jóllehet tehát az esztétikai műveltség előre készítö és előre mozdító eszköze az erkölcsi műveltségnek, mégis a művész, ha a szép művek alkotásának előhozásával foglalkozik, nem teheti az erkölcsöt törekvése tulaj-

¹ Péterfinél: *szép mesterség.*

donképeni céljává — állapítja meg Péterfi a maga módján a művészetek autonómiáját. Hogy a művészetek az erkölcsstelen-ség előmozdítói volnának? E vádnak Péterfi megjegyzése szerint csak annyi alapja van, mint ha a tüzet rombolónak mondanók csak azért, mert akad gyújtogató is.

Következik az alkalmazott esztétika második része, a *calleotechnica particularis*, az egyes szépmesterségek filozófiája. Felosztásának alapja a kifejezés eszköze. E szerint vannak hangos szépmesterségek (*tonica*), formáló (*plastica*) és mozgásos szép mesterségek (*mimica*). Mindháromban a további elkülönítés így következik: abszolút — relatív, egyszerű — összetett. S így jut el az egyes szépmesterségekig, mint a felosztás végső tagjaiig. Ott látjuk a költészetet, éneklést, ékesen szólást, festészetet, szobrászatot, építészetet, de ott a kertészetet, a szepírást, a széppénzverést, a vívást, lovaglást stb. is. Mivel az esztétikába a szépmesterségeknek csak a filozófiája tartozik, nem pedig egyúttal azoknak a gyakorlati ismertetése is, Péterfi is jóformán csak az egyes művészetek meghatározására szorítkozik, s egy-egy elég rövid paragrafus megszerkesztésén túl több mondanivalója nincs.

Péterfi esztétikája formailag oly világos és hiánytalanul teljes, mint egy matematikai képlet. A filozófiai tudomány fogalmából és rendszeréből indul ki s jut el elhatárolás útján az esztétikáig, az elméleti filozófia harmadik ágáig. Ennek minden, még a legaprólékosabb részletét is gondosan feldolgozza, semmit nem mellőz, semmit magyarázatlanul nem hagy. A korabeli esztétikának nincs olyan fogalma és problémája, amely figyelmét elkerülte. Gondosan tárgyalja az esztétika fogalmát, feladatát, az esztétikai érzéseket, az esztétikai ítélet lényegét, a műalkotást és az egyes művészeteket. Elemzi őket, meghatározza, csoportosítja, külön választja s tételszerűleg, a dogmatizmus kizárólagosságot követelő biztosságáig kifejti, mindent elmondva, vagy legalább is érintve, mindazt, ami szerinte a tárgyahoz hozzátartozik. Egy-egy részlet tárgyalása után több helyt kijelenti, hogy további bizonyításra, több szóra szükség nincs, ő mindent elmondott. Utolsó mondata is: «Vége az esztétikának, mint a vizsgálódó filozófia harmadik és utolsó részének.» Műve valóban teljes, befejezett esztétika.

De szigorúan rendszeres is. Probléma-állítása, felosztása mindig helyes. Mondanivalóját nem folyamatosan adja elő, hanem apró fejezetekre szétosztva és elkülönítve. Ez látszatra mozaikszerűvé teszi könyvét. De csak látszatra. Mert művének szerkezete szerves összefüggésben épül fel, külön fejezetekre tagolt mondanivalói a lesgigorúbb tartalmi összefüggéssel és logikai következetességgel kapcsolódnak össze, illetőleg sorakoznak egymás után. Mivel azonban az egyes fejezetek

tartalma jelentőség és súly tekintetében nagyon különbözik, a különben szabatos szerkezet gyakran egyenetlenné válik azáltal, hogy egészen jelentéktelen fogalmak és dolgok épúgy külön fejezetet kapnak, mint a nagyon jelentékenyek és fontosak, amelyek bővebb tárgyalást érdemelnek. (Pl. a kertészet, a lovaglás stb. tárgyalásánál semmivel sem kimerítőbb és részletesebb a költészetről, zenéről stb.-ről szóló fejezet.) Gondolatvezetése általában a dedukció útján halad; módszere a párosság, mint szembenállás és ellentétes elkülönülés. Okoskodása fegyelmezett, célra néző, de néha túlságosan elvont. Érvelése, példatára, mint általában a kor esztétikusaié, száraz, szegény, s ami még inkább sajnálatos, magyar vonatkozású, nemzeti műveltségünkkel közvetlenül érintkező érve, példája, vagy hivatkozása egy sincs. De a tudományos módszer, a szabatos rendszerezés, az elvi összefüggés — amint tartalmának fentebb vázlatosan jelzett menetéből is érezhetni — sehol meg nem torpan; zökkenőnek vagy éppen szakadéknak nyoma sincs. Péterfi esztétikája formailag teljes és tudományos rendszerezés. Teljesebb és tudományosabb, mint minden eddigi magyar nyelvű előde.

Tartalmilag, kritikailag vitathatatlanul tudományos munka a Péterfi esztétikája. Megállapításainak értékét, érvényességét természetesen az esztétika tudományának akkori fejlettségéhez kell mérnünk, nem a maihoz. Amit mai állásponton lényegtelennek, naivnak vagy éppen oda nem tartozónak látunk, az a Péterfi korának esztétikájában fontos, tudományosan fejtegetett, időszerű, tehát mellőzhetetlen kérdés volt. Amit pedig az esztétika legnehezebb, legbonyolultabb s azóta is nyílt kérdéseiről, mint pl. az esztétikai tetszés sajátos természetéről, a szép, a jó és az igaz viszonyáról, az esztétikai ítéletekről stb. mond, az mind a kérdés lényegére vonatkozik és — korának tudományosságához viszonyítva — érvényes megállapításokat foglal magában.

Kényesebb kérdés a mű eredetisége. Annyi bizonyos, hogy nem fordítás. Különbözik tartalomban és terjedelemben még a saját, első ízben latin nyelven megfogalmazott (és előadott) esztétikájától is. Még ennek sem egyszerű fordítása, mert láttuk, különösen az elején bővebb, és bár kisebb mértékben, de később is találunk a magyar szövegben új, betoldott fejezeteket. E mellett az egyes tartalmilag megfelelő fejezetek terjedelme és fogalmazása is más és más, a magyar rendszerint részletesebb, a latin szűkebb szavú. A magyar szöveg tehát nem fordítása a latinnak, hanem ahogy ma mondanók, javított és bővített magyar nyelvű átdolgozása.

De vajon mennyiben eredeti, mennyiben sajátja Péterfinek a javított és bővített magyar nyelvű átdolgozás eredetije, a latin szöveg és a kettő együtt, azaz Péterfi esztétikai tuda-

mánya általában? Erre vonatkozólag idéznem kell *Alapfilozófia* c. művének bevezetéséből (X. l.) a következő, nemcsak az Alapfilozófiára, de Péterfi egész tudományos munkásságára nézve jellemző vallomást: «... Egy filozófust is kirekesztőleg nem használtam, vakon nem követtem. A tudós és népszerűleg író Krugnak eleitől fogva sokat köszönhetek, de azt is, amit benne igaznak s jónak találtam, nem szenvedőleg vettem által, hanem előbb az öntudás műhelyében mintegy kifőzvé, elhaszonlítani s csaknem sajátommá tenni igyekeztem; azonban a tudománynak mind anyagát, mind alakját illetőleg tőle sok nézeteim s elméleteimben önállóság és lényegesen el is távoztam... Lehetségig azon igyekeztem, hogy az igazság életgyökerére hassak és azt a maga valóságos belső okaiban keressem és találjam fel...» Ez a nyilatkozat híven fejezi ki a Péterfi tudományos eljárásának meghatározó sajátosságát. Valamint a szobrász vési, faragja, csiszolja a bányából előhozott nemes márványt, akként alakítja, formálja, adaptálja Péterfi is a maga egyénisége szerint és céljához képest azt a nemesnek vélt anyagot, amelyet Krug műveiben, a kor legjobban kihasznált filozófiai esztétikájában, készen talált. Krugot kora dicsőítette. Népszerűsége valóban rendkívülinek mondható, hiszen tanai rövidesen Kisázsiaig eljutottak, Szmirnában egy Kuma nevű tudós újjörög nyelven adta őket.¹ A magyar filozófiai és esztétikai gondolkodásra meg épen nagy hatással volt. Márton István pápai tanár Krug főművét, a *Systema philosophiae criticae* egész terjedelmében — csupán a jegyzeteket rövidítve meg — lefordítja latinra. Többi korabeli filozófusunk és esztétikusunk is, akár latinul, akár magyarul írt, ismerte jól és szinte kivétel nélkül bőven felhasználta Krug tanítását. Pedig Krug — ma már köztudomású — nem is volt mester, hanem csak egyes tanítvány, vagy épen ügynök: Kantot és a criticismust rendkívül szerencsésen és áttetsző csomagolásban forgalomba hozta. Nem eredeti gondolkozó, de jelentősége a bölcséleti, s így az esztétikai gondolkodás és gondolatok terjedésében, népszerűvé válásában igen nagy, nemcsak a német, hanem az egyetemes szellemi élet területén is. Egyszerűbben fogalmazta meg a Kant nehéz, tömör fejtegetéseit — ez a sikerének egyik titka — és mindent beillesztett és elhelyezett oly következetes és világos rendszerbe, akár csak az építész az utolsó tégladarabot. Ez az áttekinthető, pontos rendszerezés Krug népszerűségének második titka. Így valóban szerte és az olvasókhöz közelebb vitte szét a filozófiai ismereteket, növelte az esztétikai közműveltséget.

¹ Márton István mondja *Guilielmi Krug: Systema philosophiae criticae* c. könyvében. Bécs, 1820. XV. l.

Alapjában véve Péterfi is ugyanezt tette: ismertette és népszerűsítette a filozófiát és az esztétikát. Elfogadta mindentől a kanti kriticismust, de nem közvetlenül Kantból merített, mint Krug avagy Bouterweck, hanem másodkézből, elsősorban Krugból. Rendszerezése nemcsak époly aprólékosan pontos és szabatos, mint a Krugé, hanem azonos vele. Ennek bizonyítékául számos apróság helyett csak egy lényeges rendszerbeli azonosságot említek meg. *Calleologia* pl. a Schellinget követő Schediusnál az abszolút szép elmélete, tehát a *calleologia* köre magában foglalja az egész esztétikát, az esztétika a *calleologiának* csak egy része, nagyobb fejezete. Péterfinél az esztétika az általános, a tágabb körű fogalom, a *calleologia* mint szűkebb körű csak része — ez pedig Krug álláspontja és felosztásának alapja. Egyébként is Krug a vezetője Péterfinék Mondanivalóját ugyanazon sorrendben adja elő, mint Krug, de természetesen sokkal rövidebben, egy-egy mellékesnek tartott gondolat- vagy érvesoportot mellőzve, kivált a latin szövegezésben, melynél — stílusából következően — gyakran használta Márton István fordítását. Krug a mester, Péterfi a tanítvány, de értelmes, világosfejű tanítvány, a filozófiai esztétika rendszerének terjesztésében kétségtelen érdemei vannak — mondja Kiss Áron.

Ennyi világosan felismerhető idegen hatás után bajos volna Péterfi *Aestheticáját* eredeti alkotásnak tekinteni. Mert az olyan munkát, melynek alapfogalmai, felosztása, gondolatvezetése, rendszerezése a másé, amely tehát csupán mennyiségileg, terjedelemben különbözik egy másiktól, mégpedig az adott esetben, mint kivonatolás, rövidebb a terjedelmesebb eredetijénél, *ma* önálló, eredeti tudományos alkotásnak nem lehet tartani, hanem kétségtelenül kompilációnak, legjobb esetben kompendiumnak kellene neveznünk.

Ma így áll a dolog. De beleállítva Péterfi könyvét a maga korába, talán mégis jogosult esztétikájára az eredeti jelző. Igaz, Krugot követi az alapozásban és a rendszerezésben egyaránt, de sokat elhagy és rövidít rajta tudatosan. Sem a latin, még kevésbé a magyar fogalmazás anyagát, mondanivalóját nem érezzük kívülről vettnek, idegennek, hanem mintha egy komoly magyar fő tudományos meggyőződésből önként és logikus következetességgel bontakoznék ki. Nem is követte vakon Krugot, öntudatán átszűrte gondolatait, épúgy mint *Alapfilozófiájában*, az akadémiai tagsággal elismert és kitüntetett művében. Aztán kirekesztőleg sem használta Krugot, hivatkozik más esztétikusokra is, Pölitze, Schlosserre, Fickerre stb., úgyhogy eljárása az eredetiség és önállóság külső bélyegét sokkal erőteljesebben magán viseli, mint a Szerdahelyié — pedig kortársai Szerdahelyit lefordításra is érdemes eredeti tudósnak tekintették, s a magyar esztétika

történetének legkiválóbb bűvára, Jánosi Béla, még száz év múlva is, szintén mint eredeti tudóst méltatta.

És ha végül mindehhez hozzávesszük a mű legfontosabb vonását, magyarnyelvűségét, azt a tényt, hogy ez a teljes, rendszeres, tartalmilag is egy tudományos egyéniség határozott meggyőződésen átszűrte, átalakított esztétika nem latin nyelvű, mint elődei, hanem nemzeti nyelvünkön szólalt meg, magyar nyelven ismertette végeredményben a kanti criticizmust, Kant kritikai esztétikáját: akkor a relativ eredetiséget Péterfi esztétikájától ma sem tagadhatjuk meg; a XX. század tudományos álláspontjáról nézve is önállóbb, mint Szerdahelyi műve, sőt mint akármelyik magyar esztétikai rendszerezés 1849-ig.

Az eredetiség fogalma a magyar esztétika történetében különben is viszonylagos, különböző értelmezésben és jelentéssel érvényesült. Eddig első, önálló, eredeti magyar esztétikának tudvalevőleg Greguss Ágostét tartják. *A szépség alapvonalai* ez a nevezetes mű, mely a Kisfaludy-Társaság kiadásában jelent meg 1849-ben, Szontágh Gusztáv bírálói jelentése alapján. Szontágh a következő értékeléssel ajánlotta Greguss művének a kiadását, a kinyomtatását: «Mindent egybefoglalva, én e széptanban a német esztétikát magyar nyelven reproducálva látom, a német esztétikát, amint most létezik, fény- és árnyékoldalaival. Magyar tudományos írótól többet nem lehet kívánni annál, minthogy tudományát azon fokra állítsa, melyen az a világ irodalmában áll.»¹ Szontágh megállapításának senki ellent nem mondott, senki meg nem cáfolta, s Greguss művéről mégis mint eredeti műről, eredeti gondolkozó munkájáról beszél, mind az esztétika története, mind a nyomán kialakult tudományos köztudat. Mivel a praemissák Péterfi esztétikájára vonatkozólag jórészt ugyanazok, következésképpen az eredetiség felett való döntés sem lehet szigorúbb, már csak azért sem, mert Péterfi időben jóval, vagy egy negyedszázaddal, de legalább másfél évtizeddel is előbb írta meg művet. Keletkezési ideje 1818 után és 1836 előttre, Péterfi marosvásárhelyi tanári működésének éveire esik.

Ezek alapján kimondhatjuk, hogy a Péterfi Károly esztétikája az első rendszeres és teljes eredeti magyar nyelvű tudományos esztétika. Gregusséval tudományos értékben és jelentőségben nem vetekedhetik, annál kevésbé, mert kéziratban maradt fenn, nyomtatásban nem jelent meg. Greguss ott áll a magyar tudományos esztétikai gondolkozás úttörő nagyjai között; műveit a későbbi szakemberek tanulmányozták, magyarázták s az olvasóközönség is átvette, megismerte gondolat-keltő tanításait, nemes és összhangzatos lelkiséget hirdető és

¹ Greguss Ákos: *A szépség alapvonalai*. Szontágh Gusztáv tudósítása. VI. l.

követelő tételeit. Péterfi kéziratban maradt műve immár több mint száz esztendő óta némán és minden hatás nélkül hever a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárában. Még mint szellemtörténeti dokumentumot sem igen ismerte és emlegette más, mint a kollégium buzgó történetírója. Pedig nagyon is megérdemli, hogy nyilvántartsuk és beillesszük a magyar esztétika történetébe. Igaz, hogy nem jelenvén meg nyomtatásban, nem vált közkezenforgó művé s nem hatott esztétikánkra és esztétikusainkra, de évek hosszú során szerepelt egy főiskola bölcsészettani tanári katedráján mint előadott tananyag — a hivatali pályára, az életbe kilépni szándékozó érett ifjúságnak vizsgálatot is kellett kiállania belőle — s így tudományos kézikönyv szerepét töltötte be. Didaktikai közvetett hatása tehát tagadhatatlan. Nyereségszámba menő s nem jelentéktelen hatásnak kell tekintenünk, hogy egy népes, főiskolai fokon tanulmányozó ifjúság körében és számára hirdette és terjesztette magyar nyelven a tudományos esztétika tételeit és kérdéseit. Péterfi kézírata ezáltal az első magyar esztétikai tankönyv is, egy a tantervben is immár magának helyet kivívott új disciplinának a kor színvonalán álló, pontosan kidolgozott magyar nyelvű s magyarul előadott kézikönyve, amely, mint ilyen, figyelmet érdemel, annál inkább, mert még ma is össze tudjuk számlálni félkezünkön az azóta megjelent hasonló kézikönyveinket.

Tudománytörténetileg, a magyar esztétika fejlődésében, meg épen szembetűnő határkö. A mesteré, Köteles Sámuelé az érdem, hogy magyar nyelven elsőnek foglalta össze s fejezte ki a filozófiai tudományok rendszerét s ebbe a rendszerbe beleillesztette, de csak vázlatosan, enciklopédikusan, önálló tudománynak az esztétikát is.¹ Péterfi, a tanítvány, majd utód, tovább megy. A tudományok hierarchiájába önálló tagként már beleillesztett, de előtte csak vázlatosan ismertetett esztétikát magyar nyelven elsőnek és először részletesen és teljesen kidolgozta, tanszékén előadta s befejezett formában tanítványainak, a köznek, nekünk is megalkotta, rendelkezésre bocsátotta. Esztétikai gondolkozásunk történetének magyar nyelvű sorozatában a Péterfi kéziratot műve az első teljes, rendszeres és eredeti alkotás. Korának, Kant kritikizmusának, vonalán áll még akkor is, mikor a mai felfogás szerint naiv vagy oda nem tartozó dolgokat magyaráz. De magyarázta, magyar nyelven elemezte az iskolában, professzori tanszékéről, utat törve így a szép számára nemcsak előadásának részletező tartalmával hanem magyar nyelvűségével is.

Péterfi esztétikája az önállósuló tudományos magyar esztétikának értékes emléke, egyben bizonyágtéteve annak,

¹ Mitrovics i. m. 57. l.

mint küzd fejledező esztétikai gondolkozásunk és műveltségünk terén is a magyar nyelv a latinnal, hogy elfoglalva helyét a tanítás terén, felválthassa amannak száraz, ércetlen hangját a közvetlenül ható nemzeti igének meleg csengésével. Talán eljő az a boldogabb idő, mikor lesz mód e kéziratot művet, tudományosságunknak a maga nemében első emlékét, némaságából megszabadítani. Megérdemli a kinyomtatást, kötelesség is teendőink közé sorozni.

Péterfi nem oly nagy szellem, mint mestere, Köteles. De ha nem áll is egy sorban vele és a legnagyobb református tanárokkal amilyenek Apáczai, Fogarasi Pap Zsigmond, Sipos Pál, Bólyai Farkas, Szász Károly stb., mégis egyike ő is annak a szépszámú erdélyi református tanártípusnak, amely századokon át a magyar tudományosság fenntartásában és továbbfejlesztésében hervadhatatlan érdemeket szerzett.

KRISTÓF GYÖRGY.

HELTAI GÁSPÁR FORRÁSAI.

(Második, bef. közlemény.)

III. Heltai és Franck Sebestyén.

A Heltai-féle mesék tanulságainak gondolatvilágában a szociális eszmekör vonta magára leginkább az irodalomtörténetírók figyelmét. Amint Beöthy Zsolt írja:¹

«Az úr és szegény, az élvező és dolgozó, a hatalmas és nyomorult olykor szinte mai értelmű élességben áll nála szemben egymással... az az Isten, akit ő prédikál, csak a szegények Istene. Valósággal teljes mértékben illik rá, amit Savonaroláról mondtak: a kétségbeesettek prédikátora... néha majdnem izgatónak tetszik beszéde. A szegénység e prédikátorának vannak lapjai, melyek a ,szegény Konrád'-ot és a ,szegény Henrik'-et juttatják eszünkbe, kik kevéssel előbb odaát Németországban az Isten nevében szólították fegyverre a parasztságot az urak ellen...»

Valóban felöltő az isteni rendelésnek, a «hivatás»-nál való megmaradásnak hirdetése, valamint a felsőbbség ellen való lázadás, sőt a külső szabadsághoz való ragaszkodás istentelenségének egészen Lutherrel és Melanchtonnal egyező hangoztatása mellett a szegény nép szenvedéseinek s az urak gonoszságának nyílt és szenvedélyes emlegetése. Eddig leginkább Borbély István mutatott rá, mennyire nem lutheri, nem wittenbergi szellem ez. Luther a parasztlázadások óta rettegett a társadalmi különbségeknek és ellentéteknek efféle kiemelésétől. Isten rendeléséből származtatta őket s a vallásos megnyugvás kényszerével akarta lehetetlenné tenni a keserűség újabb feltörését.

Már a parasztlázadás idején kibocsátott első szelidebb hangú intelmében így fakadt ki a jobbágyágot eltörölni akarók ellen: «Es soll kein Leibeigener mehr sein, weil Christus uns alle hat befreit — was ist das? Das heiszt christliche Freiheit gauz fleischlich machen. Dieser Artikel ist stracks wider das Evangelium und räuberisch, damit ein jeglicher seinen Leib, so eigen worden ist, seinem Herrn nimt...» Második kiáltványa tudvalevőleg már egyenes felszólítás volt a lelkeket az üdvözüléstől a földi boldogulás célja felé fordító lázadás legkegyetlenebb vérbefojtására: «Wer

¹ A szépprózai elbeszélés. I. 142. l.

für die Obrigkeit fällt, ist ein rechter Märtyrer für Gott, was auf der Bauern Seite umkommt, ein ewiger Höllenbrand.»

Lutherhez hasonlóan gondolkodott Melanchton is. Mégsem áll Heltai élehangú társadalomkritikája egyedül a maga kora protestáns irodalmában. Rokonai egyes, a reformátoroktól is kárhoztatott szekták körében található, az írók közül pedig legkivált egy minden szektán kívül álló különös gondolkodásban, az írónak is Luther mellett a legkiválóbbak közé tartozó Franck Sebestyénben. Franck, aki a teológiában mindvégig megmaradt a Luthertől kezdetben hangoztatott szabad magyarázat és kutatás elvénél, s szellemi önállóságának megvédésére szegény ember létére lemondott állásáról, minden külső biztonságról s küzdött, bolyongott, hogy ne kelljen semmiféle szektához csatlakoznia, hanem azt vallhassa mindig, amit lelke igazságnak ismer fel, a nélkül, hogy ezt másra is rá akarná kényszeríteni: a nép sanyarú sorsát is sokkal fájóbban érezte Lutheréknél. Kiméletlenül ostorozza a vérszopó zsarnokokat, bár — s ebben teljesen egyetért Lutherrel — feltétlen engedelmességet követel a hatalmasok iránt. Parancsukat bírálathoz nélkül tiszteletben kell tartani s az igazságtalanság büntetését Istenre bízni: «ob jm gleich die oberkeit zuvilthet vñ mit gwalt schindt vnd tirannisiert, sollen wir nit fragen, mit was recht sie das fordere, sunde geben vnd wilfaren mit gehorsam... auch den vngeschlechten vñ gwalt treibenden» stb. Elítéli tehát a jobbágyok minden erőszakosságát, de csak azért, mert az beavatkozás a gondviselés teendőibe: ő bünteti a zsarnokságot már e földön is. (Luther és társai isteni rendelésnek, a bűnbeesés ítélet napjáig tartó folyamányának vallják a társadalmi osztályok különbségét — a jobbágyságot is — és minden belőle folyó szenvedést; Franck világkrónikájában is, másutt is tagadja e felfogás igazságát.) Egész szívvel és logikájával az *engedelmes* elnyomottak mellett áll. A sanyargató hatalmasokat a rablókkal hasonlítja össze; velük szemben hiábavaló ellenállást megkísérteni, vagy az elnyomás jogosságáról vitatkozni.¹ — Ennyi is elég annak igazolására, hogy ami Heltai gondolkodásában legfeltűnőbb, abban Franckéval rokon. Egyebekben (uzsora, elégedetlenség, nagyravágyás stb. kárhoztatása, az ítélet közeledésének hite stb) Franck is, Heltai is inkább egy nyomon jár Lutherrel és legközelebbi híveivel. Francknak egész történet szemléletére, a történelemnek az Isten megismerésében és az egyén istenes életében a biblia mellett, sőt a biblia fölött való irányító szerepének hangoztatására jellemző a *Kumpt her und schauet die werck des Herren* zsoltárvers (46. zs.) mottóul való válasz-

¹ V. ö. mindehhez Franck legelterjedtebb művének (*Chronika oder Geschichtsbibel*) kivált Nimród koráról s a parasztlázadások okairól szóló fejezeteit. (Az 1543-i kiadás XV. és CCLXXIII–CCLXXVI. leveléin.)

tása. Heltai ugyanezt a mondást nyomja mottóul a históriás énekek tőle kiadott gyűjteményére. De e zsoltár Luthernek kedves zsoltára, belőle készítette egyik legnépszerűbb énekét (*Ain feste Burg ist unser Gott*) s a történelmet, valahányszor szól róla, az idézett vers szavaival Isten művének mondja ő is.

Hogy Heltai szociális gondolatvilága nem véletlenül s nem is pusztán korszerű okokból rokon Franckéval, hanem kialakításában Franck egyes írásainak is közvetlen része lehetett, azt valószínűvé teszi Heltainak a meséknél másfél évtizeddel korábbi nevezetes műve, *A részegségnek és tobzódásnac veszedelmes voltáról való Dialogus* is.

Noha egy-két néprajzi vonatkozású részletét már régebben idézték, Szabó K. pedig két hosszabb szemelvényt is közölt belőle a Vasárnapi Ujságban (1868), csak Czóbel Ernő tartalmas értekezése után kapta meg az őt megillető helyet az irodalomtörténetben — Pintér Jenő kézikönyveiben — Sztárai komédiáinak szomszédságában. Czóbel igen részletesen foglalkozott a dialogus tárgyának és gondolatainak hazai és európai hátterével s a részegség és tobzódás német irodalmáról szólva, Franck rokontárgyú könyvecskéjét is megemlítette — de csak címe szerint s nem állapította meg, ismerte-e s használta-e Heltai.

Franck *Von dem gewlichen laster der drunckenhait: so in disen letsten Zeiten erst schier mit den Frantzosen auffkommen...*¹ című könyvecskéjét ismerve könnyű megállapítani, hogy Heltai épen az ő 15 érvcsoportha tagolt fejtegetését alakította dialogussá, egy hét hét napján folyó beszélgetés során egy józan emberrel magyaráztatván el az iszákos bűnének minden lehető káros következményét. Annak bizonyítására, hogy Heltai forrása csakugyan Franck volt, elegendő az egy-egy napon folyó beszélgetések címét Franck fejezetcímei mellé állítani:

Franck :

1. Schad der seelen auss der Trunckeheyt vnd füllerey, wie sie die sündt einfürt, allen lasteren die thür auff thut vnd die seel erwürgt vn vmb bringt.

2. Trunckenhait verderbt den leib vnd ist ain vrsach viller kranckhait, vnd ains zeytigen tods.

Heltai :

I. A Részegségről és Tobzódásról az embereknek lelke nagy kárt vall Mert ezec az embert mindenféle ondoc bünbe és gonoszságba eytic. A lelket elvesztic, és az Istentől elszakasztuán örec karhozattra viszic.

II. Hogy à Tobzodas es à Részegség az embernek lelkét eluesztuén, testétis elueszti, es külemc (!) külemb fele betegségeknek, es időtlen halálnac, oka.

¹ Először 1528-ban jelent meg, aztán, kivált három évtizedig, igen sűrűn. A Dialogus írása idején egészen friss kiadásban Heltai kezében lehetett. 1550-ben u. i. Franck *Kriegs-Büchlein des Friedens* c. műve új kiadásának függelékeül is lenyomatták. Nem lehetetlen, hogy e könyvnek is része volt H. politikai nézeteinek alakulásában.

3. Wie alle erberkait eer vnnnd gütter nam zu grund gehe, durch fressen vnd sauffen vñ alle zucht vñ schaß werden darnieder gelegt.

4. Wie das schlemmen vnd temmen vns zu beltern mach, vmb das guet bring vnd die armut einfür, Der vierd schad.

5. Wie das zutrinckhen nur durst mach vnnnd mit sich bring.

6. Wie der wein das vrtail verkert: die vernunft blendt, vnnnd die vngerechtigkait rechtfertigt vnd zu recht spricht.

7. Auss, füllerey kombt auffrur vnnnd vnruw.

8. Wie auss dem sauffen wachs verachtung gottes, vnd vergessung seiner gutthat, Auch vnachtsamkait der werck seiner hend.

9. Auss der füllerey entspringt torheytt vnnnd vnwissenheytt, und wie der wein spötter vnnnd verspott mache, yha vnnsinnig.

10. Wie auss wein flaischliche sicherhait, vnd ain forchloss leben kommen.

11. Der wein macht gail: mutwillig: frech, faul, müssig, fressig, vnd ist ain vrsach der vnkeuschhait, vnd alles unordentlichen wesen.

III. Hogy nem chac a Lélec es a Test vész el a részegség. es a tobzodás miat: Hanem mind a jó hırnevv (!), mind a jó erkölch, s' mind a szemermesség.

III. Hogy nem chac a Lélec a Test, a jó hırnevv, a jó erkölch es szemermesség vész el a tobzodás es a részegség miat: Hanē eluész a marhais, es az emberec elszegényednec miatta, koldusságra es egyéb nyaualyákra iutnac.

(Négy dologról szólyunc kedig e mai napon:)

1. Hogy az emberec a részegség es tobzodás miat marhaiokat el uezstic, es elszegényednec: Kulduságra es egyéb nyaualyákra iutnac.

2. Hogy a duska itallal az emberec szomiuságokat meg nem ölttyác: hanem aual inkább geryiesztic.

3. Hogy a borrh az iteletet meg hamissittya, az okosságot meg vakitya, es a hamisságot igazságnac mondgya.

4. Hogy a részegségből es tobzodásból jó mind haboruság s mind nyughatalanság.

V. Hogy a részegségből es tobzodásból jó, az Úr Isténec meg vtalása, Az ő iótétéről valo elfeletközés: Es az ő chelökedetinec nem böchülese.

VI. Hogy a Részegségből es Tobzodásból feledékenység es bolondság támad: Es hogy az ember chufa es tellyességgel eszteleonné leszen miatta. (D.: Hány dologról szólasz ma? A.: Három dologról.)

1. Hogy a részegségből es tobzodásból feledékenység es bolondság támad: Es hogy az ember chufa, es telyességgel eszteleonné leszen miatta.

2. Hogy a részegségből testi bátorság, es Isteni félelemnélkül való élet támad.

3. Hogy a részegség mindē rend tartás nélkül való életnec, minden hiuolkodásnac, tunyaságnac, vakmerőségnec, paraznaságnac, es minden gonoszra valo indulatnac oka.

12. Auss fülerey kompt leichtfertigkeit zu worten, wercken, vnd geberden, lossen thading, faul geschwetz, zoren vnnnd gotslesterung.

13. Auss trunckeheit entset abgüterey Gottes zoren vnd vngnad, auch krieg vnd vnfrýd wider Gott eer vnnnd recht.

14. Wie vberiger wein ain vrsach sey todtschlags, diebstals, vnnnd geytzs.

15. Die trunckenhait bringt mit sich ergernüss vnnnd boss Exempel.

VII. Támad ezokaért à részegségből es tobzodásból.

1. Mindenféle hitságos beszéd, harag, karomlás, bálvány imádas, és külemb külemb fele békételenség es hartzolás.

2. Öldöklés, lopás, botrankoztatás, es külemb külemb féle gonosz példa.

A hét első három napjára Franck egy-egy fejezete jut, hasonlóképen az ötödikre. A negyedikben négy, a hatodikban három, a hetedikben ismét négy fejezet érvelését adja Heltai a maga Antalának ajkára. A három első és az ötödik rész felirata pontosan megfelel a német fejezetcímeknek, a negyedik és hatodik felirata összefoglaló, de a beszélgetés megkezdése után Antal itt is a fejezetcímeknek megfelelő módon jelöli ki az aznapi fejtegetés pontjait. A hetedik résznek nincs is összefoglaló felirata, s itt két pontba vonja össze Antal négy fejezet tárgyát, de meg is mondja, hogy kifogyott az időből; szombat lévén, még borbélyhoz is kell menni. Csak itt történik meg az is, hogy az egyik fejezet (13.) tárgyát csak kijelöli, de külön rá nem tér. Másutt legfeljebb egyes mondatok maradnak el Franck fejtegetéséből, egészben azonban nyomról-nyomra követi, az első részekben szinte teljesen, utóbb — a hét napra való beosztás folytán — jobban rövidítve. Teljesen elhagyja Heltai Francknak az ítélet közelvöltát bizonyító zárófejezetét, csak a nála másutt is sokszor visszatérő «Jay a világnak e gonosságaért!» felkiáltással zárja Antal utolsó magyarázatát.

Heltai dialogusának Czóbeltől részletesen ismertetett kerete, maga a dialogizálás, nincs meg Francknál, de érvelésének menete, tudatos dialektikája maga is csábíthatta Heltait, hogy e divatos, félig szépirodalmi műfaj keretében való megformálásával tegyen kísérletet. Franck u. i. sok esetben maga vet fel az olvasók vagy az ajánlásban megszólított Junker részéről várható kérdéseket, kételyeket, ellenmondásokat. Ezeket Heltai mindig Demeter ajkára adja, a magyarázatot vagy cáfolatot Antaléra. (Pl. B3: egy a prédikátor könyvéből való paradox idézetről; C3a: az aszkézis egyetemes keresztény kötelességéről; D1: az Isten «teremtet állattya»-ival való visszaélés lehetőségéről stb.)

Ezek a megszakítások, valamint Franck egész fejtegetésének didaktikus fokozatossága megkönnyítette Heltainak azt a törekvését, hogy egész munkája valóságos dialogus legyen s ne csupán dialogikus keretbe foglalt fejtegetés: Demeter

eleinte még berzenkedik, sőt Antal korábbi hasonló életmódját is emlegeti; aztán is szokatlan, senkitől nem hallott dolgoknak mondja Antal érveit; mikor meg egy-egy szó már kezdi megragadni, még mindig nem tudja az egészet megérteni; amint aztán tisztul a feje, ellenérvek is jutnak eszébe vagy maga gyanít további igazságokat s azok iránt tesz kérdést. Mindez nem meglepő Heltainál, aki meséinek szereplőit is oly elevenen beszélgeti.

Maga a keret a XVI. század dialogusainak ugyanahhoz a típusához tartozik, amelyhez Sztárai mindkét komédiájának kezdete: a nép két egyszerű gyermeke áll szemben egymással, egyikük okos protestáns, a másik kevésbé okos, és helytelen életmódja mögött még vallási 'tévelygés' is meghúzódik, s a dialogus eredménye egész gondolkodásának átalakítása. Más típusú dialogus keretében Heltaiénak tárgyát is sokszor megvitatják a XVI. században, de legközelebbi alaki rokonai mástárgyú dialogusok közt találhatók. Már a reformáció kezdetén megjelent német dialogusok sorában is van egy néhány olyan, amely ugyan-csak pusztán keresztnevékkel megjelölt egyszerű embereket, polgárokat vagy parasztokat állít szembe az új eszmék igazságának igazolására. Még több ilyen akad a Heltai dialogusát megelőző évtizedben, míg korábban többségben voltak a történelmi személyeket, mitikus vagy allegorikus alakokat megszólaltató dialogusok. Egy évvel Heltai dialogusa előtt jelent meg Sztárai első komédiája is; ezt is ismerhette Heltai. Egyébként meggyőződésem, hogy Sztárai épen úgy nem kész dialogusokat fordított, mint Heltai, hanem ugyancsak tractatusok gondolatmenetét foglalta dialogusba; mindkét drámája érveléshez található pontos párhuzamok, olyanok azonban aligha fognak előkerülni, amelyekben a megjelenítés és az érvelés együtt van.

A dialogus keretében, amely mind a hét részben külön körülfogja a Franckra támaszkodó érvelést, aránylag gazdag élettükroztetésre talál Heltai módot. A két egyszerű ember egyheti életének sokféle részlete kerül szóba a napi beszélgetések kezdetén és végén. Csak a fejtegetések forrásának felismerése után állhat igazán módunkban annak megállapítása is, mennyiben tekinthető Heltai írása külön a hazai viszonyokra jellemző művelődéstörténeti forrásnak; hiszen magát az iszákosságot Európaszerte jellegzetesen *német* bűnnek emlegetik még abban az időben. A kereten kívül, magába az érvelésbe betoldott nagyobb terjedelmű részletek az életben nyílt szemmel meglátott jeleneteknek színes bemutatása, jellemzők a szépprózai előadás későbbi mesterére. Ilyenkor is rendszerint Franck érvelésének egyik-másik mozzanata idéz fel Heltainál további képeket. Mikor Franck nyomán a pogány bölcseknek a részegeket minden tisztségből kizáró rendelkezéseiről beszélve rámutat,

mennyivel hátrább vannak ebben az isteni törvényt ismerő keresztények, akkor szövi be az első terjedelmesebb eredeti részletet: bemutatja, mikép dönti el nálunk a nemesek közt a fejedelmválasztást, a városbeliek közt a bíróválasztást, a falusiak közt a plébánosválasztást — nem a mértékletesség és hozzáértés, hanem az inni és itatni, mulatni és mulattatni tudás. Ugyanígy Franck könyvétől független betoldás a korabeli fényűzés részletes jellemzése a negyedik részben. Különösen a női cifrázkodást szinezi Heltai tovább, helyenként nagyon hasonlóan mesekönyve ördöghistóriájához. Az itt említett két nagyobb terjedelmű eredeti részletet Szabó Károly kitűnő érzékkel szemelte ki a Vasárnapi Ujságban (1868.) megjelent közlésében. Két további ily részletet iktatott Heltai Franck 6. fejezetének megfelelő részébe: a törvénykezésnek a részegeskedésből eredő igazságtalanságáról s a nemesemberek tudatlan és istentelen élete folyásáról. Mindkettő annyira jellemző Heltaira s kora magyar életére egyaránt, hogy kár volna a nehezen hozzáférhető könyvből ide nem iktatni:

Ez ilyen részeges és tobzódó fejedelmec es bírác, miért hogy ez ételbe es italba, mind reggel s mind estve foglalatosoc, elfeleyttic a szegény népnek nyavalyáit, gondgyokat sem viselik, pereket elhalasztyák, és vontattyák esztendőről esztendőre. (Eddig halad Franck következő mondata nyomán: Weyl man zusauffer musz haben, scheubt man die sache der armen auf in die langen truhnen, auff das man sie oft rupffe.) És miért hogy ők az tobzódásba foglalatosoc, másnak engedic tiszteket, hogy itilyenek és törvént tegyenek. A kinek vagyon osztán, a keni meg az itilő mestereknek markokat. És a kinek értéke vagyon reá, hogy többet adhat: annak jobban foly pere. De a ki nem adhat, annak nincsen helye a törvénybe: nincs annak bizonsága. Elveszti ezokáért a pert. (Ehhez még: Da gilt es nun schmirens, wer nit schmirt der fert nit). Honnan következik kedig ez a szegény emberre? Innen hogy az igaz pásztor, az igaz ur nem jámbor, nem vigyáz, nem gondol a szegény ember nyomoruságával, hanem eszik, iszik, tobzodik, marta ördeg: es minden gondviselést a tisztartókra hárit. A tisztartóc kedig nem gondolnac a szegény ember nyomoruságával, nem fáj önekic: mert a jobbágy nem övé: hanem marasztyák szegényeket, eleytik külemb külemb fortállal, birságollák, ijesztk, vadásszák az ajándokokat: meg sem szünnec, addig mig erszényeket meg nem töltic. Az Wrnak ő magának is kell, az is ró, vonszon, nyuz, kóborl. Ha tekinted, tahát a szegénynek csak mezitelen teste, gyermeke és felesége marad, egyéb semmi. Jay e visszafordultságnac.

Amint Antal elmondta a Franck ugyane fejezetének végén állókat, Demeter megjegyzi: «Ki kevesen vannak, kik eszt értik». Ennek magyarázatául fog bele Antal a nemesek életének jellemzésébe:

Mert a tudós emberek ő köszték semmi böchületbe ninchenek: Ők semmit nem tanultak gyermek korokba. Most sem tanittattyác fiakat: egy scolára sem viselnek semmi gondot. Mikor fiok enyét tanulhat, hogy egy levelket tud magyarázni, elég azután: Maga aszt is nyavalyásul tudgya, hogy

egynyihanszor szövétneket magyaráz szőnyeg helyebe. Az után mindgyárást lóra ültetik hosszú sarkantuval, lakásról lakásra megyen, észik, iszik, tobzodik: Eszt sem említi, ha vagyoné Isten a vagy nincsen: Vagyoné tisztesség, nincsené. Ezenközbe meg hal az atya: A fiu kiüzi az anyát a házból. Törvént kellene tenni a jobbágyoknak: tahát enyét tud hozzá: mint a bagoly a Pater nosterhöz: Nem tudja, ha vagyoné Decretum, avagy ninc. Azonközbe a nagy tobzódás miat elvész a gyomra, meg hosszódik a nyaka, meg görbed a háta, meg tekenesill a hasza, es meg tántorodik a lába. Ha látod távoly, nem tudod meg itilni, ha törseg, avagy ember. E következie a tobzódásból: Ez a gyönyörűséges bor ital gyümölcse.

Ahol Heltai Franckot követi, ott sem fordítja a szó igazi értelmében, hanem mint egyéb irataiban és a mesékben is, csak vezetteti magát az előtte álló szövegtől, mondatról mondatra, de rendszerint nemcsak új nyelvre fordítja, hanem egészen újra önti őket. S itt, ahol az érveknék és hivatkozásoknak helyenként szinte scholastikus rendje ellenére annyira friss, olyan erősen népi stílusú német írást dolgoz át, már erősen szembeötlík saját népiessége — szinte rálicítál Franckéra: további népi szólásokkal és a népélet újabb-újabb mozzanataira tett célzásokkal tüzdeli meg. Elég egyetlen mondat ily fordítását idézni rengeteg más helyett: «Dann wann man voll ist, so wirt man wercklosz, verdroszen, geen umb wie der schat an der wänd» — írja Franck. Heltainál (L 5) ugyanez így hangzik: «Mert a tobzódás tunyáua tézsi az embert. Így chelekszenec a részegec: Megtekintic a miuet, de nem nyulnac hozzá: Mert nem kel, mint a holt ebneec a chont rágás. Elébb elébb ballagnac, mint a falon való árnyéc.» Már a második melléknév helyére egy nagyon jellemzően megfigyelt cselekvésrészlet bemutatása került, ráadásul erős népi hasonlattal.

Abban, amit Heltai rendszeresen elhagy, egy-két dolog különösen jellemző. Így feltűnő, hogy bár a fényűzést forrásainál is erősebb színekkel festi, a mások fényűzéséből meggazdagodó kereskedők kipelengérezését elhagyja. A klasszikusokból való idézeteket és a mitológiai példálódzásokat ritkítja és rövidíti — e téren feltűnő pontatlanságok is akadnak — viszont Franck több száz bibliai idézetét nemcsak megtartja, hanem itt-ott az utalást is kiigazítja, s ahol Franck rövidítve, a maga gondolatához idomítva idéz, Heltai rendszerint pontosan adja a bibliai szöveget, néha többet is, mint amennyit Franck felhasznál. Figyelmet érdemel, hogy mindazokból a bibliai könyvekből való idézeteket, amelyek magyar fordítása az ő kiadásában 1552-ig megjelent, onnan helyettesíti, nemcsak a Bölcs Salamon és Jézus Sirak könyveiből valókat, amelyek már 1551-ben megjelentek, hanem a prófétai helyeket is. Már pedig a próféták könyveinek nyomtatását csak 1552 decemberében fejezte be. Ezért is aligha van igaza Czöbelnek, mikor az 1552-es évszámmal megjelent dialogus írását karácsony heté-

nek az ajánlásban való emlegetése alapján 1551 végére, megjelenését 1552 legelejére teszi: a dialoguson Heltai a Biblia negyedik részének megjelenése után, 1552 karácsonya körül dolgozott.

A dialogus nyelv- és szólástörténeti forrásértéke is tisztában állhat előttünk a felhasznált német könyv ismeretében. Sok tömör és szemléletes szólása van Heltainak, melyekről csak a Franckkal való összehasonlítás során derül ki, hogy idegen eredetű. Ami Francknál nincs már meg, arról is csak annyi bizonyos, hogy Heltai egyéni nyelvhasználatához tartozik, de e szűkebb körben mindenesetre nagyobb biztonsággal vizsgálódhatik az eredeti magyar szólások kutatója.

Franck nyomán használja pl. a következőket: B5b «Nem szükség, hogy a tettüt beolchác a ködmenbe: mert anekülis chac könnyen meg terem benne. Azonképen a ki az ő testét borral meg tölti, nem művel egyebet, hanem az oltatlan mészre vizet tölt, és a tűzbe olajt, hogy inkább meg geryedgyen és égjen.» — D8b «többen halnac az iuekbe es kupába, hogy nem mint a folyóvizbe.» — E5b «A ki iol aránz iolis lő az.» — G3: «olyant hazud hogy chac nem meg hayolnac a grendác beléie. — T8b ész vagyon egy ökerbe (Francknál «jnn eim esel»!) hogy nem mint egy részeg emberbe. Mert az öker a vizbe eleget iszic, es mindgyarast haza tér...» — I6b «Az éhség... igen ió szakáts, Mert az éh gyomornac a legalábualo kenyér is mézes pogátsa, Es ugy örül a viznec, mint a bornac.» — M3 «Es igy ismeric öket az önen beszédekből, mint a madarakat az ő szauakból.» — M4 «Miképen a viz el indittyta a mólnott (!) es a sarkantyn a louat: igy indittyta a bor a természetet minden vakmerőségre» (Der wein ist das wasser, das die fleysch müll gern macht, der spor der das Adamisch röszlin lauffen macht.) stb. Már idézett helyeken kívül is sokszor megtoldja Heltai a Francknál talált szólást. «Was ist ein adel on tugent dann ein eytler nam wie ein Bischoff on ein Bibel»-trja Franck. Heltainál: «... mint a pispec Biblia nélkül nem pispec, hanem reues löke: mint a szent Miklós faképe» (H8b). Tudatosan magyarít a magyarban szó szerint kevésbé jellemző szólásokat: Sind doch vil pawrn die keiser heissen: Soc pórt találhatni, kiknec vayda neuec vagyon (u. o.). Ehhez hasonlóan emlegeti a mesékben, hogy más Mátyás király és Mátyás kovács. Egyébként is sok szólással találkozunk már itt, amelyek a mesékben is többször ismétlődnek. Egy-két nem Franckból fordított szólás még: «Bátor káros bänkódgyéc. — E6 Oly vagyon ki józan korába oly szelid mint egy bárány: ha ihatic, talát olyan, mint ha mind az egész héten puskaport öt volna.» — M5b «Inkáb elszámlálnám a feieden való hayszálat» stb. Sok jóízű humor van különösen a napi magyarázatokat megezőző és lezáró szóváltásokban.

Még két titokzatos szólásra kívánom felhívni a figyelmet. Az egyik: «kuk Lourente»; így csúfolják pl. Antal szerint azt, aki józan jelöltet ajánl.¹

¹ Nem tudom, van-e köze a német Lorenz-hez, amely otromba bukfen-cet, parasztosan nehézkes táncot, általában parasztos mozgást jelent; v. ö. a Lörente, Lörinte nemzetség- és helynevet, a kukhoz viszont p. o. a kukk Magdó gúnyolódást — Matkó István Sámbar Mátyás ellen írt Bányász Csákányában. (74. l. Itt Mátyásnak csak kuk Magdó.)

A másik a *Perdut* szó; a kocsmai verekedésben elhullókról mondja Heltai: «elke egyenesen megyen a mennyországon túl, ama kis faluba, kinek *Perdut* neve.» (E2b)¹

Sok okból fontos és érdemes volna, hogy e jelenleg csak teljes példányban ismert s annak Erdélyben léte miatt különösen nehezen hozzáférhető² dialogus végre új kiadásban lásson napvilágot. Történelmi, nyelvi és néprajzi forrásként való értékén kívül (a regölés sokszor idézett emlegetése természetesen nem Franckból ered!) a benne megnyilvánuló íróművészet is a régi magyar irodalom legnagyobb értékei közé tartozik. Akárcsak a mesék közül az ördöghistóriában, a dialogusnak is néhány eredeti, írója életismeretének köréből betoldott részletében éri el tetőpontját Heltai stilművészete: prózája kifejező, elképzeltető, egyben hangulatos és szép hangzású is. Itt-ott a magyar felvilágosodás legnagyobb stílisztáira, Bessenyeire és Kármánra emlékeztet, mint pl. a fényűzés átkát részletező lapjainak végén: «...a bokorbol támadot látja a nagyságosnac fénességét; mindgyárást ő is arra igyeközik, mindent keres, mindent elád, mindent nyuz; csak hamar talál okot, hogy a szegénytöl el haythassa a chörtz ökrét. Hazud alá fel, marta varju, csakhogy ő is Dorrottyáual estve skarlátba és haytot nuszt süuegébe mehessen a komaságra, auagy a menyeközére. Maga ha házához mégy, ott semmit sem találsz, hanem a háznac nagy hitvánul tapasztot falát és egy matskát a hideg tüzhelyen.»³

WALDAPFEL JÓZSEF.

¹ Valami ismeretlen helyi hiedelmen alapuló szólásmódra célozhat — Francknak Heltai közönségétől távolálló célzása (Sant Patricius loch) helyett; értsd: pokolba? *perdere*-vel vagy a zuhanáskor használt német «perdutz! bardautz!» felkiáltással kapcsolatos?

² A Széchenyi Könyvtár igazgatósága szíves támogatásának köszönöm, hogy használhattam.

³ A *Die Anfänge der ungarischen Geschichtsprosa* c. tanulmány (Ung. Jahrb. 1934) írója, aki előtt 1933 őszén említettem e dolgozat fő eredményeit, azt az egyet kétségbevonja, hogy a *Dialogus* Franck könyvecskéje alapján készült. Állításaimat természetesen fenntartom, s azt hiszem, részletesebb bizonyítást sem fog senki e látatlanba előre nyilvánított kétség ellenében szükségesnek tartani.

DÓCZI LAJOS DRÁMÁI.

(Harmadik, bef. közlemény.)

III.

Dóczi elérkezett a mesedramaköltés legmagasabb pontjára. Akadémiai sikertelenséggel, de a közönségnek annál élénkebb elismerésével int búcsút a szépséges álomvilágnak. S rálép a való élet ösvényére, amelyen már készen várják a vigjátéki tárgyak a való élet formájában. Sajnos, úttörő itt nem lehet. Olyan műfajt vesz tollára, mely már teljesen kimerítve épen készül búcsút mondani a színpadnak: a fél-századon át kedvelt, erősen politikai színezetű társadalmi-szatirát, e halálra szánt drámai fajt, mely nyomon kísérte a nemzet minden nagyobb szabású politikai, társadalmi megmozdulását — legfőbb gondja mindig az volt, hogy kellő gúnyal ártsen a fölfogásával ellenkező véleménynek. Épen a Kávéforrás neves alakjai: Berczik, Tóth Kálmán és Toldy István alkották a legjobbakat e téren. Különösképen Toldy két darabja (*Jó hazafiak*, *Uj emberek*) ér el oly magasrendűséget e fajban, melyet Dóczi még csak megközelíteni is alig tud. Bizonyítja ezt a Toldynál nevesebb íróknak másfél évtizeddel az *Uj emberek* után megjelent drámája, a *Vegyes párok*. Késői utóhangja a keresztény-zsidó házasságért vívott sok-sok parlamenti küzdelemnek. Míg Toldy teljes meggyőződésével mintegy sikraszállt a zsidók érdekében, Dóczi már menten minden polemizáló szándéktól csak a maga véleményét dramatizálja.

Az exkluzív gentry a század vége felé már csak merő illuziókból él. Nincs lelki ereje ahhoz, hogy levesse osztálygöggjét, e helyett külsőségekben gazdag, «úri» pályákra veti magát. A politikai szereplés, minisztériumi és vármegyei hivatalok, lovastiszti pálya jelenti ezt számára. Hazug önámítással elszakad a gentry éltető elemétől, a földtől! Felkerül Pestre, a kapitalizmus Mekkájába, és annak légkörében lassankint magába szívja a korszellemet. S mivel a nehéz anyagi körülmények mindjobban szorítják a már csak ősi nevéen és hagyományos fényén élősködő gentryt, annál gyorsabban kezdi elhagyni osztálykülönbségének és társadalmi zárközöttségének elveit. Pest levegőjében megbarátkozik a zsidóval és vidéki,

birtokos rokonságát, a «bőrkabátos» gentryt is befolyásolja. A zsidó kapitalizmus anyagi eszközökben bővelkedve mintegy megvásárolja a hivatalnok-gentryt, s ez a rokoni érzés alapján enyhíti vidéki rokonai és rangtársai idegenkedő ellenszenvét.¹

Érdekes, hogy Toldy mindezekért még csak küzd, Dóczi alig tíz-tizenöt év múltán már ábrázolja mint természetes valóságot.

A *Vegyes párok* meséjében és szerkesztésében igen emlékeztet is a Toldy *Új emberek* c. drámájára. Meséje igen egyszerű.

Turgony Károly elveszi a kikeresztelkedett és nemességet vásárló Rosenberg-Rózsay leányát, Malvint. A herceg ajánló levelére Kamóczy, a hercegi jószágkormányzó kénytelen meghívni őket. Fia, Béla azonban megszegényítőnek érzi a Rózsayék barátságát. Ezért rábírra az atyja névnapjára összegyűlt barátait, hogy hűvösen fogadják őket. Sikerülne is ez, ha Binczkey pilléri képviselőségét nem veszélyeztetné Turgony Károly. Pedig Binczkeyék a sok adósság miatt csak úgy menthetik meg a régi névfényét és a családot, ha az ifjú Binczkeyt, Misit, képviselővé teszik és alkalmassá is egyben valami nagyon gazdag parthie-ra.

Amint Turgony biztosítja Misinek a kerületet, felhagy a kompánia a hűvösséggel és keblére szorítja a «derék» Turgonyt. Az öreg Rózsay is alázatos szerénységével beférkőzik a társaság kedvébe. Jól is menne minden, de Malvin nem tudja feledni a sérelmeket, vissza akar vágni. Nagy összeg pénz eljótékonykodik a megyében Turgony nevében és kifizetettve apjával a Binczkeyék hatvanezer forintos adósságát, Károlyt, a férjét választatja meg képviselőnek.

Pompás kibonyolítás! Mondhatná a felületes ember. Más ám itt a hiba! Most meg már nem kell Turgonynak a képviselőség. A vagy százezer forintja után búslakodó Rózsaynak épenséggel nem nagy öröme. Miért nem kell hát a mandátum Turgonynak? Mert ő a második felvonásban idealista lett. Megvallja Malvinnak, hogy pénzeért vette el, de most már nem fogad el semmiféle áldozatot. Malvin még őszintébb jóssággal felel a bűnösnek, ráiratja minden vagyonát és mint vele egyenlő sorsú, szegény leány érdemli ki Turgony igazi szerelmét. Megvolt ez az igazi szerelem az egész darabon át, de hát valahol el kellett mondani az író filozofálását is.

A darab elején Gold bácsi, az orvos neki is fogott az érvelésnek, Turgony és Malvin sem akarnak adósak maradni a felelettel. Miután kimerítően elmond mindent alakjain át Dóczi, viszonzásul a szereplőket összeházasítja, kit-kit a maga párjával.

Szerkezet és jellemzés tekintetében ne is boncoljuk a *Vegyes párokat*. Kitaposott úton jár az író, szereplői még pusztán az ő szöcsövei. Inkább Dóczit keressük meg saját darabjában. Nem fáradtság, hiszen ott van ő mindenütt. A darab elején szónokló Misi nagyhangú frázisaival épen annyi gúnyt hordoz

¹ V. ő.: Szekfü: Id. m. 440—444. l.

magán, amennyit az öreg Gold orvos az író szeretetéből magával hoz. Kissé izléstelenül — mondhatni — egyenesen a gentry nyakára ülteti, sőt fölé emeli az öreg orvost. Érthető, ő maga szónokol Gold jelmezéből. Sőt segítségére viszi a kis Fruskát, meg Kamóczyt is:

»De nagy úrrá lettél, Béla fiam! Hát mióta orvos úr neked Gold bácsi? Aki mindnyájatokat világra látott jönni — még az anyádat is, te éretlen jogászvár, te... Pesten lehetsz gentry, atléta, arisztokrata, népszónok, ked ved szerint, de az én házamnál becsüld meg magadat — mert különben —« (I. fv. 1. j.)

Nem tehet róla Dóczy — kitör belőle a zsidó szentimentalizmus. Annyira megszerette Goldot, hogy Egerváry névvel nemsokára ismét elének állítja egyik novellájában, a *Miss Maryben*.¹ Ez az érzelgősség zeng ki a huszártiszt Rózsay Zoltán nagy monológjából és bevonja a Malvin—Turgony nagy jelenetet is. De mindenütt mint árnyék kíséri a tendenciát.

Malvin: «... Szerelmünk oly nagy, oly édes, hogy milliók gyűlölete azt meg nem keserítheti; inkább édessé változtatja szerelmünk a milliók gyűlöletét. Mert a mi szerelmünk természetes, a gyűlölet természetellenes. A szerelem Istentől való, a gyűlölet a papoktól való.» (II. 6.)

Ugyan mi szükség van arra, hogy a maga szívügyével éppen elég nagy bajban levő asszonnyal a klérus ellen intézzen támadást Dóczy? Vagy ezzel talán a minden korban jól képviselt, karzati félműveltségnek áldozott? Mintha most akarna elégtételt venni magának az egykori sok lelki bánталomért. Nem bántja sértően társadalmunkat, de a zsidót nagyon okosnak, nagyon jónak és nagyon becsületesnek rajzolja a gentryvel szemben.

A közönség és a kritika sem nyilvánította a legsikerültebb drámának a *Vegyes párokat*. Az Egyetértés² szellemes ember, költő művének, az ész és szív alkotásának, de elhibázott drámának tartja. A Pesti Hirlap kritikusanak pedig a *Vegyes párok* előadásán a középkor ósdi, primitív festményei jutottak eszébe: az alakok szájából hosszú szalagok nyúlnak ki, rajtuk avval a mondókával, amit az üres arcokon nem tudott kifejezni a festő³. A közönség is vegyes érzelmekkel fogadta a darabot, noha később tapsviharral jutalmazta a «nagy vervevel előadott frázisokat.»⁴

A *Vegyes párokat* meg sem kellett volna írnia a jónevű Dóczyinak, mert a mesedráma ideális világából igen realis talajra bukott le, és ott a bírálat élesebb, mint amott. A magyar-zsidó keveredésnek olyan formáját, amilyet fest e drámájában, ő nem is

¹ A Hét 1890. 2. sz.

² 1889. 88. sz.

³ V. ö.: Pesti Hirlap 1889. 88. sz.

⁴ V. ö.: Pesti Napló 1889. 88. sz.

remélte kivihetőnek társadalmunkban. Hiszen midőn Csáky grófnő lelkesedésében egységes szalonélet gondolatát vetette fel ezidőtájt, maga Dóczi vallja lehetetlennek a megvalósítását: «Jól tudom, hogy egy ilyen reform nagy és súlyos áldozatot követel fenn és lenn... Hetvenkedy grófot, aki Waldberger urat és nejét fogadja, épen úgy gúnyolnák, mint Waldbergereket, akik a grófi termekbe csempézik be magukat...»¹ Miért propagálja tehát álmeleggyőzdéssel a két faj keveredését? Bátran kimondhatjuk, hogy a *Vegyes párokat*, 1889. március 29.-én a liberális tendencia és a gentry iránt érzett ironikus ellenszenv állította a közönség elé. Sikere ephemer volt — megérdemelte. De azért 1895-ig 19-szer adták.

A *Vegyes párok* bemutatkozása idején bírálta meg az Akadémia írónk másik társadalmi drámáját, a *Vera grófnőt*. Az 1888. évi Teleky-díjért pályázott vele Dóczi — sikertelenül. «Tárgya modern s nem egy tekintetben a legtetszetősebben van előttünk vezetve — mondja a jelentés.² — A probléma jó, méltó a drámai megoldásra... A jól exponált s érdekesen kezdődött, de zavarosan folyó darab erőltetett, alaptalan, lélektanilag meg nem magyarázható megoldásra jut.» Mi hát ez a jól indított, de elrontott mese?

Vera grófnő — a Fenyéry-család megmentője és imádott szemefénye — éveken át békésen és boldogan él az öszülőtibády gróffal. De a hozzájuk vetődött, ifjú festőművészbé, Nándor Elekbe, szerelmes lesz, az is megszereti halálosan. Vera válni akar Tibádytól, ezért elhagyva, rokonaihoz, Fenyéry báróékhoz utazik. Nándor követi. Hosszas erkölcsi és társadalmi érvelés után Vera megbánja tettét, a megérkező Tibádyhoz visszatér, Nándor öngyilkos lesz.

Az egész mese erőltetett és hihetetlen. Ugy érezzük első pillanatban, mintha az író tendenciózusan pártolná a házasság felbonthatóságát. Elhagyva régi, ábrándos meseszövegét, komoly, erkölcs-prédikátori filozofálgatást visz véghez. De elköveti azt a hibát, hogy kitűzött tételét hol logikusan, hol szofizmák mankóján körülámogatja — és mégsem viszi diadalra.

Veráról, mielőtt még látnók, annyi szépet és jót elmond a Fenyéry-család, hogy már nem is embert várunk a hallott szépség, jószág, okosság hordozójának személyében, hanem a sorsörzöng alatt érezzük benne. Az erénynek ez a szimbóluma. Éveken át tartó frigyét és gyermekét egyszerűen elhagyja egy eleje vetődött, melancholikus ifjú ábrándozása miatt. Az író semmi reális okot nem mutat be, amellyel megmagyarázhatnók e fordulatot. Vera az öregedő Tibádyhoz szerelemből ment nőül. Boldog házasságukat mi sem zavarná meg, ha a festő hozzájuk

¹ *Magyar szalonélet*. Ország-Világ 1891. 51. sz.

² *Az 1888-iki Teleki-pályázat*. Fővárosi Lapok. 1889. 78. sz.

nem vetődnek. Azonban Vera és Nándor között semmi reális érzelmi közösség nem fejlődik ki, amely motiválná Vera szakítását multjával és, ha kell, a társadalommal is.

Teljesen elhíjazott ez a motiváció-kísérlet. Miután hosszú ömlengésekből megtudtuk, hogy Vera az életrevalóság mintaképe — megmentette rossz útra tért bátyját, Fenyéry főispánt (*Nora*-motivum!); boldoggá tette Irmát, bátyjához adván nőül; szeretetével életre csókolta a beteg Lenkét: most meg előttünk áll valóságban egy idegbeteg, felzaklatott báb, kinek rögeszméje az, hogy az önmagávalis talán meghasonlott ifjoncot kövesse, segítve neki élte búslakodásában. Egészséges érzéssel ez a viszony hihetetlen. De udvariasságból fogadjuk el! Tehát Vera nem élhet Nándor nélkül. Történnie kell most már bizonyos elhatározásnak. De erre Vera gyenge.

Látja ezt az író is, maga siet segítségére. A második felvonást mintegy kisajátítja magának. Egész esküdtszéket ültet össze, mely egyebet sem tesz, mint koholt történettel és példalózásokkal gáncsolja Vera lépését.

Ebből a társadalmi elme-futtatásból visszazökkenünk hőseinkhez a harmadik felvonásban. A megérkező Tibády megfontolt komolyságával kigyógyítja Verát a céltalan és indokolatlan ábrándozásból s talán magának az írónak is nagy segítségére van. Ugyanis Dóczi felvet egy mélyenjáró problémát, ügyesen bonyolítja valameddig, azután egyszerre csak elvész alóla a talaj. Maga is a színpadra siet tehát, gondolatokat sugal hőseinek, sőt gyakran maga szellemeskedik, filozofálgat hosszasan, de legkevésbé sem meggyőzően. «Jól esik neki egy pillanatra ibseni komoly moralista pose-ban előttünk állani és az igazság kíméletlen barátját, a hazugság rettentő gyűlölőjét divatosan eljátszani.»¹

De ne álljunk meg hiába Palágyi szavainál. Mert Dóczi-nak nemcsak jól esik ibseni poseban állani előttünk, hanem épen Ibsent állítja elénk. A nagy norvég író 1888-ban írta meg *Tenger asszonya* (*Fruen fra havet*) című drámáját. Dóczi is ebben az évben írta meg a *Vera grófnőt*. Ez még nem volna elegendő bizonyíték, sőt merészség volna csak erre építeni a hatást. Azonban a *Vera grófnő*nek egész kerete, hangulata és pszichikai alapvetése annyira megegyezik vele, hogy kétség-telenül a *Tenger asszonyát* tartom Dóczi forrásának is, mintájának is.

Mindkét dráma első jelenetében vendéget vár a család; lázas készülődés csigázza a néző érdeklődését. Ibsen Arnholm nevelőt hozza vendégül, Dóczi meg Verát várhatja velünk. Ibsen egy reális életű családba vezet Ellidát, ki Wangel doktor első házasságából származó két leányánál alig idősebb. A jöve-

¹ Palágyi Menyhért írja: Pesti Napló 1891. 220. sz.

vény semmi lelki kapcsolatra nem tesz szert az új családban, szereti ugyan övéit, de éli a maga külön lelki világát. S mint a végtelen tengerről a szárazföldre került rab, elementáris erővel vágyódik mindig a tenger után. S az író misztikus romantikával szimbolizálja e vonzódást. Belesző a darabba egy hontalan «idegen férfi»-t, aki mint hajókormányos egykor eljegyezte Ellidát, a világitótorony őrének leányát. Gyilkosság miatt régen elvetődött idegenbe, Ellida férjhez is ment közben Wangelhez, de tudat alatt is állandóan félelemmel várja kormányosát. A tépelődés lelkébe csempészi a kétséget: ő nem szabadon, önként ment Wangelhez, s a kényszer tudata még inkább sodorja az «idegen férfi» felé, aki nem más, mint a belső háborgások, a szabadságvágy szuggesztív erejének szimbóluma. Végül megjő az idegen férfi. Wangel látva Ellida kínos lelki tusáját — noha nagyon szeretik egymást — szabad választást enged neki. S midőn Ellida ráeszmél független szabadságának tudatára, örömmel és lecsillapult lélekkel simul Wangel karjaiba. Az idegen férfi távozásával elmosódik a lélek minden háborgása is:

Ellida: «Az ön akaratának szikrányi hatalma sincs többé rajtam. Számomra ön halott, — aki a tengerről ismét hazatért. S aki megint visszamegy oda. De többé már nem borzadok öntől. S már nem is vonzódok.» (V. fv.)

Az idegen férfi magyar átformálása Nándor Elek. Feltűnően hasonló a szereplésük is. Csakhogy Nándor annyival értéktelenebb mása amannak, mint amennyivel gyöngébb az egész dráma kivitele mintájához képest.

Ibsen bölcséleti alapozottsága megengedi, hogy mélyen a lélekbe vágjon. A *Tenger asszonya* tulajdonképen szimbolikus dráma. Egy végtelenül kifinomult eszményiség hordozója. Azon a tételen fordul meg cselekvénye, hogy a társadalomba, családba tartozás a személyiség megkötöttségével jár, s ha a személyiség nem önként, saját felelőssége tudatában vállalja magára, elviselhetetlen teher a hordozóján. Az önként vállalkozó azonban könnyen meghozza azokat a társadalommal és családdal szemben kötelező áldozatokat, melyeket a közösséghez érzett viszonya megkíván.

Elhibázott gondolat a felületes, rendszertelenül bölcselkedő Dóczytól, hogy e drámát vette mintaképeül. S hozzá a keret és a misztikus lelki küzdelem átvétele után oly sekélyes, családi háborúskodást rögtönöz, mely már-már vigjátékba billenti át a sötét, borongós lelki küzdelmet. Lenke és Gárdonyi sablonos szerelmével, a pap tendenciózus szónoklásával leplezgeti azt, hogy eltérve Ibsentől azonnal cserbenhagyta a tárgyához kellő invenciója. Olcsó polemizálásra váltja fel Ibsen nagy problémáját és a *Vera grófnő* tengelyévé egy szofizmat kovácsol: «Ha egy nő nem szereti férjét, tőle elvál és új frigyre lép, a társadalom ítéletét vonja fejére, míg azt az asszonyt, aki titok-

ban csálja meg az urát, nem sujtja a társadalom, sőt tiszteltnék örvendhet.»¹ Igazolásra sem szorul e tétel téves volta.

Igy teljesen elsőkélyesedik tollán az ibseni mélység. Épen ezért hűvösen is fogadta sajtó és közönség egyaránt. Négy előadás után letűnt a színről. Habár egyik lap úgy találja, hogy «Dóczi a társadalmi filozófus és Dóczi a drámaíró egyaránt remekel e műben,»² inkább fogadjuk el Súlyom Ferenc bírálatát: «Dóczi disztinkciója gyöngéd és finom. Igazságához azonban szó fér, s a dráma megoldása egész hatástalan.»³ Úgy érzem, hogy magyarázatát adtam Galamb Sándor észrevételének is: «Az alakok is élettelenek és erőszakoltak. Levegő vagy valamiféle couleur local egyáltalán nincsen benne.»⁴

IV.

A *Vera grófnő* még kevesebb díszet szerzett Dóczinak, mint a *Vegyes párok*. Nem is ír több politikai, társadalmi tendenciájú darabot. Még egyszer kilép a porondra, hogy elégtételt vegyen magának a kettős kudarcért. De a régi lantot akasztja le a szegről, amely hűséges társa volt eddig is a regényes meseországban. Mintegy hatyúdalát zengi el vele, hogy három évtized sok édes-bús emlékével örökre letegye drámaíró tollát. Búcsúzása a bájos *Ellinór*. Úgy érezzük, hogy az író egész munkásságának értékeit hordta össze e darabjához. Florilegium ez harminc esztendő drámaterméséből, mely annyi ünneplést, de gáncsot is szerzett írónknak. Huszonöt évvel a *Csók* akadémiai sikere után (1872. március 18.), 1897. március 10.-én emlékeztette a közönséget arra, hogy Dóczi negyedszázados, eleven irodalmi gyakorlat után épen olyan friss elmével és stílus-szépséggel kápráztatja a nézőt, mint elindulása küszöbén.

A darab meséjét Dóczi egy régi skót mondából merítette. Dickens *A child's History of England*-jében találta.⁵ De előtte feldolgozta már Dugonics is, majd Arany László *Elfridájában* kelt új életre.

A csapodár Edgár király és eljegyzett mátkája, Ellinór, csak hírből ismerik egymást. Egyikük sem akarja a frigyet, mélyet a politika, s nem a szerelem teremtene. Az élvhajhász Edgár megtudja, hogy Randolf lord — feltve az udvartól — várában tartja szépséges Elfridáját. Hűséges csatlósával, Ethelwooddal, és vadászaiival be akar szállni Randolfhoz, hogy láthassa, vajon igazat beszéltek-e a hírvivők.

¹ Hoffmann Sándor. Magyar Szemle. 1892. 47. sz.

² A Hét 1891. 32. sz.

³ Magyar Hírlap 1891. 174. sz.

⁴ Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből. 26. l.

⁵ Ezt először Bachmann Kornélia állapította meg egy kéziratban maradt dolgozatában.

Mac Arthy, Ellinór gyámja a maga várába szökteti Randolph feleségét és leányát. Ezek azonban csellel élnek — a kulcsárnőt és szobaleányt indítják útnak, maguk pedig a várban maradnak. Ethelwood látszólag hűségből, valójában féltékenységből maga megy a várba kémnek. Megsebesíti magát, s Elfridáék ápolják. Lady Randolph a királynak véli s örömmel látja, hogy Ethelwood megszerette Elfridát. Egymáséi lesznek. Közben Mac Arthy vágya is teljesül. A másodszer is kémkedő király csapdába esik Randolph várában s itt megszeretve Ellinórt, feleségül veszi.

A régi, skót monda tragikus véget ér: Edgár ugyanis megtudva, hogy Ethelwood rászedte, kivégezteti az árulót. Dóczy lelki diszpozíciója nem kedvelte sohasem a tragikus megoldást, így hát kibékítő megoldást talált az idegen mesének. Egészen addig követi forrását, míg a király Bunce kancellár beaurulására — hogy a szobaleányt mutatták meg a királynak, az igazi Elfrida pedig a várban rejtőzött — ismét beoson a várba, s halált akar mondani Ethelwood fejére. Itt azonban a maga fantáziájára, helyesebben előbbi munkásságára támaszkodik és ismert motívumokkal vezeti cselekvényét kedvező végre.

Az a munkája, amelyre célzok, a *Carmela* című elbeszélése.¹ Tárgya Portenstein Erik herceg és Montelione Melitta hercegnő házassága. A herceg és hercegnő épen úgy ismeretlenül idegenkednek egymástól, mint Edgár és Ellinór. S a csapodár herceg áruló barátja, Partos festőművész, épenúgy elrabolja sóvárgó barátjától a szépséges Carmelát, mint Ethelwood Elfridát. Még a család módja is ugyanaz. Később rábukkan a herceg elszökött barátjára, de akkor már Partos tanítványa és Carmela társalkodónője, Melitta, kapcsolódik életébe. A romantikus cselben megzavarodik a herceg, nem tudja, melyik az igazi Carmela. Végül is beleszeret Melittába s ekkor derül ki, hogy az Montelione hercegnő. Boldogan egymáséi lesznek.

Ezt a befejezést ismétli meg *Ellinór* jában is Dóczy. Annál könnyebben teheti, mert Edgár és Ellinór, Ethelwood és Elfrida épen olyan helyzetben bonyolítják a cselekvényt, mint a *Carmela* szereplői. Edgár is rabul esik először Mac Arthy cselének. Már készül halálára. Búcsúlakomát rendez, melyen Elfridával szeretné eltölteni végső óráit. Igen ám, de melyik Elfrida? Egymásután három is jelenik meg elfátyolozottan: Elfrida, Ellinór és Jenny személyében. A király Elfrida jelmezében halálosan megszereti Ellinórt és megbocsájtva Ethelwoodnak, boldoggá teszi — Ellinórt!

¹ A gondolatot a *Carmela* megírására Dóczynek egy elbeszélés adta amely a Magyar Szalon 1888 júniusi füzetében jelent meg Hornyay B. tollából *Carmella* címen.

A dráma valójában nem több, mint két romantikus mese költői nyelvű, zengzetes dramatizálása. Menten a *Csók* oktalan ki-bejárkálgatásától, mintegy megfinomított Shakespeare-hatásban fogant mesedráma. Hősei nem élő alakok, csak beszédjükben, mozgásukban gondosabban irányított bábok, melyeknek jelleme egységesen és következetesen fejlődött. «Feltűnően hasonlítanak egymáshoz s valamennyien Dóczi Lajoshoz.»¹ A tetteikben is feltűnően emlékeztetnek az író drámairói multjára. Edgár romantikus kémkedése Wesselényitől vette a mintát, de maga a hőse nem más, mint Laczfi István. Ellinór is szeretetreméltóságában és álruhájával Catherina kedves alakját sétáltatja meg ismét előttünk. Az egész darabnak érzelmesen csengő-bongó nyelvezete, búsongó, édeskés hangulata Dóczi lelkének jellemző, finom megnyilatkozása.

A műfaj későbbi vizsgálója a darab légiés meseszerűségét, az élményiség hiányát egyben a műfaji kiélttségnek is ítéli. Ezen az alapon mondja, hogy az «*Ellinór* tipikus másodvirágzás... Ebből a drámából már végkép hiányzik minden, ami élményszerű, ami összekapcsolja a század eleven életével és az emberekkel, akikhez szólt; ez már csak virtuóztatás, annak sem kiváló.»² (A bemutató előadás évében ötször került színre.)

De ahhoz épen elegendő, hogy valaki harminc esztendő után vele mondjon «Isten hozzád»-ot ifjúsága és férfikora sok díszet termő forumának és hálás publikumának. Talán ezt a nagy lépést érezte meg az akadémiai bíráló, midőn a hibákat is finom érzékkel, melegen simogatta benne: «... Bár a compositio önkényes és gyakran szinte hajszálon függő, mégis nem kényelmetlenséggel, hanem kétkedéssel nézzük változásait, mivel e hajszálakat egy előkelő elmének szellemes önkénye tartja. Az önkény bánthat, a szelleme bájol és bilincsel.»³

Az akadémiai siker pedig annál szebb és költőibb, mivel az Akadémia Teleki-díjának csengő aranyait az az akadémikus nyújtotta át Dóczi Lajosnak, akihez az ifjúkor aranycsengésű kacagása, fellegekbe törő ábrándjai, szerelem, barátság, munka és emlékezés kötötték. Ez az akadémikus Rákosi Jenő volt!

V.

A kiegyezés után fellendült politikai és társadalmi életünk eleven mozgékonyasága gazdagon ontotta íróink tollára az anyagot. A szellemi élet pezsgő lendületében írógárdánkban szakadás támad. Egyesek a jelen képének ügyes megrajzolásában vagy szatirikus bírálatában érzik a közönség irodalmi szükségletének kielégítését. Ezzel a később egészen a natura-

¹ Pató Pál (Ignotus). A Hét. 1897. 12. sz.

² Szerb Antal; *A magyar újromantikus dráma*. 14. l.

³ Akadémiai Értesítő. 1896.

lizmus, sőt verizmus kereteibe duzzadt realizmussal szemben mások ideális reakciót hirdetve visszakanyarodnak a nagy nemzeti pusztulás előtti irodalom hagyományaihoz. És a nagy Vörösmarty buzdító szellemén át Shakespeare kezén vezetettve az új romantikus iskolát alapítják. Hívei egyben a híres Kávéforrás vezető tagjai — a legszenvedélyesebb liberalizmus zászlóvivői. Irodalomban: Éljen a Mult!, politikában: Halál a tradíciókra! a jelszó. E bizarr lelki kettősségnek tükre irodalmi gyakorlatuk. Rákosi a feje az irányzatnak, de Dóczi a legértékesebb megtestesítője. Drámáiban költőien ölelkezik a kettősség: formabeli konzervativizmus és eszmei, tartalmi modernség. S míg Rákosi megmarad kitűzött céljánál: Shakespeare-t igyekszik modernizálni, Dóczi csak formát és mintát vesz át, és önálló költészettel új tartalmat merít önmagából. Saját lelkisége válik csillogó díszekké az idegen tárgyakon és gondolatokon. Ebben találjuk meg épen írónk genialitását. Ez nem írói képzés, gyakorlat eredménye — veleszületett adomány. Rendkívüli asszimilálódó készség, mely boszorkányos ügyességgel érzi meg mindenben a hangulatot. Feltűnően érzékeny lélek, azonnal finom, sőt megerősödött rokonrezgéssel fogadja a ráhatásokat.

Az állandó hangulatelemzés oly hatalmas lelki jegyvé érlelődik, hogy objektivitását alapjában megrendíti. Eredeti műveiben is annyira kidomborodik e tulajdonsága, hogy a korántsem kiváló lírikus drámáiban épen lírája szépségével bájol. Pedig verselése és nyelvének magyarsága korántsem mondható tökéletesnek, de a dikcióban eláradó szenvedélyes, pajzán, majd búsongó, nem egyszer rapszodikusán csapongó hangulat ragadja magával az olvasót. Eredeti drámaköltése is hasonlít műfordítása módjához. Teremtő képzelete, jellemalkotó készsége, cselekvénybonyolító ereje alig van. Csupán a hangulat újraköltésében művész. Drámáiban is megtaláljuk e vonást. Minden darabja forráson, sőt mintán élőszködik. Cselekvénye készen kapott és jóformán schematikus keretbe illeszkedik minden drámája. A formai sablonszerűség nem volna épen hiba, de egész drámaköltészete technikai ügyességnek tetszik.

Dóczi sem lírikusnak, sem drámaírónak nem elsőrendű tehetség. Filozófiai megalapozottság és cinikus gúnyorosság nélkül hanyódik a két part között. Kedveli a csattanós fordulatosakat, mindig vígjátéki bonyolítással kápráztatja a közönséget, egyben azonban hajlik a tragikus megoldásra is. Ha meg társadalmi problémát akar megoldani, ötletszerűen átadja magát vígjátéki bonyolításnak. Ebből látszik, hogy komoly problémája soha sem akad. Mintái megragadják, hangulatukat átéli, magában költőien átformálja a hatásokat és zengő nyelven visszavetíti elénk. Azonban a hangulat ekkor már annyira lefoglalja az író, hogy a cselekvény és jellemek kisiklanak hatalmából.

Hősei bábok inkább, mint élő személyek; bármely okból kelttek is életre, mindenkor, személyválogatás nélkül a XIX. század tetszetős bölcséletével és társadalmi problémáival évődnek, felfogásban mindenkor igazolva szülőjüket, Dóczi Lajost. Maguk a hősök gátolják a cselekvény gördülését, mert, amikor csak alkalom adódik, rázendítenek egy-egy hangulatos monológra vagy párbeszédre, és míg ki nem élük magukat az érzelmességben, minden nyugszik a színen. Általában Dóczi maga jár-keel jelmezükben, megóvja őket mélyebb összeütközésektől. Valamennyi drámájában — mondhatnók — minden szereplő egy «nagy jelenet» hatásos kiváltására munkál, melyet kellően előkészítve átengednek a főhősnek, s az karöltve Dóczival kiéli a bombaszerű hatást. Mert a drámák stílusa, nyelvi szépsége oly emelkedett költőiséget hordoz, hogy az pillanatnyilag feledtet és elrejt minden szerkezeti tökéletlenséget.

«Dóczinak mint színműírónak fényoldalai inkább általános iradalmiak, árnyoldalai nagyrészt specifikus drámaiak.»¹ Már ez eléggé magyarázná Dóczi korunkbeli mellőzését. De kérdezhetné valaki, hát a maga korában miért rajongott érte a sajtó és közönség. Könnyen megfelelhetünk erre is.

A Kávéforrás tagjai nagy szerepet játszottak az újságírásban. A sajtóiroda által csaknem az egész vidéki sajtó is a kezükben volt. «Minden eszközük megvolt arra, hogy növeljék egymás hírét és dicsőségét.»² Meg is tették. Rákosi még majd húsz év múlva is csodadiadalokat ígérő fejedelmi gályaként köszönti Dóczit «közéletünk vizein.»³

A közönség pedig a színi hatás bővületébe esett. Együtt borongott, örült és nevetett Dóczival, illúziókban ringatózott és egy-egy csattanós, nagy jelenet után észébe sem jutott, hogy a lényegyet keresse. Itt a forduló a múlt és jelen bírálatára között. A néző megtalálta élvezetét a szeme előtt gördülő darabban, a mai olvasó már menten a színi hatástól, a jellemeket, szerkezetet, belső értéket kutatja és bizony botlásokat talál.

A sajtó későbbi hangulatváltozása is megmagyarázható. A hatás-ellenhatás elve érvényesült ebben az esetben is. A Kávéforrás eleven, baráti körében meghonosodott az irodalmi pajtáskodás' szelleme. Bizonyos ellenszenvet váltott ez ki a kívül maradtak' lelkében. S minél inkább gyengült a Kávéforrás hatalmi súlya, annál inkább hangosodott az ellenszenv. A kilenvenes években már külön táborba sorakozik a két vélemény. Megindul A Hét és Dócziék új otthona találnak Kis Józsefnél. Ellenük szól a Magyar Szemle, a Borsszem Jankót

¹ Budapesti Szemle. 1890. 61. k. 325—330. l. (Gyulai).

² ifj. Ábrányi Kornél írja: Ország-Világ. 1883. 308—310. l.

³ V. ö. Budapesti Hirlap. 1915. 336. sz.

is, a Kávéforrást is állandóan bírálja, nyilazza. A komoly kritika tisztító tűzében az öncsinálta nagyságok egyszerre a maguk érdemi színvonalára estek. Nem csodálható, hogy a 'pajtáskodás' multával a náluk sokkal tehetségesebb, borongós lelkű, jó szívű Dóczy Lajos is elsodródott velük együtt.

*

Atszenvedve a világháború és a vörös rémuralom gyötrelmes éveit, 1919. augusztus 28-án halt meg báró Dóczy Lajos.¹ Lelkéből, szívéből, szeretetéből életrekelt hősei azóta sem csillogtak a színpadon, de az olvasónak sok-sok szépet elárulnak fenkölt ideálokért sóvárgó szülőjükről. De a nagyközönség előtt már nem bohóskodnak, hallgatnak, mint a Kerepesi-temetőben mélán ácsorgó fejfa, mely az örökké friss, szertelenül csapongó költői fantázia törött porhüvelyének békés nyugvóhelyét jelöli.

ROMHÁNYI GYULA.

¹ 1900-ban báróságot nyert németkeresztúri előnévvel.

ADATTÁR.

SZEMERE MIKLÓS IRODALMI HAGYATÉKÁBÓL.

(Negyedik, bef. közlemény)

26. Szemere Miklós — Benedek Aladárnak.¹

Kelet nélkül.²

Benedek Aladárnak Szemere Miklós szives üdvözlését!

Ha ki a vendéglőben nem képes három ételnél többet enni, mondhatni-e rólla, hogy a' többit nem tartja méltónak gyomrára? — Nem «érdekeltség» tehát, hanem: vénkor, röstség, s ahoz még, két év előtti nagy meghülésből eredt idült gyomor és mell-kórbajok, s ezek miatt szükségelt örök, időtrábló pepecselés magammal az oka, hogy ön lapjába nem írhatok. Elégi sőt sok reám azon néhány lap is, hova-bizony ugyancsak gyéren-irogatn, szoktam. Docet figura — hét hó óta a M. Ujságba, Ellenörbe, Hazánk és Külöldbe — egy sor verset sem küldtem. S mind ehez, igen sok lap olvasása már is 3 politikai, 2 szépirodalmi, 1 élclap, s ezeken felül a' most megndulandót Zempléni Hetilap jár hozzám) csak terhemre van már, kivált-csak minden negyed napon küldhetvén a' tőlem jó távol eső postára — midőn összetorlódik rajtam a' sok, olykor másfél napba is kerül átolvasása.

Igy és nem másképen van ez édes ifjú költő collegám! — A vén, a röst, a beteg, — az ifjúnak, munkabirónak, egészségesnek — szives tanácsot is ad, cum gratioso indultu: — a' szerkesztő teendője csak annyi: mutatványlapot küld irótársainak, de csak akkor folytatja a' további küldést, ha már azok irni kezdtek lapjába. Ez által két kellemetlenség kerültetik el: nem támad neheztlés a' szerkesztőben; s az illető nem kényszerül magát mentegető válaszra. Én Jókayhoz harmadéve több epigrammot küldtem (egy izben csupán) a Hon számára. Egyet se adott közülök. S habár régi ismerősöm, sem levélben, sem (a' mult májusban Pesten időzvéen sokáig) személyesen nem kérdeztem tőle, mi okból nem adta?

NB. Levélkéje e hó 3 án érkezett hozzám, bejárván előbb — a boriték tanúsága szerént — Miskolcot, Kassát, Putnokot. Alól pedig Zemplén helyett: «Borsodot» írta ön.

(Aláírás nélkül.)

¹ Családi neve Náray Iván, költő, író, lapszerkesztő volt. Szerkesztette az Új Idők (1875—1877.) szépirodalmi, társadalmi, művészeti hetilapot.

² Benedek Aladár szerkesztői éveiből, tehát 1875—1877. való. Szerk.

27. Szana Tamás — Szemere Miklósnak.

Kedves Uram Bátyám!

Budapest, 875. okt. 6.

Az «Otthon» újévi első számát nagyon óhajtanám Kedves Uram Bátyám egy kedélyes, szép költeményével megnyitni; ezért igen kérem: ha jelenleg van készen ily költeménye vagy egy újnak megírása nem kerül áldozatába, sziveskedjék azt hozzám (Pest, bástya utca 18. I. em.) e hó végéig elküldeni, minthogy a januári szám kéziratát, már e hó utolsó napjaiban vagy legkésőbb a jövő hó elején sajtó alá adom. E szám ugyanis a jövő évfolyamra nézve mutatványszám leendő s ez okból pár héttel előbb kell elkészítenem.

Becsés válaszát várom s maradok
őszintén tisztelő öccse

Szana Tamás.

28. Szemere Miklós — Darmay Győzőnek.

Kelet nélkül. (Valószínűleg 1876-ból.)

Mi fili, rossz Győzőm!

Förtelmesek a te cselekedetid, s a Závodsziéi¹ és Nagy Miklós² druszáméi. «Az Otthon 3. füzetét el fogom küldeni bátyáimnak!» S im az Otthon-otthon van, de felém nem indul, s nem indulván, végre is meg kell fizetnem a Löwitől hozott 3-at, mert fölmetszették leányaim. Tehát vagy javuljatok meg, vagy töröljétek ki nevemet a dolgozó scriptorok közül, Tertium non datur. Mint olvasám már a 4. dik füzet is megjelent.

Azt pedig, hogy a «Földhöz» című versemet adta a drusza, csak a Körtvélyesi példányából látom, mert hozzám nem jött meg. S rendesen ép azon számok szoktak elmaradni, melyekben versem adatik! Ez — ha a sors álkodása (?) — rút dolog a sorstól, — ha a druszáé, — non secus! Igérte ama más két számnak is, melyek szinte verseimet adták, elküldését, de ki mefeledezett róllók, az a drusza. Kérem tehát mind a 3 számot. Ez utolsó versemről, ha Körtvélyesy számát nem hozzák fel lányaim, — azt se tudtam volna, hogy megjelent.

Aladár³ lapjának újabb száma is megjelent s ezt is csak Andortól⁴ tudom, ki épen most jött Szécsből. No de azt hiszem, hogy hozzám is majd csak beköszönend. Eszerént prózában is azt mondom «teged kiveszlek ötsém Benedek»! —

Kérlek el ne feledd megtudni Csávolszkytól, hozzájutott-e a részemről küldött 50 forint? — még 5-dik Januáriusban elküldöttem volt.

Szabó Endrét szívesen üdvözlöm! Andortól hallom, hogy szép közleményt írt az Aladár lapjába.

A kigyózdó Bodrog a Tiszába foly! így folytok be Tiszába a csavargó középbeli bodrogok, helyesebben: bódorgók.

¹ Závodszy Károly (Széchy Károly) a későbbi kolozsvári, majd budapesti egyetemi tanár.

² A Vas. Ujs. szerkesztője.

³ Benedek Aladár; lapja: Új Idők.

⁴ Payzosos Andor, Szemere M. veje.

E rövid levelém elejét tegnapelőtt, végét — vendégeim miatt — ma scribáltam.

Az «Új Idők» 7. száma e percben jött meg, az előbbi (mely Endre versét hozta) valahol eltévedt.

Servus! bátyád.

Szemere.

29. Szana Tamás — Szemere Miklósnak.

Tisztelt Uram Bátyám!

Budapest, 877. decz. 18.

Már csakugyan azt kell hinnem, hogy kiestem jóindulatából vagy talán sohasem voltam abban, hogy a több ízben kért költemény sehogysem akar megérkezni. Írói és szerkesztői pályámon sok csalódás, bosszúság ért, de megvallom ez a legfájóbbak közé tartoznék, mert Uram Bátyámhoz egész fiúi bizalommal közeledtem, s meg voltam győződve arról, hogy pártolni tudja a habár szerény, de becsületes törekvés-eket.

Már pedig mi lehetne lehangolóbb, mint az, ha még csak választ sem kapunk attól, kiről biztosan reméltük és hittük, hogy segédkezet nyujt törekvéseinknek megkönnyítésére s aiyai jó indulattal támogat?

De én még mostan sem veszítettem el reményemet, s újra egész bizalommal fordulok Uram Bátyámhoz: keressen elő valamit asztaliókjából s küldje el nekem, hogy lapomat, illetőleg a «Petőfi társaság lapját» új év elején nevével ékesíthessem.

Nagyon örvendetes dolog volna mindnyájunkra nézve, ha a kért költemény a január elején tartandó közgyűlésnek is egyik tárgyát képezhetné, s a Petőfi társaság fiatalabb tagjai ez alkalommal Uram Bátyám társaságában jelenhének meg a nyilvánosság előtt.

Remélhetjük e? Ha igen: akkor költeményét e hó 24-ig napjáig kérnők, minthogy az első számat a közgyűlés napjára már ki kell nyomatnunk.

Becses választát kéri és várja

őszintén tisztelő öccse

Szana Tamás.

Bástya utca 18.

30. Szemere Miklós — Szabó Dávidnak.

Kedves Dávidom!

Kelet nélkül. (Valószínűleg 1879.)

«Béla futása»¹ — nem hiában, Epos! — csak sokára sok jobbra balra *Kanyargás* után jutott hozzám. De hogy, tragédiáddal² együtt, szobámban sütkölöznek most is belölfütömbhöz közel, arról bizonyos lehetsz. Valamint arról is, hogy én vándor két gyermekedet visszaadom apai karjaidba, de mikor? azt nem tudom, mi azonban tégedet ne nyugtalanítson, — ha szinte a tót gödrös falu hidegebb légü is mint Nyiregyháza, — ne félj, hogy itten lábuk ujjja elfagy, s ha Eposodat maig sem olvastam végig, e képtelen röstiséget ne róvd fel bűnömül.

Jó későn kezdtem a szépirodalommal foglalkozni, s emlékszem még is, hogy ha valamely kedvelt mű jött kezembe, a láng nem rohan oly gyorsan a száraz avarban, mint én azon végig rohantam. Pár év óta tökéletesen elvénült, elálmosodott lelkem, — s olvasásom eredménye — úgy szólván egy

¹ Szabó Dávid orvos eposza 15 énekben. Budapest 1879.

² *A szegedi békekötés.* Történeti dráma egy felv.

nagy semmi, mert nem egyfolytában, de olykor egy, sőt két hó megszakasztásával lapozgatom a' hosszabb műveket, 's mire bevégzem, a horázi «totum» elhalványúlva áll előttem. Eposodra nézve, azt félig olvastam át. Én ugyan sem drámáról sem eposzról nem mernék ítéletemmel föllépni, annyira egyoldalú lantos vén fráter vagyok, de annyit mégis egész meggyőződéssel állíthatok, hogy eposzodban hasonlíthatatlanul több költői alak, kidomborult egyéniség van, mint «Zalán futásában», melyet épen most (tán a Koszorú közléséből, — lásd ilyen az én emlékezetem, pedig alig pár napja hogy olvastam), Toldi minden eddigi magyar eposzok fölébe (a tiedről is emlékszik ottan, de csak nevét említve) emel. Toldi először a költészethez nem ért; másodsor: belőle az egykori Vörösmarthy—Bajza—Toldi triumvirátus szelleme még is kísért, s kísérteni fog sirjáig. Dósa «Zandirhám»-ját, mely szinte árnyba borítja «Zalán futását», még csak említésre méltónak sem hitte Toldi! Homéért egyszer olvastam Vass nehézkes, döcögős fordításából, Tassót német fordításból szinte csak egyszer, de kitorúlhetetlenül vannak vésvé emlékezetembe e két epos valamennyi alakjai. Ugyanezt mondhatom Arany «Toldi»-járól is (az első részt értem). Aranyrákosi Székely eposárói (czime nem jut eszembe), Zaudirhámról, s eposodról, s ide számítom még Horváth Endre és Czuczor eposait is, ugyan így ítélték, ha kisebb mértékben is bár, Vörösmarthy Zalánját gyönyörű költői nyelve, hasonlíthatlan hexameterai miatt 5 ízben olvastam át? — Fülembé zúg még most is a' sok árdá, kopja sivítás, harci zíváj, de csak egyetlen egy alakja sem maradt meg emlékezetemben, mert hol egyéniség, jellemzés hiányzik, ott az emlékezésben minden összefoly, s valamennyi alak általánosságban tartva, s nem bírva külön bélyeggel, epos helyett egy erdőt látunk, melyett különemű madarak helyett, valamelyes hüvész vijjogó vércsékkel tömött meg.

Nyelved, verselésed — nehézkes s tömérdek kelyütt nem épen izléses kifejezésekkel élsz s nem szorultságból, de akarattal. Ellenben csodálom, s ezt nem is képzeltem rólad, milly híve, ismerőse vagy a természetnek! E'nemű epizódjaid, leírásaid, engemet, ki egész életemben vadász, s erdők és vadon szeretője voltam, nagyon megleptek. Szohatudóst képzelvén csak benned, ismétlem, hogy elbámultanak, mennyire meglested te a' természetet, milly szeretettel kelle raja csüggnöd. S e pontban, valamennyi magyar eposírók közt legközelebb állsz Homérhoz. Ennyiből áll eddigi véleményem eposodról. De az egésznek, mint egésznek szerkezetéről, majd ha átolvastam se várj tőlem ítéletet, mert ahhoz, őszintén mondom, nem értek.

Verseim — irod — «a' korosodást negéylezik.» Nehány újabb van ilyly nemű, de nem negéylezi, hanem híven festi, Tompa Mihályhoz egyszer Hamván egy rongyos zsidó ment kéregetve, többször ismételve «nem tagadom — kérem alássan — hogy rongyos vagyok!» Az én életem, lelkem is ilyly rongyos már, mi Davide! S hozzá pár év óta sok sok lélekemésztő bú rohanta meg vén barátodat. Az a' vígság, sőt bohózkodás, olykor: jó, kivált rég nem látott barátaim közt, nem egyéb a' mocsárszalonka percnyi cifraságának, melyet ha letánczol, újra a sárba csapja magát.

De — *röstellek* — érzékenykedni, 's a' hol csak birom elkerülöm azt, úgy versben, mint az életben.

Isten veled! barátod
Szemere Miklós.

31. Szabó Dávid — Szemere Miklósnak.

Kedves Miklós barátom! Nyiregyháza. 1879. jul. 12.

Te rettenetes Táltos vagy, nemcsak zamatos versekben gazdag kebel, hanem valódi Vates, hasonló az én öreg Bárómhöz, aki

— «Lévén természet dajka — növeltje,
Iseri azt és érti nem egy mélyitkú csodáját.
Néha pedig kirepül nagy szelleme földi köd éjből,
És a jövőbe belát, s a jelent úgy becsli, miként kell.» Bf. 47 l.¹

Ezen panegyris pedig nem egyéb fájdalom sajtolta igaz mondásnál. Mondtad, édes barátom, mikor szó volt a Béla futása kiadatásáról, hogy érhet még engem az író sorsának legnagyobb csapása is, az agyonignoráltatás.

És ime, mintha az a csapás súlyosodott volna rám. Már fél éve, hogy Béla fut a világban, azaz hogy futna, ha Aigner²nél Pesten² nem rökönynödnék a beszegzett ládában, pedig hát mikor késznek nyilatkozott bizományosul működni, én felajánlottam neki negyedrészt díjúl az eladandó példányoknak; 25%-ot elégnek gondolván a tisztességes uszorásnak. De ő nem követi el azt az ildomos agilitást érdekében, a mit azon urak tudnak elkövetni eladó portékájok ügyében — ha akarják.

Ezt kell gondolnom, midőn tapasztalom, hogy a legfogatottabb lapok, melyek az irodalomnak minden mozzanatát figyelemmel kísérik, lajstromozzák, még csak megjelentét sem jelzik a műnek. A Vasárnapi Ujság sem vesz róla tudomást! Hiszen azért, hogy nem koczognak benne a rímek: micsoda kényúri eljárás az, belé sem fektetni a vendéget vas ágyukba, hogy nyútsák vagy tördeljék, hanem hogy hangot ne adhasson, légüres helyre fojtják. Pár havi folyóirat ismerteti ugyan, de azon képét tűzi karóra, a mely nem az övé. Egyik XII. énekben irotnak mondja; másik mindjárt első sorában képtelen gondolatnak mondja Bélát hőskölteményi alakká tenni sat. mintha a királynak egész uralkodói pályája befejezve lett volna a mohi véres sikjáról való elfutásával. Nem taposták végig a művet.

Szóval szánni való az öreg ember búsulása, aki hosszú életét a haza sorsa iránt való folytonos töprekedésben töltötte, akarván annak kifejezést adni az ő csattogó vagy terhesen mozgó hexameteireiben — egyebet úgy sem tehetvén.

Alkati hibául róhatja meg egy Gyulai a hőskölteményeivel epizódokkal s terjengő másneműségekkel való túlterheltetését. De én azt illusztrálási czélból tettem, és azért, hogy a nagy kép sötét egyszíne némi szelidülést nyerjen. De Gyulai nem afféle pictus aestheticus, aki készen ugrott ki a tojásból. Bár ő méltatná figyelmére.

Bocsáss meg édes barátom! hogy ily rozsdás, belesült aztán idején még fölösleges nyöszörgésekkel is terhelem fejedet. Találj kedvetlen gazdasági dolgaiban (ad notam: Gaudium est miseris) bár szegény vigasztalást abban, hogy más is művelte földjét nagy tenyértöréssel és vetett belé, azt hitte jó magot, és végre aratot bogácsot.

Isten áldjon!

tisztelő barátod
Dr. Szabó Dávid.

¹ Idézet Szabó: *Béla futása* c. eposzából.

² Aigner (Abafi Lajos) könyvkereskedő és könyvkiadó.

32. Szabó Endre — Szemere Miklósnak.

Mélyen tisztelt Miklós bácsi! Budapest 1879. aug. 17.

Valóban távólról sem képzeltem, hogy a «Független Hirlap»-ban közölt tárczám oly rossz vért csináljon Miklós bácsiban.¹ Mert az «Egyetértés» mai tárcájából kiolvasom, hogy apprehendál. Igaz, hogy emlékezőtehetségem csalhatott egyben-másban, de meg lehet róla győződve Miklós bácsi, hogy malitia nem vezette gondolataimat. Nagyon fájna nekem, ha ezen állításomat bizonyíthatnom is kellene. A rendezés históriáját csak hallomás után tudom, bizonyosan csak annyit mondhatok, hogy nem Miklós bácsitól. Talán Andortól, vagy a boldogult Viktortól: már nem tudom. Régi dolog. Részleteiben tévedhettem, saját képzelőtehetségemnek is lehet része — épen a régen hallás folytán — a toldásban, de ferdíteni nem volt szándékom, s ha ez mégis megtörtént, bocsánatát kérem kedves Miklós bácsi. Errare humanum est. A bot kérdésében már nem érzem magamat hibásnak. Tévedésem csak ott van, hogy a botot én a dézsa fülében találok fel, nem a porozó szobalány kezében. Lényegében a történet egy, mert hiszen a dolog csak azon fordul meg, hogy Miklós bácsi botjának profán czélra történt felhasználását jó tréfával bosszulta meg. A bakancs történetét már Miklós bácsitól hallottam. Igaz, hogy nem fejelésről beszélt Miklós bácsi, de én úgy emlékezem, hogy foldásról igen: s foldás és fejelés már olyan közel rokon fogalmak, hogy ha a folt nagy, fejelés lesz belőle. Itt is épen marad a lényeges: hogy Miklós bácsi egy honvéd bakancsát megreparálta, akár folttal, akár fejeléssel, akár mível. A csizma patkolást határozottan Viktortól hallottam; hogy én azt láttam volna: úgy emlékszem, nem is állítom. Hogy botokat láttam Miklós bácsinál, azt tudom. Hogy faragni tud, azt is tudom. Hogy több tülköt és poharat láttam Miklós bácsinál: arra emlékszem; hogy metszeni is tud, azt maga Miklós bácsi is mondta. Nem volt nagy lelkiismeretlenség tőlem, hogy mikor emlékezetembe a látott botokat és tülköket, poharakat visszaidéztem, azt mondtam, hogy azok egy részét Miklós bácsi faragta, metszette. Hogy megvannak-e a botok? Másodrendű kérdés; tény, hogy Miklós bácsi botokat faragott.

Általában, ha biographiát akartam volna írni, a részletekre is bizonyosan figyeltem volna, én azonban egyszerű rajzot akartam adni s ebben oly arithmetikai, mértani pontosságra törekedni nem tartom szükségesnek.

Még egyszer bocsánatát kérem szeretett Miklós bácsi, azokért, a miket — mint mondja — eltorzítottam.

Vagyok szerető öccse
Szabó Endre.

33. Abafi Lajos — Szemere Miklósnak.

Budapest (IV. Váci-utca 1.) 1880. jun. 23.

Tisztelt Urambátyám!

Sárosy Gyula ügyében fordulok Önhöz. Mentsen ez, hogy hosszas anti-chambrirozás és bemutatás nélkül bekopogtatok Önnél. Tudom, hogy Sárosynak barátja és elvtársa volt; azt is tudom, mivel tartozunk barát és elvtárs

¹ Szabó Endre Szemere Miklós otthonáról írt egy tárcát, amelyért — tévedései miatt — Szemere megneheztelt.

íránt, még halála után is. — Ennélfogva reményilem, hogy kérésem teljesítése csak idő kérdése. Ugyanis Sárosy munkáit rendezvén sajtó alá, azokat lehetőleg teljesen akarom adni, függelékül pedig leveleit — a mennyiben az eszély és discretio engedik. Felkérem tehát tisztelt Urambátyámat: vegye magának azt a fáradságot — szegény Sárosy irodalmi emlékének érdekében teszi! — keresse ki összes Önnél levő iratait és küldesse hozzám postán. Hűségesen és köszönettel fogom visszaszolgáltatni!

Előlegesen pedig sziveskedjék, kérem, értesíteni, hogy Sárosynak körülbelül mily műveit fogom szivességének köszönhetni. Mert sok a lappangó műve; pl. a Gyémánt trombita, két színműve (Az idegenek Aradon és A királyné titka — az utóbbi Nepomuki szent Jánost tárgyalná), egy harmadik színművét is emlegetik, a melyet Pákh Albert adott volna ki, de hol? mi a címe? azt nem tudjuk. Pompérytól megkapom a «Két művészt». Rendkívül örvendének, ha lappangó műveit épen Öntől kapnám meg!

Mintthogy Sárosynak terjedelmes életrajzát akarom úgy a hogy megírni nagy örömmel venném, ha Ön vele való viszonyát vázolatná. De ezt nem is merem kérelem alakjában előhozni, csak mint jámbor óhajítást. Hanem az ellen talán nem lesz kifogása, hogy Önnek Sárosyhoz intézett néhány igen érdekes (nem bókából használom ez epithetont!) levelét az életrajzban felhasználhassam, sőt ha szépen kérem, meg is engedi, hogy néhányát a *Figyelőben* is kiadhassam, — de még oda terjeszteni ki engedelmét, hogy Kazinczy Gáborhoz intézett néhány levelét is közölhessem, — a mit eddig, előzetes beleegyezése nélkül nem mertem.

Saját műveire nézve is lenne egy alázatos instantiám, de azt későbbre hagyom, nehogy sokat markolván, semmit se kapjak.

Szíves jóindulatába ajánlottan vagyok igaz őszinte tisztelője
Abafi Lajos.

34. Abafi Lajos — Szemere Miklósnak.

Budapest, Váci-utca 1. sz. 1880. aug. 17.

A levél első része hiányzik.

A címlapra rá lehetne tenni (ha úgy tetszik) hogy Kiadja v. Sajtó alá rendezte Abafi Lajos. A terv is kész: összesen lenne 4 kötet, úgymint I. II. kötet: az eddig megjelent költemények akár chronologiai rendben, akár tárgy szerint, a politikaikat ki nem hagyva semmi esetre sem (mintegy 36—40 ív).

III. kötet: Kiadatlan költemények ugyanúgy.

IV. kötet: Kritikai csatározások (Brassai, Petőfi, Szemere Pál stb.).

Az első két kötetre nézve nem lenne szükséges más, mintthogy Urambátyám a sorrendet megállapítaná; a lemásolást majd elvégeztetném én itt Pesten saját költségemre — esetleg fel lehetne használni az Eötvös Lajos másolatait. A másolatokat hamarosan átnézné Urambátyám és akkor a két kötet kész. Szintúgy tennénk a IV. kötetre, mely esetleg III-dik is lehetne. Míg aztán ezeket szép kényelmesen kinyomatjuk, lenne idő a kiadatlanokat revidálni, foldozni, megtoldani stb. stb.

A correcturákat én végezném és csak egy lehetőleg tiszta correct revisiót küldenék. Az első vagy utolsó kötethez esetleg — ha úgy tetszenék — oda tehetnék azon élet- és jellemrajzot, melyet én a télen okvetlenül megírok; és melyre nézve csak arra fogom kérni Urambátyámat, engedje meg, hogy kinyomatása előtti bemutatthassam, nehogy valótlanlalt vagy ferdét állítsak à la *Szelebandi*!

Édes Miklós bácsi, ugy-e teljesíti kérelmemet!?

Kérem, reményelem, várom!

Addig is pedig kérem engedje át a Figyelő számára mint irodalomtörténeti adalékokat ki nem adott kritikáit kivált Szemere Pálra és Petőfire, a rájuk vonatkozó adatokkal együtt, — s a «reminiscenciákat.»

Propos Figyelő! Eszembe jut, hogy minap a II. és VIII. kötet nem volt kötve készleten. Ezeket tehát a mint elkészülnek, az Elegiáról írt pályaművemmel és egyéb firkaímmal együtt megküldöm; hozzácsatolván azokból a jó féle szent cseppekből, mikről említést tettem; «Aromatique» a nevek, élt velők a volt pápa és Liszt Ferenc: tehát csak hathatóságak lehetnek. Különösen reményelem, hogy ő Nagyságának igen jót fognak tenni, kinek jószágát eléggé meg nem köszönhetem kérem tiszteletemet és kézcsókomat kijelenteni. No de száz szónak is egy a vége: Isten áldja meg Urambátyámat és érlelje meg benne mielőbb azt a határozatot, mely nekem oly nagy örömet szerezne.

Szíves jó indulatába ajánlottan vagyok

igaz őszinte tisztelője

Abafi Aigner Lajos.

U. i. Málczára írtam, felvilágosítottam S. Gizellát, sőt közreműködésre is felkértem t. i. Sárosy munkáira nézve.

35. Abafi Lajos — Payzsoss Andornak Szemere Miklósról.

Budapest, Váci utca 1. sz. 1881. ápril 9.

Igen tisztelt Uram!

Becsés sorait véve óhajtván várom az ígért adatokat, mert cikkem jóformán már kész. Nagyon szerettem volna azzal Miklós bácsinak egy kis örömet szerezni, föl is ajánlottam — nehogy tán olyasmit közöljek, a mit ő nem szeretne — hogy a kész cikket átnézés; illetőleg pótlás és kijavítás végett megküldöm neki, de nem válaszolt, amit betegeskedésének betudok.

Midőn művei kiadására sarkaltam, nem is álmodtam azt, hogy Miklós bácsi azokat tiszteletdíj nélkül adja vagy nekem vagy másnak; sőt egyenesen azért voltam nála, hogy eziránt tisztába jöhessek vele. de biz ezt a pontot ő nem érintette én is rösteltem felhozni. Legjobb is lenne, ha kegyed közvetíténé a dolgot. Ámbár azóta több nagyobb munkába kezdtem bele, illetőleg vállalkoztam kiadására (pl. Gaál József, Beöthy László, Balogh Zoltán, Vahot Imre művei stb.) mindazonáltal most is büszke lennék, ha Szemere Miklós műveit is kiadhatnám. Ha tehát hajlandó velem pactálni, a mint hiszem, sziveskedjék megállapítani a kötetek számát (és megközelítőleg ezek

¹ Szabó Endre.

terjedelmét) és a honoráriumot. Akkor aztán majd csak megegyezünk valahogy. Azt is kellene tudnom, mikor kaphatnám meg a kéziratokat.

Mindezekre nézve szíves válaszáat kérve vagyok honfíú üdvözlettel
igaz tisztelője
Aigner Lajos.¹

36. Szemere Miklós — Timkó Józsefnek.²

Édes Józsim! Gyötrő ágyamban. (1881. aug. 18-án.)

«Magad uram, ha szolgád nincs.» Andor Ujhelyben van, tehát magamnak kell írnom. Tegnap cédulából azt kell gyanítanom, hogy te már hozzádm küldted az egész széket (?). Nem jött meg eddig — — — — —

A karika igen nagy lyuku s egy harmadrésszel is szűkebbnek kellene lennie — de se baj, majd segínek rajta asszonyaim, szűkebbre veszik.

Fellette beteg vagyok s már több hónapoktól örökké ágyban. Annyira kifogyva minden erőmből, hogy csak szobámban járhatok olykor száz kétszáz lépést, ritkán tehetem meg ezt is, mert ha fölkelek: szédülök, forog velem az egész világ, s földre esném, ha nem bottal járnék. Csont, bőr vagyok lábaimra, arcomra — kivált arcom már nem is emberi kép, de halotti csontváz. E már két éves undok nyavalyámban elveszett nagy része hajamnak is, csak hátul maradt meg, megritkulva az is, oldalt alig néhány szál. Fogaim sorra kezdenek hullani, romlani; másfél hó előtt még, egy oldal-fogat kivéve, minden első, alól felül, fogaim megvoltak és erősek, most már és pedig a felső középsők közül kettő hiányzik. Csorba is vagyok, s a már másfél évi örökös rekedtséghez e két fog hiánya is hozzájárulván (a meg-repedt furulya rosszabbúl hangzik, mint ép korában), sikketté vált hangom; s olykor fellette nehéz beszélnem. Olykor hosszas görcsös köhögés rohan meg. Gyomor vagy bél, vagy gége hurutom, már 11 éve diarrém esett, hogy napjában csak 1—2 izben támadjon meg, olykor 1—6 izben is.

Ily száraz, széles, hosszasan azért közlöm veled kóromat (lábaim dagadozását sarkaim — szerencsére rövid ideig tartó iszonyú fájdalmát kifeleltem, s derekam kisebesedését a hosszas fekvéstől), — hogy látbasd, mily koldussá lettem. Egyes betegségben kínlódik, számosan lehetnek súlyosabb betegek nálamnál, de számítva azt, hogy öt terhes nyavalyával kell s még ahhoz 79-dik éves koromban küzdenem, hiszem teljesen, hogy a magyar hazában jelenleg nincs nagyobb Lázár nálamnál, s hogy kigázolhassak e már idültté vált nyavalyákból, ahhoz legkisebb reménységem sincs többé — két orvosom biztatása daczára sincs, — — Kűszöbömnél a has vízi kór.

Csőkollak mindnyájatokat kedveseim. Szerető bátyád, barátod
Szemere.

U. i. Hogy tentáztam én e levelet össze, magam sem tudom.⁴

Közli: PERÉNYI JÓZSEF.

¹ Szemere M. munkáit veje Payzsoss Andor adta ki a család költségen és később bocsátotta Aigner rendelkezésére.

² Timkó József kassai városi tanácsos, ügyvéd, az Abaúj-Kassai Közöny szerkesztője, Szemere M. benső barátai közé tartozott.

³ Olvashatatlan sorok.

⁴ Szemere Miklós utolsó kézírata — e levél frása utáni napon, aug. 19-én, örökre elaludt.

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI GRÓF SZÉCHENYI FERENCHEZ.

(Harmadik, bef. közlemény.)

Görög Demeter Széchenyihez.

1.

Kegyelmes Gróf,
nékünk igen kegyes Pártfogónk!

Utólsó itten való létekor sok foglalatosságai között is vett magának Extzellenciád beszélgetésre való időt, melyben szivemre kötötte, hogy midőn a Magyar Grammatikának sorsa 's ki nyomtattatása eránt való dolog elő fordul, tudósítsam arrol Extzellenciádat: mivel részt akar venni mind ezen az utón a' köz jóra intézett költségekben, mind pedig az onnan eredendő örömben is, mely naprol napra nevelkedni fog, minthogy a' jó Magyar Grammatika által anyai nyelvünk is naprol napra gyarapodik. — Mi a' megigértt 50 aranyokat a' nyertes Grammatika Irónak leg fellyebb 8 napok alatt kiszolgáltatjuk 's igyekezzünk a' közönséges várakozásnak mindenképpen meg felelni. —

Extzellenciád tökéletesen meg van arrol győzettelve, hogy mi erönkön felül is törekedünk a' Haza jóvát [sic!] előmozdítani: azonban kényszerítettünk mégis némely költséges igyekezetünkben hátra maradni, mind addig, még egy nagy lelkű Hazafi segíteni kezdette azoknak egy részét. Már most a' meg igértt Vármegyék mappái közzül egynehányat nem sokára világra bocsáthatunk. Sopron Vármegye mappájával, mely nagy részént el készült, ez úttal kedveskedünk Extzellenciádnak.¹ Most fáradozunk a' Geographica és Statistica rövid le-írásában ezen Vármegyének, melyet a' mappával együtt szándékozunk ki bocsátani. Azzal is nem sokára kedveskedünk Extzellenciádnak, 's egyszersmind eránta való bölts ítéletét alázatosan ki kérjük.

A már meg igértt Magyar Grammatikával is örömet kedveskedni akaránk a' Hazának mennél hamarabb lehet; ² arra nézve bátorzkodunk Extzellenciád előtt 300 forintok eránt esedezni, mely summát mi, ha azt talán más végre nem szánta Extzellenciád, készek vagyunk arra az időre nagy köszönettel vissza fordítani, melyet Extzellenciád méltoztatni fog meg határozni. — Magamat társaimmal együtt Extzellenciád tapasztalt kegyességébe ajánlom 's holtomig vagyok

Extzellenciádnak
Bétsben Mártz. 11 ik n.
1794.

kész háládatos szolgálja
Görög

¹ V. ö. a Magyar Hírmondó tudósítását 1794 december 30-án: «Illy módon, tizenkét Vármegyék Mappáit metzítettünk már ki réz-táblákra, a' réz-táblákat le-nyomattuk azonnal papirosra, 's a' próba-nyomtatványokból le küldöttünk a' Nemes Varmegyébéli Ecometrákhöz, és más, azokhoz értő Erd. Hazafiakhoz, oly kérésünk mellett, hogy a' mit jobbithatnak; tselekedjék a' közjóért.» Magyar Hírmondó VI. sz (1794) 894. l. — Elsőnek Sopronvármegye térképe jelent meg 1795 februárjában. U. o.

² Magyar Grammatika, melyet készített egy magyar társaság Debrecenben. Bétsbenn, 1795.

A' Tanításnak Plánumát¹ már le másollattam számomra Extzellentiád kegyességéből, 's által küldöm azt Sopronba vagy a' Posta szekeren, vagy más jó alkalmatossággal.

(Negyedréti iv. Boríték nincs.)

2.

Kegyelmes Gróf!

Nagy lelkű Pártfogónk!

Hozzánk mutatott kegyességét Excellentiádnak nagy alázatosággal köszönnyük, egyszersmind igen igen kérjük Excellentiádat, méltóztasson Tek. Keresztúry² Ágens Úrnál, ki maga is ígérte, hogy e végett irni fog Excellentiádhhoz, arra nézve kegyes rendelését tenni, hogy a' 300 forintokat tőle fel vehessük. Ugyan is e nélkül még ebben a' hónapban sem tellyesíthetjük a' Hazában tudva lévő ígéletünket. — A' Magyar Grammatikának egy részét fel küldötték már hozzánk a' Tegnap előtti Postán. Alberti betűivel szándékozunk azt ki nyomtatattatni. Nem sokára kedveskedünk Excellentiádnak ha tsak az első nyomtatott árkussal is,³ melly, reményljük, el nyeri Excellentiádnak meg elégedését.⁴

Arr a is alázatosan kérjük Excellentiádat, méltóztasson a' végett kegyes rendelését velünk közölni, mikorára leszünk kötelesek ezen summának örökös háládatosságunk mellett való le fizetésére? — Magunkat tapasztalt kegyességébe ajánljuk tovább is Excellentiádnak, 's maradunk Excellentiádnak

Bétsben Apr. 8^{ik} n. 1794

kész háládatos szolgálai

Görög és Kerekes⁵

(Negyedréti iv. Boríték nincs.)

3.

Kegyelmes Gróf.

Különös Kegységű Pártfogónk!

Eppen ebben a szempillanathban veszem Pestről a' kívánt Catalogust egy kis szédulával együtt, mellyet bátorkodom ide rekeszteni. —⁶ Ujságul azt irhatom, hogy e' folyó hónapnak 3^{án} ujra is kettőt végeztek ki Budán a' világról, úgymint *Szolártsek* [sic!] Juratust, és *Ősz* Prokátort. Azzal

¹ Görög valószínűleg a *Flüchtige Gedanken ueber Lehrer c.* dolgozatról beszél (kéziratos példánya a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Széchenyi levéltár. Fasc. 6281). Görög szavai alapján meg lehet állapítani, hogy e dolgozat 1794 elején készülhetett s hogy szerzője gróf Széchenyi Ferenc.

² Színészeghi Keresztúry József, udvari ágens. L. Nagy Iván VI. 224.

³ A Magyar Hírmondó 1794. június 27-én írja a *Magyar Grammatiká*-ról: «jó ideje, hogy kezünkönél legyen, 's már hat árkus ki van belőle nyomtatva; a' többi is el-készül nem sokára.» Magyar Hírmondó, VI. sz. (1794) 947. l.

⁴ Törölve: is.

⁵ A levél mindvégig Görög írása. Kerekes nevét is ő írta.

⁶ Nincs meg.

⁷ Szolártsikra vonatkozólag l. Eckhardt Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* [1924], 152, 199—200. l.

⁸ Őz Pálról Eckhardt kimerítően tájékoztat. I. m. 154—56. l.

két Pap ment ki, ezzel egy Prédikátor. Szollártseknek még nem nőtt meg a' szakállá, fel-serdült iffiu, szépen fel öltözött, haját bé porozta, úgy vitte fejét a' hohér pallosa alá. Ősz halavány volt mindenkor, 's ez úttal is. Azonban mind az, mind amaz is nagy bátorságot mutattak. Ősznek kétszerre vágta le a' fejét, a' hohér szót tsak ez által is meg érdemlet Hóhér. A' többiekről már most nagyobb a' reménség, hogy mindnyájának meg fog kegyelmezni a' felség. Már Szulovszkynak [sic!], Kazincezy Ferentznek, 's még egynéhányoknak meg is kegyelmezett, 's büntetésül egynéhány esztendőig tartó rabságot hagyott¹ nekik.

Magamat tapasztalt Kegyessé[gé]be ajánlom Excellentiádnak s vagyok mind holtomig

Excellentiádnak

Bétsben Jun. 5^{én}

1795

kész alázatos szolgálja
Görög, az iffiu Gróf
Kollonits László Nevelője.

(Negyedréti iv. Boríték nincs.)

Gróf Fekete János levelei Széchenyihez.

1.

Nagy Méltóságu Groff

Kegyes Pátfogo Uram!

Nagy lelkü Hazafiaknak, egy Magyar költeményt ajánlani, meg bántás volna; Tudod kegyes Párt fogóm! Kedves Barátom! hogy sorsom mostoha sága, el zárván minden más utat Hazám szolgáltyára, tsak azt az egyetlen hagyta fent, hogy Anya Nyelvünk Pallér ozására fordíthatom csekély tehetőségemet. Kivánvan eszt, a Jozanab Gondolkodás gyarapításával egyben kaptsolni, reá vettem ősz Fejemet, Voltér orleáni szüze, versekben leendő fordítására; de hogy a Fontosab dolgokban inkább gyönyörködő Elméknek is, némü némü képpen eleget tegyek, a Természet Törvényeről [sic!] írot Poemájátiis meg magyaraztam [sic!]'s mind a két munkát, egy kötetben foglaltam.

Nem remélhetvén a mostani Könyv BirálástoI, hogy ezen munka Saito alá botsaitassék, Hazánkfiával valo Terjetteb közöltetésre, hogy mégis a mennyire töllem függ, ezen czélyomat el érhessem, el tökélettem, nem sainálván a leiratás felesseb költségét, hogy minden négy osztályiban Ditső Hazánknak, egy Tudós Igaz magyar szívü Urat válaszak, a kinek ezen Munkát azon végre, kezébe juttatom, hogy azokkal, kiket reá méltoknak itél, le irattassa. Valamint Dunán innénd, Kedves Orczy László² Barátunkra haroltam [sic!] ezen fáradtságot, ugy Dunántul, Groff Szécheninél [sic!] érdemessebbet, 's a kinek kegyes pártfogásában a Magyar Árva Musa inkább [sic!] bizhasson, nem képes találni³

¹ Törölve: meg.

² Orczy László (1750—1807), alkincstárnok és Abaúj vármegye főispánja.

³ Morvay Győző (Gróf Galánthai Fekete János, Budapest 1903, 184) csak megemlíti, hogy gróf Fekete fordításait Széchenyi Ferencnek elküldte — ezekre a levelekre nem hivatkozik.

Által adtam tehát, Spiss'ch János Hármás¹ Barátunknak, a mint az kaptolt írása, bizonyítja,² ezen könyvetskémet, hogy kezedhez szállítsa. általam alázatos leg buzgob tiszteletét jelentvén, kívánná ezen ártatlanol üldözött Emberséges Ember tudni, ha bátorzkodhatiké személyessen neked, Drága Barátom Pártfogom udvarolni, 's esedezik ez aránt egy pár rend tudosittásért.

A mi az en [sic!] Fordításomat illeti, hogy ha Neked teczik, nem fogom a reá fordított fáradságomat sainálni, kitis midőn magammal együtt kegyes Pártfogásodban ajánlom, meg másolhatatlan igaz alázatos tisztelettel maradok.

Nagy Méltóságu Gróff

Kelt Sopronban 30^{dik} oct.

1797

alázatos szolgálád hiv hármás
Barátod³ G. Fekete G[enerális]

(Negyedrétü iv. Boríték nincs.)

2.

Pest 17 Dec[ember] 1797.

Drága Kedves Barátom! első Napján Karátson havának, költ leveledett, midőn tellyes tisztelettel venném, árra tsak azért felelek későbben, mert némely hibák bé tsuszván, az orleani [sic!] szüz fordításában. azokat eléb jobbitanom, 's szint ezen jobbittásokat felis jegyeztettnem kellett, a mint is néked azokat oly végre meg küldöm,⁴ hogy a kezedben lévő könyvbe emlétet jobbitásokat, belé iratni méltoztassál.

Mi birt légyen szintén az orleáni szüz fordítására, eszt Néked ki fejezni, Nagy Elméd meg bantása nélkül, nem lehetne⁵ — hogy nem tsak gunyolo tzafoolásására [sic!] a balgatagságnak czelozo munkák fordítására határoztam fáradságimat,⁷ az orleáni szüzhez kaptolt magyarázása, a Természet Törvénye Poemájának, meg fogja bizonyítani, ki tám egy a leg mélyebben gondolt Munkái között Voltér Aposznak.⁸

Más egyébbi Nyelveken irott Munkáim is (egynehány a Mesterségemről egyzet csekélyégeket ki vévén) oly szerentsétlenek valának hogy meg tiltattak,⁹ hihető tsak azért, hogy könyv árosim inkább boldogulyanak vélek

¹ Jáprai Spissich János (†1804), zalamegyei alispán. Mint szabadkőműves nevezetes szerepe lehetett. V. ö. Kazinczy Lev. XII. k. 57. l.

² Mellékletként megvan.

³ Ez a kifejezés is bizonyítja, hogy gróf Fekete szabadkőműves voll.

⁴ Mellékletként megvannak.

⁵ E fenti kijelentés szerint gróf Fekete már tudta, hogy Széchenyi elfordulóban volt az „aufklärerista” iránytól. Másrészt Fekete nem volt tisztában azzal, hogy Széchenyi világnézetében döntő fordulat állt be, különben nem küldte volna el szóbanforgó fordítását.

⁶ Törlés: czelozo munkái.

⁷ Válaszában Széchenyi úgy látszik nem épen barátságos álláspontot foglalt el Voltaire e munkájával szemben.

⁸ Gróf Fekete és Voltaire viszonyára vonatkozólag l. Morvay, i. m. 79, 83—93. l.

⁹ L. u. o. 123.

azért eszemben sem tűnik, hogy Magyar szüleményeim szerentsésebbek légyenek, s ugyan a birt árta, hogy szüzetet, a Négy Tájiban az országna, oty Jozan Urak kezében adnám, a kik által, Saito nélkül, közenségebbé tetethessék. Csudálni kell azomban hogy, Francia és Nemet [sic!] Nyelven, nyilván el adando Munkák, mihelyest Magyar köntösben ruházatnak, tiltással illetettnek, ilyen az orleáni szüzetскеis [sic!], a többi között.

Egy rész ellenvetésedre Drága Kedves Barátom! midőn az Isten ide hoz, meg fogod a feleletet, azon levelemben találni, kit [sic!] Báro orci [sic!] Lőrincz Urnak, az Elisiomban másodsor [sic!] irtam,¹ ezen meg holt érdemes Hazafi örebbik fiánál.²

Gvadányi [sic!] Paitásomnak, mint szép Eszét, mint tiszta Magyarságát mint közönségeseb haszonra czélozo fáradozásit betsülöm.³ De nem egy képp nyergeli és járja ki ki a szárnyas Paripát; nagyon⁴ kellene [közbe szúrva: sainállani] ha Voltér, versekben Boileau, Prosában Rollin nyomán járt volna; több utak vezérelnek a Hir Templomához, 's mig a sem érdemel kárpálást, a ki midőn jó szándékkal maszná [sic!] a Göröngyös köszik-lákat, el csuszván, labát [sic!] törné Elméd haraposságát, ugyan senki se fogná hidni, bár a Pápától rola Brevet vennélis, tudva vagyon Hazádnal [sic!] annak Remektársa, ugymint szived jeles embersége; Azonban Magyar Könyv Tár házadnak laistromát, különös köszönettel fogom venni,⁵ mert által látom, hogy azallis Hazádnak kívántál használni.

Midőn szerentsém léssen, teged [sic!] tisztelni, meg mutatom Ovidius szerelem mestersége Magyarázását,⁶ az elől járó beszéd, Munkám voltárol szamat [sic!] ád. addigis sine meg⁷ küldöm [sic!], a Bekességre [sic!] már régen készült Munkátskámát⁸ Nevem el halgatásával (mert mig soha se piszkolt Saitot) kiis lehet Nyomtattatni,⁹ ezel pártfogásodban ajánlot, telyes tisztelettel maradok örökre.

alázatos hív szolgád
G. Fekete G[enerális.]

(Negyedretű ív. Boriték nincs.)

Kazinczy Ferenc levele Széchenyihez.

Kegyelmes Uram!

Excellentiád a' Maga beces könyvtárja' Catalogussat ingyen osztogatja' és azt nem vehetni Könyvárosainknál. Esedezem alázatosan, ha kegyelmeire nem tart egész érdemetlennek, méltóztassék egy nyomatvánnyal engemet is

¹ M[é]l[tosá]gos Generalis Báro Orczy Lőrincz a Úrnak adassék Elisiomban. A M. T. Akadémia kéziratára. Régi és újabb. Ir. 4-r. 73.

² Orczy József (1746—1804), zemplénvármegyei főispán.

³ Gróf Fekete viszonyát Gvadányihoz tárgyalja Morvay, i. m. 200—202. l.

⁴ Törlés: sainállani.

⁵ Első kötete 1799-ben jelent meg.

⁶ E fordítására vonatkozólag l. Morvay, i. m. 234—36. l.

⁷ A Campoformiói béke; 1797. okt. 17-én kötötték.

⁸ Mellékletként megvan.

⁹ Megjelent Pesten 1798. Nem tudjuk, hogy Széchenyi támogatásával jelent-e meg. Gróf Fekete János mindenesetre azt akarta elérni azzal, hogy Széchenyinek a költemény kéziratát elküldte.

megajándékozni.¹ Eggenberg[er] Könyváros kezemhez juttatja.² — Az az Isten-ség, a' mellynek Excellenciád illy szép áldozatot nyújt, és a' mellynek szolgálatjára egész dicső élete szentelve van, nekem is Istenségem; 's e' részben nem vagyok méltatlan hazafiúi felsegállítására.

A' legmélyebb tisztelettel maradok Excellenciádnak
Ér-Semlyén Jan. 24. d. 1803.

alázatos szolgálja
Kazinczy Ferencz.

(Negyedréti ív. Boríték nincs.)

Cserey Farkas levele Széchenyihez.

Nagy Méltóágu Grof Ur!
Kegyelmes Uram!

Bátorkodom Excellenciádnak ezen Borítékban egy Erdélyi Unitarius Papnak halotti munkájával alázatosan kedveskedni³

Eckhartshausenek⁴ edgy Munkáját Duldung und Menschenliebe in ruhrenden erzählungen (sic!)⁴: magyar(ra) fordítottam, és bátorkodtam Excellenciádnak ajánlani ezen fordításomat. Erdélyi Censurán által ment ugyan, de mivel itt hibásan nyomtattnak mindenek, Pestre akarom küldeni, és pedig ha olj szeremsés lehetnék, hogy Excellenciád meltoztatna megengedini — hogy kezébe küldgyem — Excellenciához utasitanám hogy maga adván nyomtatás alá — annál bizonyossabban világot láthatna ezen Nemzetünkre alkalmaztathato Munka. a Nyomtatás költségeit meg fizetem én.⁵

Néhai édes atyámnak (sic!)⁶ udvari Referendariusnak is vannak néhány munkái meljek minden tekintetben érdemessek volnának hogy világot lássanak — az edgyik *Magyar Valerius Maximus* ad imitationem Romani van ez irva, és magiba foglalja kedves Nemzetünk Nevezetes — és jelessebb fiait a második: *Ephernerides rerum Hungaricarum* az az a Magyar

¹ Kazinczy a kívánt katalogust megkapta. V. ö. Kaz. Lev. III. k. 188. l. A könyvért valószínűleg személyesen mondott köszönetet Széchenyinek, mikor 1803-ban Bécsbe járt. Kazinczy maga említi Kis Jánoshoz írt egyik levelében, (Ér-Semlyén, Febr. 12 d. 1804) hogy Cenket felkereste. «Anikónak scenáját által hoztam Czenknek tájára, hogy Gróf Szécsényinek vele Complimentet tegyek. Én ezt a' Grófot akkor ismertem, mikor ő a' nagy Pászthornak, a' Referendariusnak, szoros barátja volt, Bécsben; 's azt a' tömjént, mellyet neki gyűjtök, a' Virtusnak gyűjtöm.» Kaz. Lev. III. 162. l. Széchenyi Kazinczyval szemben valószínűleg tartózkodóan viselkedett. Erre lehetne visszavezetni, hogy a levelezés nem folytatódott, ami bizonyára nem Kazinczy-n múltott.

² Kazinczy nem Eggenberger által kapta meg a katalogust, hanem Péchy alispán adta neki át. V. ö. Bártfai Szabó László, *A Széchenyi-Könyvtár első katalogusa*. M. Kvszle. 1927, 300.

³ Valószínűe Kozma Gergely *Congregatio mixta marcalis moralis, Avagy olyan halotti tanítás . . . c. munkájáról* van szó. 1802.

⁴ Eckhartshausen Ferenc, (1741—1804), német író.

⁵ Széchenyi pártfogolta Cserey munkáját a censurán, de sikertelenül. V. ö. Bártfai Szabó László, *A Sárvár-Felsővidéki gróf Széchenyi család története*. 1913. II. k. 394. l.

⁶ Cserey Farkas (1719—82), udvari tanácsos.

Nemzetnek ki gyövoteletül fogva viselt nevezetes dolgai: Holnaponként meg van itt írva minden nap mitsoda nevezetes dolog történt Nemzetünkbe, ezen derék két Munka érdemlet [sic!] voltára úgy juthat ha Excellenciád méltóztatik kegyes tekintetet vetni azokra, mivel tökéletes joságuak azok és Nemzetünk történetét ékesítők, és szerzőjök ha személyessen nem is hirébe kétség kívül ismeretes Excellenciád előtt, nem szükséges kérésemet hosszan ki fejezésekkel terjszteni Kegyessége elibe — a Magyar meg világosodásnak, a tudományi dolgok tökéletesítésére sokkal nemessebb intézeti lévén excellenciádnak hogyssem kételkednem lehetne hogy alázatos kérésem tekintetet nem nyerne Excellenciád előtt, esedezem tehát méltóztatasson nékem Ex(cellenci)ád kegyessen értésemre adni — minő modot méltóztatik jobbnak itélni a nevezet két Magyar Munkának a Magyar Világ elibe való terjesztésekre.¹

Kegess [sic!] válaszsát kérvén, és ohaitva várván — betsz kegyességében ajánlot igaz tisztelettel vagyok

Excellenciádnak!

Krásznán 23^a May

1804.

alázatos szolgálja

Cserej Farkas.

(Negyedréti ív. Boríték nincs.)

Verseghy Ferenc levelei Széchenyihez.

1.

Kegyelmes Uram!

Budánn 22 dik Junius. 1806.

Ama' mély tisztelet, mellyel Excellentiádhhoz már sok esztenköktül fogva viseltetek olly nagy bizodalmat szül bennem, hogy Excellentiádnak még távúlról is merészellyek alkalmatlankodni. De azonkívül Excellentiádnak hazafiúsága is arra kötelez engem', hogy első legyen azok között, a' kikkel magyar írásimot közleni szeretém. Herculesnek amaz öntött képe, mellyet Felsőges Nádorispányunk a' Nemzeti könyvháznak ajándékozott, alkalmatosságot és okot adott nekem arra, hogy e' kegyes és bölcs Urunknak dicséretére fakadgyak.²

E' költeményemnek egynehány párjával merészlek Excellentiádnak kedveskedni, azt az alázatos kérésemet függesztvén csekély adományomhoz, hogy egy pár példázatot méltóztatasson Excellentiád Méltóságos Gróf Festetich György Úrnak Keszthelyre küldeni, kit sem ösmerni szerencsém nincsen, sem levelemmel terhelni merészségem. Vegye, kérem, jó néven Excellentiád mértéketlen tiszteletemnek e' kis jelét, és bizodalmannak, ha talán terhére volnának, méltóztatasson megbocsátani.

¹ A levelezés megszakadása valószínűvé teszi, hogy Széchenyi Cserej terveivel szemben elutasítólag viselkedett. Ezzel összefügghet a tény, hogy Csereynek később már nem épen jó véleménye volt Széchenyiről. V. ő. Bártfai, i. m. II, 399. l.

² *A magyar musának háladatos öröme Herculesnek amaz öntött képzeténn, ... 1806.*

Ezzel Ő Excellentiájának Kegyelmes Grófné Asszonyomnak kezét aláza-
tosan csókolván, magamat Mindkettejeknek tapasztalt kegyelmébe ajánlom,
és végső pihenésemig vagyok

Excellentiádnak

alázatos szolgálója
Versegly Ferencz m pia

(Negyedréti ív. Boríték nincs.)

2.

Kegyelmes Uram!

A' folyó holnapnak 21 dikétől fogva hasztalan' keresek abban módot,
hogy Excellentiádnak tiszteletére lehessek. Mivel Ő Herczagsége a' Magyar
Nyelvben naponként, minden kivétel nélkül, vesz leczkét, és én minden
erőmöt, és üdvömöt arra fordítom, hogy Császári Királyi Felségének a' tanulást
megkönnyebbítem, a' hátra maradásnak veszedelme nélkül mindedig sehova'
sem mehettem. Méltóztasson Excellentiád ide zárt feleletemet így is jó
névenn venni azonban, még eleven szóval megmondhatom Excellentiádnak
érezkeny háladatosságomat.

Egy úttal Excellentiádnak és Nagy Méltóságú egész Házának szerencsés
új esztendőt kívánván, magamot tapasztalt kegyelmeibe ajánlom, és utolsó
pihenésemig mély tisztelettel vagyok

Excellentiádnak

Budánn 27 dik December.
1806.

alázatos szolgálója [sic!]
Versegly Ferencz

(Negyedréti ív. Boríték nincs.)

Kisfaludy Sándor levelei Széchenyihez.

1.

A' dicső Magyar Haza' nagylelkű, nagyszívű, hatalmas Fijának, —
a' Magyar Nemzet' szerencsésjét, boldogságát, dicsőségét Bölcsességével, érté-
kével gyámolyó, elősegítő Zászlós Úrnak, — a' Tudományok', és szép
Mesterségek' bölcs Kedvellőjének, hatalmas Pártfogójának, — Nagyméltó-
ságodnak, ezen csekély elmejátékkal bátorkodik kedveskedni, és a' magyar
nyelvet és Literatúrát hathatós Kegyelmébe alázatosan ajánlani

Nagyméltóságodnak

Sümege 20 dik April[is] 1807.

alázatos szolgálója
Kisfaludi Kisfaludy Sándor mp
N. Zala és Vas Várm[egye'] Táblabírája.

Kívül: Gróf Széchenyi Ferenc Ő Nagyméltóságának.

(Negyedréti ív.)

2.

Kegyelmes Uram!

Azon Kegyességét, melyre engem Excellentiád, néhai dicső Elejinek
levelezésével való megajándékozása által, érdemesnek tartani méltóztatott;

¹ Versegly József nádort 1806 óta tanította.

² *Regék a magyar előidőből.* 1807.

³ Müller Jac. Ferd., *Epistolae Archiepiscoporum Georgii et Pauli Szécsényi.* 1807.

alázatosan köszönnén, én viszont bátorkodom Excellenciádnak az újonnan kibocsátott Himfymnek két részével¹ kedveskedni, és a' magyar nyelvet, Litteratúrát, és magamat hathatós Kegyelmebe ajánlani, alázatos tisztelettel maradván

Excellenciádnak
Sümegeen 12 dik Novemb[ris] 1807.

alázatos szolgája
Kisfaludy Sándor mp.

(Negyedréti iv. Boríték nincs.)

3.

Kegyelmes Uram!

Exczellenziádnak Vas Vármegyében mái napig késett, kegyes, becses evelét csak ma vévén, alázatosan jelentem, hogy Exczellenziádnak hazafiúi kívánságát, melly már régen úgy is feltett szándékom vala, mindgyárt tellyesíteni fogom, mihelyt időm lessz, és egy hazafiúi fontos foglatosságom, mellyet Nádorispánynak' Ő Cs: Kir: Főherczegsége reám bízni méltoztatott, engedni fogja. — Ezen hazafiúi munkácskámmal,² mihelyt kész lessz, Exczellenziádnak kedveskedni, sőt ha kézírásom meg fog is a' Censúra által mellyeztetni, azt az ő valóságos eredetiségében Exczellenziádnak, és Exczellenziád által a' nemzeti Könyvtárba általadni, első kötelességemnek tartom. — Ő Cs: Kir: Főherczegsége olly kegyességgel és bizodalommal volt hozzám, hogy, mivel a' Haza' Védelmére én is személyesen felkeltem, engem Maga mellé, a' Generálstabhoz rendelni méltoztatott, a' mi által már sok új foglatosságom érkezett. Mindazonáltal, mihelyt most Budáról megfordúlok, legottan az Insurrectióra általam készített, és Kótákra téendő egy pár eredeti magyar Márssal Exczellenziádnak kedveskedni, el nem mulatom; noha, a' mi a' Muzsikát illeti, ámbár kótákból hegedülök is, de a' Generálbassust soha sem tanulván, a' Compositióban csak olyan vagyok, mint a' Pilyókok a' Falú végen. De érjen a' gondolat, a' mit érhet, ha az egyszer meg vagyok, az egész accmpagnement-t, minden nem gondolkodó, és a' muzsikát csak mechanice üző akár mellyik műzsius is meg fogja tehetni.³ — Magamat Exczellenziádnak nagy Őri Kegyességébe ajánlván, igaz hazafiúi buzgosággal, és országos Nagy Érdemeihez illő örökös tisztelettel vagyok

Exczellenziádnak
Sümegeen 6 dik Mártz[ius] 1809.

alázatos szolgája
Kisfaludy Sándor mp.

(Negyedréti iv. Boríték nincs.)

4.

Kegyelmes Uram!

Bátorkodom Exczellenziádnak ezen csekély hazafiúi munkácskám, mellyet Ő Cs: Kir: Főherczegségének kívánságára készítettem megküldeni. — Soká' rostában maradt, mert midőn rostáltatott, még nem volt háború.

¹ *Himfy szerelmei*. 1807.

² *Hazafiúi szózat a magyar nemességhez*. 1809.

³ Nincs tudomásunk arról, hogy Kisfaludy megvalósította-e tervét.

Kéz írásomat, mihelyt Budára megyek, magam adom által Exczellenziád' Dicsőségének, a' Nemzeti Könyvtárnak. — A' nyomtatásban esett tetemes hibákat magam kezével igazítottam meg. — Egyébiránt magamat Exczellenziádnak tapasztalt nagy Úri Kegyelmébe ajánlván örök hazafíúi tisztelettel vagyok

Exczellenziádnak

alázatos szolgája

Kisfaludy Sándor mp.¹

(Negyedréttü fv. Boríték nincs.)

Közli: VALJAVEC FRIGYES.

ADATOK BÁRÓTZI SÁNDOR TESTÖRI PÁLYÁJÁRÓL.

A bécsi udvari levéltár magyar testőrségi iratait elsőzben Lampérth Géza vizsgálta át tüzetesebben és kutatásai alapján az irodalomtörténetnek sok, eddig téves adatát helyesbítette.² Az Orsz. Hadilevéltárba került anyagból most Bárótzai Sándor pályájának ismeretét szerzem meg néhány eddig lappangott adattal. Bárótzai volt az egyetlen testőrfrónk, aki — gr. Mikes István támogatásával 26 éves korában, a nagyszebeni kormányzóktól — a gárdához jutván, mindvégig ott maradt. Kenderessy Mihálynak Kazinczyhoz írt leveléből tudjuk,³ hogy eleinte költekező életet élt; mikor ezért egy újabb pénzküldeménnyel együtt atyjától korholó levelet kapott, «meghatározta magát esküvessel oly élet folytatására, melynél fogva se Apja, se Attyafiai segítségére soha se szoruljon, sőt még azt is, hogy *soha hazájába se térjen vissza.*» Ennek a hagyománynak az alábbiakban ellene mond ugyan két adat — 1763-ban el akarta hagyni a gárdát s 1770-ben Pécsre pályázott. — de valójában 1761-től élete végéig Bécsben maradt s nyári pihenőre is csak Badenbe járt.

«A királynő 1760 március 1-én kelt rendelete alapján besorozott gárdisták — írja Lampérth — ugyanazon év nyarán Pozsonyban gyülekeztek, ahol szeptember 8-án tették le a hivatalos esküt, s másnap mindjárt Bécsbe indultak. Első nyilvános szereplésük — ünnepélyes bemutatkozásuk — 1760 október 6-án volt József főherceg és Pármai Izabella esküvőjén Erdődi Pálffy Lipót gróf gárdakapitány vezetésével. Ebben az első sorozatban s általában az 1760-ik évben a *későbbi író-gárdisták közül még egyet sem találunk.*» A későbbiek közül csakugyan nem; de Bihar küldötte, Baranyi László, a *Heverés párnája* írója, már közöttük van. S az irattár⁴ a bécsi bevonulásról többet is tud: «Den 2-ten Octobris 1760 ist die Garde in Wienn eingetroffen unter Trompeten und Paucken Schall. — Den 3-ten Oktobris ist die sammentliche Noble Garde vor den Kayserlichen Stallungen ausgerücket und haben solche beyde Kays. Majestäten betrachtet.» Bárótzai egy évvel utóbb jött. Ismeretes, hogy megjelenése nem volt rokonszenves: Kazinczytól

¹ A levél keltezetlen. Amint a szövegből kiderül, 1809-ben fródott

² *Bessenyei és társasága a gárdában.* Irod. 1912. 1. l.

³ Kaz. Lev. X. 295. l., idézi Beöthy Zsolt is: *Szépprózai elő.* II. 25. l.

⁴ I. köteg, IX. cs. 658. l.

tudjuk, hogy «az arc visszafelő volt, a növésnem volt szálas.»¹ Kisfaludy Sándortól, hogy külseje rút volt. Talán ezért történt, hogy utóbb nem testőri szolgálatra osztották be, hanem a testőrség gazdasági ügyeinek intézését bízták rá. (Erre 1794-től vannak adataink; már 1770-iki minősítése *jó gazdának* mondja.) Előmenetele is lassú volt; de ez természetes. Olyanok kerültek rangban elébe, akik — mint Barcsay Ábrahám — önként jelentkeztek harctéri szolgálatra s onnan érdemekkel gazdagon tértek vissza a gárdához. 22 év után lett második őrmester (főhadnagy) s közel 30 évi szolgálattal kapta meg az őrnagyi címet. Testőrségi pályájának állomásairól szóljanak a következő adatok:

1761. szeptember 30. (Propositio in negatio Praetorianorum e Principatu Transsylvaniae suscipiendorum. Viennae die 30-a Mensis Septembris A. D. 1761.) Quantum pro principatu Transsylvaniae in *viginti* Praetorianis fixum. — — — Admissi autem fuerant anno superiori juxta adnexam specificationem ex propositis per Gubernium pleno quidem numero ast *Catholici solum sex et Acatolici quatuordecim*. Quod una etiam ex parte istius Cancellariae observatum, sed cum ob temporis brevitatem et perinde imminens servitium alteratio fieri nequiret, quatenus etiam quoad Religionis considerationem Instituti ratio haberi posset, pro futuro reservari debuit. — Cum igitur ad praesens septem petant demissionem, in eorum saltem locum ad exigentiam Puncti 5-ti usque quo plures sensim applicari potuerunt quinque Catholici, Ioannes videlicet Mika, Antonius Kászoni, Michael Sándor, Paulus Donáth et Ladislaus Szabó, *ex acatholicis Alexander Báróczi* necnon Ladislaus Veres ad obeundum in hac Nobili Turma servitium, uti commendantur, et respective ad hujus Cancellariae notitiam idonei Militare servitium plerique pro scopo habentes repraesentantur.²

1761. október 16. (Rendelet a felvételtől. Sándor Mihály helyén Barcsay Ábrahám [*Abraham Barthai*], a többi ugyanaz.) 53/1761. sz.

1763. október 25. Die Röm. Kais. . . . etc. Majestät haben aller-mildest zu bewilligen geruhet, dass jene von der Königl. hung. adelich. Leibgarde *auszutretten ansuchende Supplicanten*, und zwar — — — der *Báróczy* in dem weissenburger Stuhl zu Beysitzer dasiger Judiciorum continuorum, und endlich der Székely als Concipist bey dem siebenbürger Landesgubernio befördert werden könnten. Protocolum I. 131. l.

1763. november 10. Die Röm. Kais. Majestät. (etc., *mint fent*) — — — zu bewilligen geruhet die Garden Zeik, *Báróczy*, Csernátony und Lukáts zu beysitzern derso neu errichteten Judiciorum continuorum in dem Fürstenthum Siebenbürgen, imgleichen der Garde Székely zum Concipisten bey dem dasigen Gubernio anzustellen. U. o. 134. l.

1763. december 10. (K. K. Obristhoffmeisteramts Decret.) — Demnach die Röm. K. K. Apost. May. auff den über erstatteten Bericht gemachten allergehorsamsten Vortrag einestheils nicht nur in dem allerdreichest einzuwilligen geruhet, dass dem seitherigen Garden *Ladislao Baranyi* die allerunterthänigstangesuchte entlassung von der Königl. hung. adelich. Leib-

¹ *Báróczi Sándor élete. Magyar Pantheon* (Abafi) 64. l.

² Testőrs. irattár, I. k. IX. cs. 382. l.

garde ertheilet; anbey für denselben auf seiner, sich besonders erworbenen Verdienstenhalber von Seiten der Königl. hung. Hoffkanzley ein allergnädigstes Decret unter der ausdrückung ausgefertigt werden könnte; welche ihm nach Maass seiner befindenden Geschicklichkeit vor anderen die versicherung eines gelegentlich zu gewärtigen habenden hung. Civildienstes zu geben vermöge; sondern überdeme allermildreichst zu beagnemen geruhet, wie die anderweite 4 Garden Csernaton, Zeik, *Báróczy*, Lukács von der Antretung jener allerhöchsten Orths ihnen bereits conferierten Siebenburg. beysitzerstellen der Judiciorum Continuorum zufolge ihrer gemeinsamen fussfälligen bitten dispensieret seyen, mithin die ehrsinne Dienste bey besagter Leibgarde weiter leisten solten — dahingegen aber der übrige Garde Székely zur Annehmung des allschon überkommenen Gubernialconspicendistenes sich unbedenklich nacher Siebenbürgen verfügen dürfte. U. o. 136. I.

1770. *december 31.* (Status der königl. Hungar. Adlichen Leib-Garde von Ersten Jänner 1769 bis Letzten Decemb. 1770). — — — Garden und Unter-Lieutenants — — — *Báróczy Alexander*, laut Bericht des K. K. Leib Garde Capitains ddo. 27. Decemb. 1770. über das Ansuchen um die vacant werden fallende Vice Provincial Comissarii Stelle zu Fünfkirchen in Hun-garn betr.

1770. *Conduit-Liste* — 10. *Alexander Báróczy*. Alter: 35. Religion: Calvin. Ob und wo er gedient: *nicht gedient*. Wie lang er bey der Garde diene: 9. Ob er Studium und Wissenschaften besitze, oder viel Witz habe: *Jura patriae, Geographia, Historia, [Chimie]*.¹ Was er für Sprachen rede: *teütsch, ung., Latein, walach., französ., welsch*. Was er bey der Garde gelernt: *Besser französisch, welsch, etwas von der Chimie*. Ob und zu was er sich dermalen appliciere: *versetzt einen französischen Author in ds. hung.* Ob er im Dienst fleissig und accurat: *thuet seine schuldigkeit*. Ob er gute Conduite habe: *könnte besser sein*. Ob er vorzügliche Attention verdiene: — Ob er sparsam oder ein verschwender: *guter Wirt*.

1783. *aprilis 9.* — — — dass Seine Röm. Kais. Königl. apost. Maytt. Unser allergnädigster Herr die beyden Hungarischen Noblengarden Doczy und *Baroczy* als Secondwachtmeister bey der Garde mit dem Rittmeisters Karakter angestellt geruhet haben — — — Prot. III. 135. I.

1785. *március 15.* Allerhöchst Seine des Kaisers Majestät haben — — — zu verwilligen geruhet, dass die drey Secondwachtmeister v. *Dóczy, Baroczy* und Sooky nebst der en gage und Kostgeld mit monatl. 51 fl. beziehenden gebühr auch die namliche zulage mit jährl. vier Hundert gulden, wie solche bereits Anno 1777 dem Secondwachtmeister Schustak verliehen worden, ad Personam ebenfals zu gemessen haben und ihnen solche von nun an aus dem garde fundo in gleicher art abgereicht werden möge. U. o. III. 206. I.

1790. *március 28.* (Dienst Stand der Leib Garde). — — — Second Wacht- und Rittmeister *Alexand. Báróczy*, 54 $\frac{1}{2}$ Jahre, 28 $\frac{2}{31}$ Dienstjahre, ledig, Gage, 50 $\frac{1}{2}$ —, Kostgeld 109 $\frac{30}{100}$, Zulage 400 — Uniformierungsgeld 431 $\frac{14}{100}$, Summa 1444 $\frac{44}{100}$.

¹ Áthúzva.

1790. november 5. (Obersthofmeisteramts Verordnung.) Ueber das unterm 2-ten dieses von dem P. G. adel. Leib Garde Comando begleitete Gesuch des bey dieser Garde angestellten Ritt- und Second Wachtmeisters *Alexander Báróczy* haben Se. des Kaisers Majt. über einen erstatteten Vortrag demselben den Majors Titel mit seinem dormaligen Rittmeisters Gehalte und der zusicherung der erst vacant werdenden Premier Wachtmeisters Stelle allermildest zu verleichen geruht. U. o. IV. 140. I.

1793. június 14. Dem H. Obristwachtmeister v. *Baroczy* bewillige den angesuchten Urlaub zum Gebrauche der Ihm verordneten Badkur auf so lange als es dessen Gesundheitsumstände erheischen. Esterházy. — General Major Freyherr v. Spleny. U. o. V. 41. I.

1794. május 8. (Muster-Lista vom Staab). 7. Premier Wachmeister und Obristwachtmeister *Alexander Barotzy*. Ispanlaka Siebenbürgen 58¹/₂, Reform. ledig. Den 1-ten October 761 als Garde u. U. Lieut. neu zugewachsen, den 9-ten April 783 zu second Wacht- und Rittmeister, und den 5-ten Novbr. 790. Major avanciert. Bezieht die Secondwachtmeisterg. — Pferd: Weiss-schimmel u. Wallach. 24 Jahr alt, 15 Faust, Liefer. General Gr. Betlehm Assentiert Feldkriegs Commiss. Ostmayer.

1794. június 30. Da von dem Königl. Hungarisch. Adel. Leib Garde Interims Comando für den *Garde Oeconomie Dienst* wehrend des dem Major v. *Baróczy* auf dessen Ansuchen nach Baaden zu Gebrauchung der von dem Medicus zur Herstellung seiner Gesundheit angeordneten Badkuhr ertheilten 6 wöchentlichen Urlaubs bereits gesorget ist, so dienet diesfällige Anzeige vom 28-ten dieses zur hierortigen Wissenschaft. Obersthofmeister Amt. Georg v. Verlet. — U. o. V. 186. I.

1795. június 17. Da der Garde Dienst wehrender Abwesenheit des H. Oberstwachmeisters v. *Báróczy* ununterbrochen fortgeführt werden kann, so unterliegt keinen Anstand demselben den zum Gebrauch des Baadener Baades angesuchten Urlaub auf 6 Wochen zu bewilligen. — U. o. V. 332. I.

1796. július 7. U. igy. U. o. VI. 67. I.

1797. július 1. U. igy. — «als dass ihm obliegende Garde *Oeconomie* Geschäft auf diese Zeit nicht unterbrochen wird — — — » U. o. VI. 184.

1802. január 22. Se Majestät haben sich auf das hierorts unterstützte Einschreiten des Herrn Feldmarschallltns und Hung. Garde Capitain-Lietenants Freyherrn von Spleny bewogen gefunden, den nachbenannten Garde Offiziers in Rücksicht ihrer ausgeseichneten Verdienste um das Korps und zur Aneiferung der sich ebenfalls zum Besten der Garde thätig verwendenden übrigen Rittmeister, und zwar — — — dem Major *Alexander v. Barotzi* den Oberst Lieutenants-Titel jedoch ohne Gehalts Vermehrung zu verleihen. Starhemberg. — Obhfm. Amt, v. Mayersfeld. U. o. VII. 11,

1802. június 9. Egyhavi szabadságot kap Badenbe. U. o. VII. 50.

1802. július 28. Splényi két havi szabadságra távozik, a testőrség parancsnokságát Pozsonyban Esterházy veszi át, «das Haus Comando wird dem H. Obrist Lieut. v. *Barotzy* übertragen.» — U. o. VII. 67.

1803. június 29. Hatheti szabadságot kap Badenba. U. o. VII. 151.

1805. április 5 — Seine Mayestät haben die unterm 25-ten v. M. angetragene *Pensionierung* des hungarischen Garde Premier-Wachtmeisters

und Oberstlieutenants *von Barotzy* wegen seiner vorgestellten Dienstuntauglichkeit *nicht zu genehmigen*, untereinstens auch mir aufzutragen befunden, dass ich jene Vorschläge, welche der Herr Gardekapitain und Feld Marschall Lieutenant Fürst v. Esterhazy zur Verbesserung der hung. ad. Leibgarde zu machen nothwendig glaubt, von demselben abzuverlangen und mit meinen Gutachten zur höchsten Schlussfassung vorzulegen habe. Starhemberg. — Obhm. Amt v. Meyersfeld. — U. o. VII. 292/b.

1806. *március 25.* — — — Was hingegen die Jubilation des *Barotzy* betrifft, so kann selbe nur dann wann er ganz dienstuntauglich seyn sollte, statt finden. — Gr. Schaffgotsche. — Obhfm. A. — U. o. VII. 355.

1806. *április 28.* Infolge der hierorts unterstützten Vorstellung des Kgl. Hung. adel. Leib Garde Commando vom 29-ten v. M. haben Seine Majestät zu verordnen geruhet, den wegen Alter und Gebrechlichkeiten zur Jubilation angetragenen Garde Premier Wachtmeister und Oberstlieutenant *v. Barotzy* vorschriftsmässig superarbitrieren zu lassen. Obhfm. Amt. — U. o. VII. 362.

1806. *július 14.* Seine Majestät haben die Pensionierung des hung. Garde Premier Wachtmeisters und Oberstlieutenants *Alexander v. Barotzy* mit der charaktermässigen Pension von jährlichen Eintausend Gulden ex Camerali allergnädigst genehmiget, und ihm zugleich in Rücksicht seiner vieljährigen getreuen Dienste die Zulage jährlicher fünfhundert Gulden aus dem Gardefond vom 1. August d. J. mit Verleihung des Obersten Karakters ad honores zu bewilligen geruhet. Diese allerhöchste Resolution, wovon man unter einem ihm, auch d. K. K. HKR. in Ansehung des Obersten Karakters verständiget, wird dem königl. hung. adel. Leibgarde Commando über die berichtigte Äusserung vom 2-ten May d. J. mit dem Bemerkten erinnert, dass ehestens die Anzeige gewärtiget wird, wo der pensionierte Herr Oberste *v. Barotzy* seine ebenbestimmte Pension zu verzehren wünscht, um darnach die Anweisung derselben anlassen zu können. Übrigens wird dem Vorschlage zur Besetzung der erledigten Garde-Premier-Wachtmeisters und Garde Erhommans Stelle entgegen gesehen. — Starhemberg. Von dem K. auch K. K. ObHM. Amte, Wien, den 14-ten July 806. v. Meyersfeld. — U. o. VII. 380.

1806. *július 18.* — — — man hat an Behörde das Nöthige verfügt, damit dem nunmehr pensionierten Herrn Obersten *von Barotzy*, da er sich hier in Wien aufzuhalten wünscht, die gnädigst bestimmte Cameralpension jährl. 1000 fl. bey dem K. auch K. K. Universalkameralzahlamte allhier vom 1-ten August angefangen, erfolgt werde. — Starhemberg. — U. o. VII. 384.

Közli: GÁLOS REZSŐ.

VERSEGHY FERENC KÉT ISMERETLEN NÉMET KÖLTEMÉNYE.

A ciszterciék zirci levéltára Verseghy Ferencnek sok száz kézírata között két, eddig ismeretlen, német versét is őrzi.¹ Az egyik egy névnapi köszöntő vers; kedves tanítványának, Szapáry Leopoldina grófnőnek (a nádor főudvar-

¹ *Verseghy Ferenc szépirodalmi munkái.* 222. sz. 319. és 321. l.

mestere leányának) tiszteletére készült, és ugyanaz a Haas János zenésítette meg, aki a Szapáry János nevenapjára írott magyar költeményt is.¹ Ennek kompozíciója is elveszett; a nagyon dallamos, de tartalmával is mélyenjáró költemény kézírata azonban megvan és így szól:

Geburtsfeyer

der gnädigsten Comtesse Leopoldine von Szapáry den 26. Julij 1805.

Durch *Franz Verseghy*.

In Mussick gesetzt durch *H. Haas*.

Komm holde Zeit! die auf den Weltgefilden
Das grenzenlose All zur Reife bringst,
Und uns, gewohnt wohlthätig auszubilden,
hienieden noch zur Götterwürde schwingst.
O! eile her, gekrönt mit edlen Thaten,
den Zauberstab des Werdens in der Hand,
Geziert mit Werken, die dem dunklem Schaten (fgy!)
des grauen Nichts dein Schöpfergeist entwand.

O! reiche der zarten
Poldine den Arm!
Dein Antlitz sey heiter
Dein Mutterherz warm!
und winde das Kleinod
dem künftigen Zögling der Musen,
der zärtlichen Kindheit
aus ihrem gefühlvollen Busen,
und geb' Sie der heiteren Jugend,
als werdendes Muster der Tugend.

Der Himmel wolle dich beschirmen
mit mächtiger Hand,
O! theueres Pfand!
Er wolle dich bewahren,
vom Troste der Gefahren,
die Sprösslinge bestürmen,
Dana blühst du' schön und ruhig
[trotz dem Neide
im Eden der Jugend
als Muster der Tugend
dem besten Vaterherz zur Freude.

A másik — cím nélkül ránk maradt — költeménynek az az érdekessége, hogy Verseghy a *Gotterhalte* dallamára írta s hogy szövegével is Haschka Lipót költeményének (1797) változata. Nyilván ez is alkalmi költeménynek, epithalamiumnak készült:

Gott erhalte dich, o Liebe!
viele Jahre frisch und gsund.
Seyen deine zarte Triebe
für den heiligen, süssen Bund,
Der dein Herz an deine Kleinen
und an manche Freunde webt,
Und der uns mit engelreinem
Dankgefühlen hoch belebt.

Sey uns in den Kinderjahren
unsre kluge Führerin,
Sey uns Stütze in Gefahren
sey in Nöthen Trösterin.
O! an deinen Mutterarmen
kann kein Kind verlassen seyn;
wo die Tugend und Erbarmen
in sich als Säugammen weyhn.

Gönn' uns allen das Vergnügen
Deiner Huld und Freundlichkeit,
Du so manchen Sturm besiegen
durch den Glanz der Redlichkeit.
Gönnne Freundschaft unsern Herzen,
Die sich ihrer innigst freun,
Lass um Dich nur immer scherzen,
immer Dir ergeben seyn.

GÁLOS REZSŐ.

¹ V. ö. Császár—Madarász, *Verseghy összes költeményei*. I. 1910. 370. l.

XVII. SZÁZADI FORDÍTÁS-TÖREDEK HORATIUSBÓL.

Nyéki Vörös Mátyás *Tintinnabulum tripudantium* etc. c. számos kiadásban (először: Pozsony, 1636) megjelent vallásos tanítókölteményének egy még XVII. századi, löcsei, de a címlap szakadt volta folytán pontosabban meg nem határozható kiadása (RMKT. I. 1597. sz.) végén, mint arra már Ujvárossy Szabó Gyula is rámutatott,¹ áll 14 versike, melyeknek eredet szerint semmi közülük a főszöveghez: «Hogy ez könyvnek utollja füressen ne maradnak (sic), tehát még-is a Kegyes Olvasónak edgynehány szép intő verseket hozok elő» — jegyzi meg a kiadó. Ennek a kiadásnak Szabó Károly által egyetlennek megjelölt múzeumi példánya csonka — épen az «intő versek» közepén szakad meg. De a *Tintinnabulum* XVIII. századi kiadásainak egy része a löcseit követi, s így az «intő versek» teljes szövege birtokunkban van. Az 1784-iki budai kiadásból közlöm e versek egyikét, mely szemmel láthatóan horatiusi szatirából hasít ki egy epigrammára valót:

A' Tantalust, Fösvény, miért neved;
E' Fabula te rólad szereztetett,
Mert szinte tenéked vagyon így dolgoz,
Midőn a' sok pénzt kintset együtt tartod.
Ott heversz, ülsz, aluszol javaidon;
Kik néked nem használnak semmi módon,
Hanem hogy azt néha még-is nézelled,
Mint a' Táblán írott képet szemléled.

V. ö. Hor. Sat. I. 1. 67—72. vv.:

„Tantalus a labris sitiens fugientia captat
Flumina’ — quid rides? mutato nomine de te
Fabula narratur: congestis undique saccis
Indormis inhians et tamquam parcere sacris
Cogeris aut pictis tamquam gaudere tabellis.

Tasnádi Péter Horatius-fordításától (1597) kezdődően Csipak Lajos² is megállapítja a Horatius-nyomok sűrűsödését irodalmunkban a XVII. század folyamán. Adalékunk ezek sorát egészíti ki: néhány soros törmelék, de időrendben második vagy, ha Rimay Jánosnak Horatius két költeményéből összeszótt *Laus mediocritas*-át is számítjuk, harmadik Horatius-fordításunk.

WALDAPFEL IMRE.

MORÁL — PERORÁL

— e két idegen szó cseng össze tréfásan Arany János híres versében, *Vojtina Ars poetica*-jában:

Hazudni rút. Ez ellen a *morál*,
S a társas illem egyként *perorál*,
De költőnek bár lénye isteni,
Ném csak szabad, szükség füllenteni.

¹ *A magyar verses oktató költészet története 1772-ig.* 1910. 87. l.

² *Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire.* 1912. 11, 17—23. l.

Úgy látszik, Kazinczy Ferenc egyik versének emlékei ihlették Aranyt, mikor e sorokat írta. Kazinczy ugyanis *A szép s a jó* című költeményében kétszer is alkalmazza a szóbanforgó rímpárt:

Egy a szép s jó, egy a rossz s rút, mond a *morál*,
Pedig hamis úgy mellett az nem *perorál*.

De még akkor tisztelte a nép a *morált*
S az aesthesis a rossz mellett nem *perorált*.

Kazinczy verse több tartalmi és formai elemében rokon Arany idézett soraival. Mindkét költő a szép és a jó viszonyát elemzi s a moráltól engedményeket követel a művészet számára; mindkettő tankölteményt ír; mindkettő humoros hangokat penget s egy-egy jelentéktelen, illetőleg elmaradt költő-kortárs szájába adja a szót. E körülmények is valószínűvé teszik, hogy a szóban forgó «morál — perorál» rímet Arany Kazinczy nyomán csendíti meg költeményében.

SÁNDOR (SKALA) ISTVÁN,

ADALÉK KEMÉNY ZSIGMOND PUBLICISZTIKAI MUNKÁSSÁGAHOZ.

Papp Ferenc kitűnő Kemény-életrajzában bőven szólt Kemény Zsigmond publicisztikai működéséről. A későbbi kutatókat azzal is hálára kötelezte, hogy (legtöbbször jegyzetben) pontosan felsorolta a Pesti Hírlapban megjelent Kemény-cikkeket. Azonban Kemény nem írta minden cikke alá nevét vagy könnyen kielemezhető álnevét, hanem jegyet is használt. Papp Ferenc megcáfolhatatlan érvekkel bebizonyította, hogy a Pesti Hírlap 1848. évfolyamában levő —a— jegyű cikkek Keménytől származnak. (I. kötet, 431-436 l.) Most egy értékes cikkre szeretnők felhívni a figyelmet; erről nem szólt Papp Ferenc, hiszen Kemény nem jelezte névvel, sem az —a— jeggyel, mégis bebizonyíthatóan tőle származik; külső szállal is nevéhez tudjuk kapcsolni, nemcsak tartalmi vagy stílus-bizonyítékokkal. Mert, megjegyezzük, a Pesti Hírlapnak különösen 1848. évfolyamában sok névtelen írás van: nem egynél ulti még fülünket a tömör mondatok Keményre emlékeztető hangszerelése, a mondanivaló keményzsigmondi megfogalmazása. Mégsem vonjuk be őket bizonyítá-sunkba; eredményünk hipotetikus lenne.

Viszont a Pesti Hírlap 1848. júl. 8.-i számában az —e— jegyű cikknek már témavezetése is Keményre emlékeztet: a látszólag elméleti érdeklődés egész Európa sorsát vizsgáló magatartással szélesedik. A viszonyok, hely és időpont hatalmáról ír először (minden országgyűlésnek, külön «physiognomiával» kell bírni!). «A viszonyoknak alakítólag szükség befolyjni az erkölcsi testületek vérmérsékére és a tanácskozások szellemére, Sminők jelen viszonyaink?» A felelet szerint Európa «territoriális» szerkezete olyan, mint a repedt-boltozatú, ár-alámosta épület. Már pedig «soha szorosabb függésben a nemzetek sorsa nem állott a világeseményekkel, mint most». (Íme, Kemény Európához viszonyító szemléletmódja!) Ha így áll a helyzet, akkor pénznek és fegyvernek kell a kormány kezében lennie, mert lehet, hogy hazánk «catalanumi mező»

lesz, hol az «ó-civilisátiónak a mindent elborító barbarismussal világesatája lehet». Tudjuk, hogy a szláv veszélytől féltette Kemény az európai művelődést; a magyarság ügyét itt is mint az egyetemes művelődés kérdését fogja fel. De Kemény valóságlátása nem elégszik meg egy képzeletbeli veszély feltüntetésével. Ha nem lobbanna is fel európai háború — folytatja elmélkedését — a mi nagy veszélyünk itt van belül a határokon. Mi lehet ebben az esetben az egyetlen reális megoldás? «Nekünk szövetségesekre van szükségünk s hő rokonszenvre ügyünk iránt. De erről közelebbi számunkban.»

Ezekkel a szavakkal végződik a cikk. Hogy valóban Keményé, azt elsősorban a fent említett «közelebbi» szám bizonyítja. A Pesti Hirlap következő, vagyis 1848. júl. 9. (103.) számában cikk jelenik meg tőle, ezúttal névaláírásával. Rögön az elején elismeri az előző napi, —e— jegyű cikk szerzőségét: «Én tegnap... említém, miként azon harcra, mely nemzetiségünk főtartásáért előbb-utóbb ki fog vívatni, szövetségeseket kell keresnünk.» Íme, az —e— jegyű cikk végső megállapításával kezdi Kemény — utalva rá — újabb írását. Ezt az —e— jegyű cikket tehát Kemény írásai közé kell soroznunk.

A Pesti Hirlap 1848. évfolyamában nem ez az egyetlen —e— jelű cikk: még hat ilyen jelzésűt találtunk;¹ tartalmuk megegyezik ugyan Kemény eszmevilágával, mégsem merjük őket minden kétséget kizáróan Kemény nevéhez fűzni.

Egy cikknél azonban egészen bizonyos Kemény szerzősége. Az —e— jegyű író okt. 4-én Jellachich alattomos betörését tárgyalja izgatott lelkiállapotban. Ezeket a mondatokat olvassuk egymásután: «Tekintsünk szét az országban. Hogyan valánk egy hónappal ezelőtt? Tudtuk, miként a reakció nagy készülleteket tesz. A küzdés kikerülhetetlennek látszott. Hangulatunk levert volt. S nem ok nélkül.» Aki csak néhány lapot is olvasott Kemény írásaiból, lehetetlen, hogy rá ne ismerjen visszafojtott erőteljes tömör mondataira: ez a stílusjellemző Kemény egyedüli tulajdona. S annál nagyobb erővel (de darabossággal is!) törnek elő belőle ezek a pörölyszerűen lecsapódó rövid mondatok, minél nagyobb izgalom fogja el. A horvát betörés miatti felindultsága — íme, a szláv veszély valósággá válása! — hallatlan erővel jelentkezik, s ez stílusán minden más bizonyítéknál meggyőzőbben igazolja Kemény jelenlétét.

HARASZTHY GYULA.

ISMERETLEN AMADE-NYOMTATVÁNY.

Amade Lászlónak — eddigi tudásunk szerint — életében csak két munkája jelent meg nyomtatásban: 1722-ben Nagyszombatban a *Victor in praelio S. Ivo*² c. kis akadémiai vitabeszéde, ennek egyetlen, ismeretes példánya (Simor János könyvtárában volt meg)³ lappang — és 1755-ben Bécs-

¹ Pesti Hirlap 1848. jún. 22., jún. 29., júl. 13., okt. 4., okt. 10., nov. 3.

² S. Ivo a nagyszombati jogi kar védőszentje volt.

³ A. Zelliger, *Pantheon Tyrnaviense*. Tyrnaviae, 1931. 75. l.

ben vallásos költeményeinek egy része: *Buzgó szívnek énekes fohászokodási*.¹ Világi verseit nem nyomatta ki; a kor felfogásával egyezően a szerelmes énekeket nem becsülte sokra, nem tartotta őket művészi alkotásoknak. «Ha Mlghos Hugom Asszonynak — írja egyik rokonának — minapi csekély Énekek tecczettek? vigasztalásomnak tartom, noha ezek csak *szapora gondolatok* voltak, és nem *csinyálmánok*.»² Mint harmadik nyomtatott munkájáról, egy eddig ismeretlen kis versfüzetről adhatok a következőkben számot. Üchtritz-Amade Emil gr. bakonypölöskei kastélyában, a családi könyvtárnak Marczaltöröl idekerült könyvei és iratai között került kezembe ez a kis nyomtatott füzet:

Enthusiasmus / Affectuosos / Honoribus / Divi Patroni / Honoris / a / Ladislao Fr. Seraphico / Libero Barone / Homodeo / Dicatus. / Iaurini, Typis Gregorii Ioannis Streibig 1759.

A kis, 14 l. terjedelmű nyomtatványban az a Nep. Szent Jánoshoz szóló, latin nyelvű himnus van, amelyet a M. Nemz. Múzeum kéziratából már Vértesy Jenő kiadott.³ A költemény kézírata a — vers magyar fordításával együtt — megvan a család bőösi levéltárában is; a kiadatlan magyar fordítást Amade többi, eddig ismeretlen költeményével együtt fogom közölni. — A *Divus Patronus*: Nepomuki Szent János. Érdekes, hogy Amade (aki második nevét nyilván keresztapja, Jezerniczky Ferenc esztergomi kanonok után kapta) Nep. Szent Jánost választotta védőszentjéül. Talán része volt benne annak a körülménynek, hogy későbbi patronusának szenttéavatása, amiben a jezsuiták sokat szorgoskodtak, éppen gráci egyetemi éveiben történt, s 1724-ben, az egyetemi jutalmak kiosztásakor, a főiskolai hallgatóság egy *S. Ioannes Nepomucenus Martyr* c. díszes kiállítású, zenés, énekes és táncos darabot adott elő — személyei között Zsigmond királyunk is szerepelt, s tizenöt szereplő magyar táncokat is adott elő. (Bár bizonyosságunk nincs rá, ez utóbbiak között lehetett költők is.) A jezsuiták buzgósága, a hódítani kezdő Nep. János-kultusz s a fényes ünnepek hatása maradhatott ez a választása.⁴ Védőszentjéhez több költeményt is írt, meg is zenésítette őket: kat. énekeskönyveinkben ma is szerepelnek. — Végül a *L. B. Homodeus* névre a következőket jegyzem meg: Amade, egy régi családi hagyomány alapján — az származásukat egy római nemeshez fűzte, aki II. Endre jeruzsálemi hadjáratához csatlakozott maga fölfegyverezte száz lovassal s utána idetelepedett — olasz eredetűnek hitte családját és élete utolsó évtizedében buzgón kutatót a Homodey olasz családdal való kapcsolat után: ez a nyomtatvány címlapjának magyarázata.

A kis füzet három példányban került elő, egy Üchtritz-Amade gróf, egy Császár Elemér és egy az én birtokomban van.

GÁLOS REZSŐ.

¹ Részletes leírása Négyesy Amade-kiadásában, 1892. 510. l.

² Kiadatlan levele gr. Zichy Borbálához az 1750-es évekből. M. Nemz. M. Itára. XVIII-ik é. n.

³ IK. 1902. 97—98. l.

⁴ Krones, *Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz*, Graz, 1886. 54. és 338. l.

KÖNYVISMERTETÉS.

Br. Podmaniczky Pálné Vargha Ilona: Arany János és az Evangélium.
Kálvin-könyvtár, 9. sz. Budapest, 1934. K. 8-r. 47 l.

E füzet szerzője, aki már tett közzé Aranyról a Beöthy-Emlékkönyvben egy figyelemreméltó dolgozatot, célját abban jelöli meg, hogy Arany János személyiségét és költészetét az Evangélium világánál szeretné bemutatni. Hogy mily mélyen gyökerezik Aranynek egyénisége is, költészete is a bibliában, az meglehetősen benne él a köztudatban, s így a szerző mondanivalói általános érdeklődésre tarthatnak számot. S annál nagyobb figyelemmel kezdtük olvasni a füzetet, mert a szerző azt is jelzi, hogy nem azt akarja ismételni, amit Arany vallás-erkölcsi felfogásáról már több ízben elmondtak, nem is a kérdés adattárát akarja kiegészíteni néhány új-testamentomi vonatkozással, hanem arra a kérdésre keresi a feleletet, hogy «behatolt-e Arany legbensőbb lényébe a Szentírás veleje, az Isten megváltó kegyelméről szóló evangélium, — belépett-e öntudatosan befogadott életformáló hatalom gyanánt az életébe, hogy költészetében is mint ilyen nyilatkozthassék meg, a megfeszített és föltámadt Krisztus».

Kiindulópontul idézi Aranynek saját nyilatkozatait a bibliához való viszonyára vonatkozólag. Ezek alapján megállapítja Arany vallásos hajlamát s ennek nyilatkozásait: a gondviselő Istenbe vetett hitét és bizodalját, alázatos belenyugvását Isten akaratába; kiemeli azt, hogy Arany nemcsak imádkozni szokott, hanem azt is érzi, hogy Isten különösebben bele-beleenyúl az életébe. Kifejti a továbbiak során, hogy a bibliának Arany kedélyére és jellemére tett hatása tekintetében legszembeötlőbb lelkiismeretének csodálatosan finom és érzékeny volta, rendkívüli kötelességtudása, párját ritkító puritánizmusa, mély erkölcsi érzéke, újra meg újra feltámadó pesszimizmusa az emberrel és az emberivel szemben s ezzel kapcsolatban a földi élet mulandó, semmis voltának alázatra intő mélységes érzése. Mint költő maga a megtestesült komoly és lelkiismeretes műgond, önmagának rendkívül szigorú kritikusa. Mindezek alapján joggal állapítja meg a szerző, hogy Arany egész erkölcsisége, egész etikuma a bibliában gyökerezik.

Szívesen követtük mindezek fejtegetésében a szerzőt. Ha nem is nyújtott sok újat, amit mondott, formásan és Arany egyéniségének tiszteletreméltó voltát éreztetve mondta el. S most egyszerre, mintha maga is érezné, hogy mondanivalójával meghökkent bennünket, maga is némi álmétkodással állapítja meg: «És mégis, mégis: ebben az emberi mértékkel mérve szinte

tökéletes, még hozzá: erkölcsi alapjaiban tagadhatatlanul a biblián nyugvó életben van mégis egy nagy fogyatkozás, az emberi élet egyetlen, pótolhatatlanul nagy fogyatkozása: *hiányzik belőle az Úr Jézus Krisztus*, vagy legalább is nem foglalja el benne azt a helyet, amelyre ő minden emberi életben igényt tart. Ezt még meglepőbben formulázza ezekben a szavakban: «Egy bibliai erkölcsiségű Aranynak a Krisztus szerzette váltság erejét nélkülöző élete mindenesetre a letragikusabb emberi életek egyike».

Álmélkodunk a szeretnének világosabban látni, szeretnének tisztába jönni ennek a tragikus hiánynak a mivoltával. Aranyt mi magas erkölcsi talapzaton álló, mélyen vallásos embernek ismertük meg, akinek ez a nagy érzése is egyéniségével teljes összhangban nyilatkozott: férfias komolysággal, hivalkodás és szemforgató kegyeskedés nélkül. Érzésünk szerint hívő lélek volt, vallásossága a kálvinista magyar vallásossága: becsületesen és munkásan leélt, istenfélő életnek nemes és világító érzése. Ehhez bizony nem illetlen az a kevés racionalizmus sem, amely iránt nagy ellenszenvvel van a szerző, élesen elítélve «a lelketlen racionalizmus fülledt légtöretét». Egyébként Arany egész korának vallásosságát is keveselli a szerző, bibliátlan kornak mondja, amely legjobb esetben is csak quietivumot látott a hitben.

Aminek a hiányát ő annyira kiemeli Aranyban, azt csak ilyenféle megállapításokban jelöli meg: «Arany életéből hiányzott a váltság ereje». «Az Úr Jézus nem léphetett bele az életébe, mint a föltámadás és az élet». Ezek bizony csak ködös általánosságok, s azok sem teszik világosabbá, amiket a szerző bizonyítékul felhoz. Arany lelkének vívódásait «megváltatlanságára» vinni vissza csöppet sem meggyőző. Ezeket igazán nem lehet Arany vallási életének fogyatékoságából magyarázni, hanem igenis művészi lelkiismeretességéből, nemes becsvágyából, mely folyton nyugtalanította, hogy képes lesz-e a fényes kezdethez méltó műveket alkotni. Nagyon komoly bizonyítékul azt az érvet sem vehetjük, amelyhez egyébként egypár álmélkodó hozzászólás is történt, hogy t. i. Arany számára az ördög sem személyes valóság s nem veszi komolyan létezését. Világos, hogy nem.

Most azután, hogy Arany életének nagy fogyatékoságát a szerző ekképpen megállapította, következik a költő alakjainak ebből a szempontból történő bemutatása, ezzel az előlegezett ítélettel: «Amint ő maga nem ismeri a nagy föl szabadulást, Isten gyermekeinek a szabadságára, természetesen ugyanúgy nem ismerik képzeletének szülőit sem». Legbehatóbban Toldinak háromszori bűnbeesését és töredelmét elemzi, de természetesen a szerzőt ez kielégítetlenül hagyja: «Istenhez nem vitte közelebb Toldit az a sok testi-lelki viszontagság, amely átviharzott rajta. Hiszen az Úr Jézus nem lehetett számára úttá, igazsággá és életté.» Nem is lep meg ezek után, bármily dermesztően meglepőnek hangzik is, az az ítélet, hogy «a Toldi-trilógia a Krisztus nélküli vígasztalan emberi életnek igaz képe».

Végül annak a kérdésnek elemzésébe bocsátkozik a szerző: «*Mi lehet az oka Arany lelke tragikus megosztottságának*, kettősségének, hogy egyrészt tagadhatatlanul az Írás talaján áll, másrészt azon a Kősziklán, akin az egész Írás nyugszik, mégsem képes megvetni a lábát? Mindenekelőtt kifogásolja Aranyt az «félbemaradt hitéletét». A szülei ház bibliai nevelését szerinte megzavarta Arany klasszikus műveltsége, ezért élesen hibáztatja

is Aranyban a humanum felmagasztalását s a sztoikus felé hajló életfelfogást. «A biblia és a költészet világa — írja — már igen korán végzetesen összekeveredik lelkében». Vállaljuk a pogányság vádját s bátran merjük mondani: hála Istennek, hogy így történt! Így az az Isten, aki bölcebben intézi az emberi sorsokat, mint hadar emberi elképzelések, megajándékozott bennünket egy nagy költővel, míg a szerző elképzelése szerint talán Jézusnak lett volna többje egy kegyes báránnyal. Nem sajnálkozunk azon sem, hogy Arany nem lett részesévé Krisztus váltságának abban a formában és azzal az eredménnyel, amilyenben kívánatosnak tartotta volna ezt a szerző. Nem tudunk egyetérténi vele abban sem, hogy «eltévesztett megoldása az emberi élet nagy kérdéseinek» a szépnek az a kultusza, amely Arany életét áthatotta.

Írjuk le végül a szerző végső következtetését, bármily visszatetsző és kelletlen érzéssel megy ez még idézet formájában is: Arany azt, amit várt az élettől, «nem is kaphatta meg, mert bármilyen szerény igényű is látszólag ez a boldogság, mégis csak saját maga elgondolta és célul kitűzte boldogság: tulajdonképpen *bálványának, a költészetnek szolgálatába állított életét s így végeredményben szembehelyezkedés Istennek minden emberi élettel a maga dicsőségét célzó akaratával.* Ettől az egy javától — bálványától — nem tudott búcsút venni Arany. *Ezért nem lehetett az Úr Jézus tanítványa.*» Mivé kellett volna tehát lennie a szerző szerint ennek a bálványimádóvá züllött nagy tehetségnek? Ettől a kérdéstől sem ijed meg ő — felelete így hangzik: ha már mindenáron költő akart lenni Arany, talentumát «csak arra kellett volna fordítania, amire mennyei Urától kapta: az Ő számára kellett volna kamatoztatni: *tudatosan és kizárólagosan Isten dicsőségének a dalnokává kellett volna szegődnie.*»

Hogyan? — kérdezzük meghökkenve — hát nem az az Isten rendelte el Arany élethivatását, nem az ajándékozta meg a költészet gyönyörű adományával s nem az irányította sorsát, aki számára oly hevesen követeli a szerző Aranyt? Nem látunk tisztán. Előbb úgy gondoltuk, hogy a füzet tartalmának nagyobb része a teológusra tartozik, nem az irodalomtörténet-íróra s hogy a szerző összetévesztette a költő hivatását a prédikátoréval. De egyre jobban arról győződöttünk meg, hogy itt a vallásos érzésnek túlzásával, türelmetlen, vakbuzgó és képromboló nyilatkozásával állunk szemben, mely egészen idegen a magyar kálvinista lélektől, s nem is kívánatos, hogy gyökeret eresszen bele. A középkori aszkézisnek új lobogását kívánná ez a költőtől, csak a vallásra szűkítené a költészet tárgykörét, kizárva belőle a hazát, természetet, művészet szépségét és annyi más nemes érzés forrását. Nem akarunk bibliai idézeteket hozni fel a vallásos érzésnek effajta nyilatkozásaira vonatkozólag. Pedig akadna bőven.

A füzet önkéntelenül is Prohászka püspök híres Madách-tanulmányát és ennek lesújtó megállapításait idézi emlékezetünkbe. Olyan szempontok és követelések törtek be mindkét esetben a költészet terére, amelyek vakbuzgó egyoldalúságukban kiforgatnák igazi valójából s eltérítenék rendeltetésétől.

A szerző álláspontját nem tehetjük magunkévá, s úgy hisszük, családjából is hozhatnánk fel kiváló és tiszteletreméltó költő példákat, akik ellent-

mondanának neki felfogásukkal is, költői gyakorlatukkal is, akik vallások voltak, de bizonyára nem a szerző által hangoztatott értelemben. Nyugodjék bele a szerző Isten végzésébe. Ha igazán vallásos lélek, akkor el kell hinnie, hogy Isten adta azt a hivatást osztályrészeül Aranynek, amelyet ő oly nemesen, egész emberhez méltó odaadással teljesített. Arany élete nem az az élet, amellyel szemben jogosultak volnának az ilyen korrigáló elképzelések és követelések.

HAJDU ZOLTÁN.

Gheorghe Kristóf: Istoria limbii și literaturii maghiare. Traducere de Arpad Bitay. (Kristóf György: A magyar nyelv és irodalom története. Ford. Bitay Árpád.) Cluj-Kolozsvár, Minerva-kiadás, 1934. 239 l.

Kristóf György, a magyar nyelv és irodalom kolozsvári egyetemi tanára, már hosszabb idő óta foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a művelt román közönség számára a magyar irodalomról tájékoztató kézikönyvet írjon. Szándékának megvalósulását jelenti az idézett terjedelmes és tartalmas mű — keletkezéséről és célkitűzéseiről szerző az előszóban tájékoztat. Megállapítja, hogy az 1918 előtti Romániában igen fogyatékos ismeretei vannak az érdeklődő közönségnek a magyar irodalomról; viszont a mai Erdély területén is egyre fogy azoknak a románoknak a száma, akik magyarul tudnak. Pedig ezek között ismételtelen megnyilvánult az az óhaj, hogy a magyar irodalommal legalább futólag megismerkedhessenek. Román nyelven aránylag kevés közlemény jelent meg a magyar irodalomról, az irodalmi értékű műfordítások száma is csekély. Ennek egyik leglényegesebb oka abban rejlik, hogy a Trianon előtti művelt románság amúgy is tudott magyarul — legalább is Erdélyben — a magyar irodalom jelesebb termékeit eredetiben olvasta, és így nem volt szükség, hogy a magyar irodalomról román nyelven jelenjék meg bővebb tájékoztató. Azóta a román-magyar kulturkapcsolatok kiépítésén főként Lăpedatu Sándor miniszter és kolozsvári egyetemi tanár fáradozik eredményesen. Az ő biztatására és támogatásával írta szerző román nyelvű Jókai-életrajzát, az ő buzgólkodására jelent meg 1928-ban egy műfordításgyűjtemény magyar nyelven — a jelen mű is ennek a megértő érdeklődésnek gyümölcse.

A munka keletkezésének itt vázolt történetéből természetesen következik célkitűzése és módszere: célja az, hogy a magyar nyelv és irodalom történeti fejlődését adott szűk keretek között világosan előadja. Így tehát nem feladata az, hogy akár rendszerben, akár felfogásban valami újat nyújtson.

Amit Kristóf György feladatául maga elé tűzött, annak teljes sikerrel megfelelt. Bevezetőül előadja a magyar nyelv keletkezésének ma már jól tisztázott történetét, majd rátér a magyar irodalom fejlődésének tárgyalására. A dolog természeténél fogva aránylag szűkre szabta a régi irodalom ismertetését nyilván, hogy annál nagyobb figyelmet szentelhessen a Vörösmartyval kezdődő új korszaknak; tekintélyes teret juttat a legújabb irodalomnak is. Fejtegetései mindenütt világosak, szakszerűek; s világosan bizonyítják, hogy szerző a legapróbb részletekig, kivált az értékelő és fejlődésrajzot adó szakaszokban, tökéletesen uralkodik anyagán. Különösen hangsúlyozottan ki kell

emelnünk szerző eléggé nem dícsérhető bölcs mérsékletét, mely visszatartotta attól, hogy az oly gyakori szeszélyes önállósági kísérlettel ingatag megtevesztés csalóka talajára vezesse a tapasztalatlan idegent. Kristóf György értékelése mindenütt a természetesen kialakult és megszilárdult irodalomtörténeti alapon áll. Az a román ember, aki ezt a könyvet elolvasta, teljesen világos képet kap a magyar irodalomról — egyben teljesen helyes képet a magyar irodalomtörténet mai állásfoglalásáról.

A fordítás nagy munkáját a magyar-román tudományos kapcsolatoknak egyik legkiválóbb művelője végezte: Bitay Árpád. Ez a fordítás is világosan bizonyítja, hogy Bitay a legfinomabb árnyalatig oly tökéletesen bírja a román nyelvet, ahogyan született román írók közül sem mindenik. Külön is ki kell emelnünk, hogy a nyelvi fordulatokban sikerrel adta vissza a stílusnak a régi irodalomra vonatkozó régies és az újabb irodalomra vonatkozó sokszor egészen modern kifejezéseit.

RAJKA LÁSZLÓ.

Veégh Sándor: *Petőfi a románoknál*. Csikszereda, szerző kiadása, 1934. 70 l.

Az értekezést egy általános fejezet vezeti be, mely röviden méltatja Petőfi világirodalmi jelentőségét. Az értekezés tulajdonképpen Petőfi románra fordított költeményeinek beható ismertetése. Szerzőtől elsőnek kimutatott Petőfi-fordítás Vulcanu József *Familia* c. folyóiratának 1872. évfolyamában található; innen kezdve napjainkig összesen 197 versfordítást mutat ki továbbá *A hóhér kötele* c. regény két fordítását és egy *Úti rajzot*. A legsikerültebb fordításokat losif O. István és Goga Oktávián készítették, mindketten a román irodalom elismert nevű híres költői. A többi fordító — számszerint 27 — többé-kevésbé jóindulatú műkedvelő, egy részük a magyar nyelvnek román nemzetiségű tanára; elismerésre méltó buzgalommal és jórészt alapos tárgyismerettel foglalkoztak Petőfi halhatatlan remekeinek áttételével, de nem volt kellő tehetségük arra, hogy a nagy feladattal eredményesen megküzdhettek volna.

A szerző mindezt bő tárgyismeret alapján, szemelvények kíséretében fejti ki. Emeli munkájának használhatóságát az, hogy a fontosabb román szövegek magyar fordítását is adta — így a magyar irodalomtörténetnek románul nem tudó búvárai is haszonnal forgathatják Veégh Sándor könyvét. Dr. Kristóf György figyelmeztetett Moldován Gergely *Egy román szemle magyar irodalmi anyaga* című értekezésére (Akadémiai Értesítő, 1917. évf. 540-552. lap), melyben a szerző *Ungaria* című folyóiratának magyar vonatkozású részét ismerteti. Az ott közölt bibliografia nem egyezik meg mindenben Veégh Sándor gyűjtésével. Moldován Gergely szerint a folyóirat régebb évfolyamaiban megjelent Petőfi *A pusztaban*, *Búcsu* és *A koldus sirja* c. költeményeinek fordítása is. Az *Ungaria* c. folyóiratnak volt új folyama is 1907 okt. 1-től, sőt 1908-ban és 1909-ben politikai napilapként jelent meg. Ebben a részben is jelentek meg Petőfi-fordítások, melyeket Veégh Sándor nem említ Ilyenek: *Te voltál egyetlen virágom*, *Fa lesznek, ha...*, *Talpra magyar!*, *A letartott...*, *Milyen lárma*. Ugyanitt három értekezés szól Petőfiről: *Petőfi külföldön*, *Petőfi diákéletéből* és *Legendák Petőfiről*

Sajátszerű, hogy Veégh Sándor értekezésének 5. fejezetében három lapon át tárgyalt *Loichifá V.* nevű műfordítóról, aki 1907-ben és 1908-ban bukaresti folyóiratokban közölt Petőfi-fordításokat, semmi életrajzi adatot sem említ. Még azt sem lehet megállapítani, hogy a fordító férfi-e, vagy nő? Ezt talán egy Iorga Miklóshoz intézett levéllel is el lehetett volna intézni, mint hogy a fordítások az ő folyóirataiban jelentek meg.

Az úttörő adatgyűjtés nehéz és hálálatlan munka. Veégh Sándor nagy szolgálatot tehet még a magyar tudományosságnak, ha eddigi ismereteire támaszkodva felkutatja a román irodalomban elég tekintélyes számú magyar irodalmi fordításokat és átdolgozásokat.

RAJKA LÁSZLÓ.

A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete (1505—1805). Összeállították: Dr. Dóczy Jenő, dr. Wellmann Imre, dr. Bakáts István. Budapest, Mezőgazdasági Múzeum könyvtára, 1934. N. 8-r. 354 l.

Kezdjük azzal, hogy nagyon örülünk ennek az értékes összeállításnak: szükség volt rá több szempontból — az *Előszó*ból értesülünk is a kiadás fontosságáról. A mi dolgunk most nem is lenne más, mint a szerzők kétségtelenül nagy szorgalmának és a gazdasági irodalomban való jártasságának dicsérete¹, azzal a megjegyzéssel, hogy az irodalomtörténész is haszonnal forgatja majd ezt a bibliográfiát, hiszen a gazdasági jelenségek nyomán járó társadalmi fejlődés őt is teljes mértékben érdekli. Azonban irtak a szerzők egy *Előszót* is s nem valami szerencsés ötlettel az irodalomtörténetírás felé címezték küldeményüket: a címzettnek fel kell szólalnia és «nem azonos» jellegével visszaküldeni az egészet a feladó címére.

Miről is van itt szó? Miután — nagyon helyesen — megokolják az összeállítás fontosságát és idézik Domanovszky Sándor meg Szekfű Gyula utolsó betűig helytálló nyilatkozatait, a következő szavakkal róják meg az irodalomtörténetet: «E bibliográfia azonban nemcsak a történetkutatásnak akar szolgálatára lenni, de lehetővé akarja tenni egy rendszeres gazdasági irodalomtörténet megírását, ami, hogy a mai napig hiányzik, az a magyar tudományosságnak alig takarható szégyenfoltja. Irodalomtörténetírásunkba szinte belegyökerezett az a felfogás, hogy az irodalomtörténet tárgykörébe csak a költői művek tartoznak és a tudományos szakmunkák csak az esetben, ha a belső tartalommal egyesítik a forma, a stílus művészetét... Ez állásponthoz való ragaszkodás közműveltségünk elsekélyesedésére vezetett. Akkor, midőn történetírásunk az apró tények halmozása helyett mindinkább az egyes korok szellemét, az eszmék fejlődését kutatja, irodalomtörténetünk önmagát tenné meddővé, ha továbbra is elzárkóznék a magyar tudományosság — s elsősorban a magyar gazdasági irodalom tanulmányától.»

Legyen szabad ezzel a véleménnyel szemben csupán néhány szempontra felhívni a figyelmet.

Az a ténymegállapítás, amelyet ez a vád magában foglal, a XIX. század irodalomtörténetírói gyakorlatára vonatkozólag valóban megáll. Hogy mulasz-

¹ A bibliográfia tág értelmezése szerint be kellett volna venni Apor Péter *Metamorphosisát* is!

tás volt-e, vagy épen bűn, azt most ne kutassuk, azonban kérdezzük: megvolt Magyarországon a múlt század végén, a jelen század elején annak a lehetősége, hogy valaki nem gazdasági irodalomtörténetet, de azt megelőzően gazdaságtörténetet adjon? Hiszen nem mi mondjuk, hanem maga a szakember, (Dékány István: *Gazdaság- és társadalomtörténet. A magyar történetírás új útjai*), hogy a «legújabb *Magyar történet* az első, mely a gazdasági és társadalmi kérdéseket *szervesen*, oknyomozólag kapcsolja be az egyetemes magyar fejlődés tárgyalásába.» Hogy eddig nem történt meg ez a bekapcsolódás, az talán az irodalomtörténet hibája? Furesza kívánság: írja meg az irodalomtörténet a gazdasági irodalomtörténetet, midőn maga a gazdaságtörténet mint tudományos diszciplína még nálunk jóformán ismeretlen volt, legföllebb mint a jogtörténet vagy a politikai történet anorganikus függeléke szerepelt!

De nemcsak a múlt, hanem a jelen és jövő irodalomtörténete sém vállalkozhatik erre a feladatra: bármennyire óhajtja is a szellemi-történeti háttérrel látni, ilyen speciális témát természetesen át kell engednie a társtudománynak. Gazdaságtörténeti ismeretek nélkül épűgy tudománytalan vállalkozás megírni ennek az irodalomnak a fejlődését, mint — tegyük fel — az irodalomtörténetírást történetét megírni irodalomtörténeti tájékozottság nélkül! Az *Előszó* nagyon helyesen mondja, «hogy a komoly tudományosságnak alig nélkülözhető föltétele az illető tudományszak multjának, fejlődésének beható ismerete.» Miért kell tehát az irodalomtörténetet vádolni, mikor az «illető tudományszak» multjának megismerése nem más tudományágra tartozik elsősorban, hanem magára az «illető» tudományra, jelen esetben a gazdaságtörténetre. Íme, s ez gyakorlatilag önmagában is bizonyíték igazuk ellen: épen *ők*, a gazdaságtörténészek vállalkoztak (nagyon helyesen!) a gazdasági irodalom bibliográfiájának összeállítására.

Vagy — ezzel a logikával — az irodalomtudomány vállalkozzék a természettudományok, az orvostudomány s a jogtudomány magyarországi történetének megírására? Ugy-e ezt nem gondolják? Ugy-e avatatlan toll lenne az irodalomtörténészé a magyar orvosi irodalom fejlődésének vázolásában? Azután: miért tévesztik össze a szerzők a bibliografia feladatát az irodalomtörténet feladatával? Az irodalomtörténész legyen minden tudomány bibliografusa — mivel minden tudomány *írva* van? Igen, a gazdasági irodalom fejlődését előadó munkát meg kell előznie a gazdasági bibliografiának. A speciális gazdasági bibliografia összeállítása nyilván a gazdaságtörténet feladata, az irodalomtörténet erre jogosulatlan. A bibliografia nyomán megírandó mű — nagyon kívánjuk — készüljön el minél előbb a hivatott gazdaságtörténész tollából, s ne bizza a magyar szellem történetének egyik bizonyára nagyon érdekes fejezetét szakszemponthól avatatlan kézre.

HARASZTHY GYULA.

Dr. Belohorszky Ferenc: Bessenyei György. Különnyomat a Nyiregyházi evang. reálgimn. 1934. évi Értesítőjéből. 13 l.

Ez a tanulmány egy vidéki irodalmi kör közönsége előtt olvastatott fel: az alkalom szinte megszabja a megoldást, Bessenyei életpályájának szellemi állomásaival ismerttet meg: »missziójának« tudatára ébredésétől

»hazafias polgári« munkáján át pusztakovácsi magábaroskadásának »missziós hit«-éig. Ezek a fokozatok természetesen nem ismeretlenek, csak terminológiájukban hoznak újat. S ami legfeltűnőbbben bizonyítja a laikus közönség szemeltartását: többször kitér jelenlegi szomorú helyzetünkre is, amennyire témáját kapcsolatba tudja hozni vele. Azonban a kapcsolat — s ez csak a mi szempontunkból baj — retorikus, a dobogó, nem pedig a tudomány hangjára emlékeztet.

Egyet nem értünk: mi az az »erkölcsi erő«, amit Bessenyei a magyar földről Bécsbe visz? Ez a mítosz ismételtel felbukkan irodalmunkban, a nélkül, hogy ködéből kibontakoznék a valóság.

HARASZTHY GYULA.

Radnóti Miklós: Kaffka Margit művészi fejlődése. Szeged, Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 1934. 8-r. 104 l.

Dénes Tibor tanulmányának bírálatában (IK. 1932.) rámutattam arra, hogy Kaffka Margit megértésének és értékelésének kulcsa az író nő lírájában rejlik. Ha prózai alkotásai mennyiségben és minőségben túlszárnyalják is verseit, ha az epikus Kaffka túlélte is a lírikust, egész munkásságát az alanyi önkifejezésnek központi élményéből kell megközelíteni és megmagyarázni.

Ezt a szempontot választotta vezérelvül Radnóti Miklós a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtörténeti Intézetében készített dolgozatában. Ezért tanulmányának terjedelmesebb része Kaffka líráját elemzi, s novelláit és regényeit is csak mint lélektörténeti dokumentumokat tárgyalja. Módszere a stíluselemzés; a nyelvi kifejezés tényéből indul ki s hatol egyre mélyebbre, a belső formán és a műalkotás technikáján keresztül a költői szándék és lelkiség alaprétegéig. Radnóti ügyesen alkalmazza ezt a nehéz kutató eljárást, s bár mesterkéltséggel és sokszor homályos stílusa megnehezíti a megértést, eredményei közt sok a finom megfigyelés és a helyes megállapítás; így elsősorban az, hogy Kaffka egész költészete «mindvégig nem szabadul kísérletező jellegétől.»

Radnóti tanulmánya csak ott válik vitathatóvá, ahol az elemzésről átér az összefoglalásra. Dolgozatának bevezetésében a századforduló irodalmi életét jellemzi — elmosódottan, kevésbé jellemzően. Befejező, Kaffka irodalomtörténeti helyét kijelölő megállapításai pedig a kellesténél szűkebbre vonják az író nő hatásának és életszerűségének határait.

Az ezek ellenére is értékes tanulmányt gondos könyvészet rekeszti be.

SOLT ANDOR.

Ember Ernő: A magyar népszínmű története. (Tóth Ede fellépésétől a XIX. század végéig.) Debrecen, szerző kiadása. 1934. 88 l.

A meglehetősen terjedelmes értekezés sok fölösleges résszel bővelkedik. A szerző a népszínműről szóló dolgozatok szokásos módján, címbeli meghatározásával ellentétben, kezdő fejezeteiben visszatekint a legrégebb nyomokig is. Hiábavaló munka ez, mert sem többet, sem újabbat nem tud mondani elődeinél. Általában az egész dolgozatot egy bizonyos fokú bőbeszédűség jellemzi; nem ártott volna, ha a szerző sok helyen tömörebbé veszi mon-

danivalóját — ez által a kissé széteső dolgozat egységesebb, összefüggőbb lett volna. Így a tárgyalás alig több, mint adatok halmaza — igaz, hogy Ember alapos és valóban dicséretes módon gyűjtötte össze az elődök hiányos munkáival szemben most már teljesnek mondható anyagát — de alig ad többet, mint a darabok tartalmi ismertetését, rövid jellemzését, esetlegesen mások kritikájának idézgetésével — sablonosan, úgy, ahogyan a szerző az előtte álló mintáknál látta: rosszul. Pedig érzi, hogy új szempontokra van szükség a népszínművek tárgyalásában, ezért helyenként megáll az időszak színi és szellemi állapotának lerögzítésére, azonban voltaképeni hatásukat, alakító befolyásukat a népszínművekre nem vizsgálja, tulajdonképeni tárgyalását elkülöníti magyarázatkódásaitól. Mégis összefoglalásában fölesillan a népszínműveknek épen a korszak tükrén keresztül adott helyes beállítására, de csak fölcillan, elmélyíteni megállapításait nem tudja, mert előző fejezeteiben a szükséges alapvetést elmulasztotta. Így ez a dolgozat is, mint sok forrásmunkája, pusztá esztétizálásával szinte már megjelenésekor elévült, mert szintén nem ad teljes megoldást, de anyagának és ítéleteinek, egypár naivság leszámításával, megbízhatósága által a későbbi, kivált az irodalomszociológiai módszerrel készülő dolgozatoknak komoly hasznára lehet.

KENYERES IMRE.

Payr Sándor: Gárdonyi apja és a Ziegler-család Sopronban és Nemeskércen. Sopron, Székely és társa, 1934. 8-r. 47 l.

A hőbeszédű és sok alanyi megjegyzés terhét cipelő értekezés szellemében ugyan felekezel-védelmi mű, de tárgyánál fogva irodalomtörténeti szempontból is figyelmet érdemel. A szerző sok, eddig még felhasználatlan adatot közöl Gárdonyi szüleinek és nagyszüleinek életéből, s így regényírónk életrajzírói kutatásai során Payr dolgozatát is felhasználhatják. Azok a fejezetek, melyek Gárdonyinak a különböző felekezetekhez való viszonyával foglalkoznak, még bizonyára kiegészítésre és felülvizsgálásra szorulnak.

SOLT ANDOR.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1933. év irodalomtörténeti munkássága.

(Negyedik, bef. közlemény.)

- Nádas Sándor.** A ladikos és a barátja. (Feljegyzések.) — *Ism. Illés Endre.* Nyugat. II. 428—429. l. — *Nemz. Ujs.* 145. sz. — (dkl.) *P. Napló.* 131. sz. — *Kállay Miklós. Képes Krónika.* 33. sz. — *Relle Pál. M. Hirl.* 131. sz. — *U. a. Esti Kurir.* 130. sz.
- Nadányi Emil, G. P.** Nadányi Emil. *Irodört.* 181—182. l.
- Nagy Endre.** Öregek kalauza. 127 l. — *Ism. Kárpáti Aurél.* Nyugat. II. 164—166. l. — *Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd.* 164. esti sz. — *Sz. Zs. Ujs.* 153. sz.
- Nagy Imre.** 1. Szegény Antal két szerelme. (Regény.) 292 l. — *Ism. P. Hirl.* 252. sz. — *Kállay Miklós. Képes Krónika.* 47. sz. — (f. j.) 8 Órai Ujs. 252. sz. — *H. E. M. Hirl.* 257. sz. — 2. — versei. 79 l. — *Ism. P. Hirl.* 98. sz. — *Múlt és Jövő.* 252. l. — *P. Lloyd.* 102. esti sz. — *M. Hirl.* 109. sz. — (h. k.) *Függetlenség.* 89. sz.
- Nagy Imre. Minay Lajos.** A Nagykunság egy elfelejtett költője. *Kny a turkevi polg. isk.* 32/33. ért. *Turkeve.* 13 l. — *Ism. ss. Irodört.* 219. l.
- Nagy István.** Nincs megállás. (Regény.) *Kolozsvár.* — *Ism. Kovács György. Erd. Helikon.* 378. l. — *Méliusz N. József. Korunk.* 418—420. l.
- Nagy István, Gróf Haller Gábor, Stéphan László, vitéz Kárász József.** *Korán sötétedik.* (Antológia.) *Sárospatak.* 141 l. — *Ism. Képes Géza. Prot. Szemle.* 192—193. l. — *Végh Jenő. Kálvinista Szemle.* 39. l. — (p-i.) *P. Napló.* 24. sz.
- Nagy János.** Tititititi. (Regény.) *Kassa.* — *Ism. (—t.) P. Napló.* 131. sz.
- Nagy Károly.** A néma utitárs. (Regény.) — *Ism. M. Hirl.* 120. sz.
- Nagy Lajos.** 1. Uccai baleset. (Novellák.) — *Ism. (B. Gy.) P. Napló.* 12. sz. — (i. n. e.) *Ujs.* 64. sz. — 2. Két fiu ült egy padon... (Regény.) — *Ism. Nagypál István.* Nyugat. I. 492—493. l. — *Horner Miklós. Korunk.* 80—82. l. — *Mándy Teréz. U. o.* 146—147. l. — *Babits Mihály. Nyugat.* I. 128. l.
- Nagy Meda.** Asszonyoknak üzenem. (Versek.) — *Ism. P. Hirl.* 293. sz.
- Négyesy László. Berzeviczy Albert** Négyesy Lászlóról. *Akad. Ért.* 156—157. l.
- Kéky Lajos** beszéde Négyesy László ravatalánál. *Akad. Ért.* 161—163. l.
- Kéky Lajos.** Négyesy László. *Bpesti Szemle.* 228. k. 226—230. l.
- (—a.) Négyesy. *Ujs.* 7. sz. — *Baros Gyula. Irodört.* 1—3. l. — *B. D. Prot. Tanügyi Szemle.* 120. l. — *B. I. Négyesy László. M. Nyőr.* 27. l. — *Brisits Frigyes. Napk.* 129—131. l. — *G. P. Irodört.* 63. l. — *H. J. Uj Magyarország.* 76—77. l. — *Kerecsényi Dezső. Dézsi Lajos—Négyesy László. Prot. Szemle.* 126—127. l. — *Kosztolányi Dezső. Uj Idők.* 113—114. l. — *Medgyesi Marida. Élet.* 34—35. l. — *Sajó Sándor. Orsz. Középisk. Tanár-egyes. közl.* 121—126. l. — *Sági István. M. Nyelv.* 62—63. l. — *Schöpfung Aladár. Nyugat.* I. 139—140. l. — *Simándy Pál. M. Irás.* 271—272. l. — *Szász Károly. Irodört.* 65—69. l. és *Bp. Hirl.* 7. sz. — ...yi. *Pásztortűz.* 73. l. — *M. Középiskola.* 31—32. l. — *Bp. Hirl.* 6. sz. — *P. Hirl.* 6. sz. — *Nemz. Ujs.* 6. sz.
- Németh László. Pap Károly.** Németh László és a «Tanu». *Nyugat.* I. 646—649. l.
- Babits Mihály.** *Nyugat.* I. 187—189. l. — *Gulyás Pál. Prot. Szemle.* 498—500. l. — *H. I. Uj Magyarország.* 64. l. — *Jeszenszky Erik. Korunk.*

861—863. l. — *Kassák Lajos*. Munka. 914—917. l. — *Kozocsa Sándor*. Láthatár. 2. sz. — *Pongrácz Kálmán* Láthatár. 3. sz. — *Turóczi-Trostler, Josef*. P. Lloyd. 46. esti sz.

Nógrádi Béla. 1. Az aszfalt katonái. (Regény.) — *Ism. M. Hirl.* 120. sz. 2. Karnevál. (Regény.) — *Ism. M. Hirl.* 263. sz.

Nyáry Albert. G. P. Nyáry Albert. Irodört. 241. l.

Nyáry Andor. Az én embereim. (Elbeszélések.) 190 l. — *Ism. Zs. F.* Debr. Szemle. 38. l.

Nyirő József. 1. Kopjafák. Kolozsvár. 162 l. — *Ism. P. Hirl.* 116. sz. — Tolnai Gábor. Erd. Helikon. 524—525. l. — Rass Károly. Erd. Múz. 243—246. l. — Harsányi István. Prot. Szemle. 342—344. l. — Finta Gerő. Pásztortüz. 247—248. l. — Katona Jenő. M. Kultúra. II. 63—64. l. — (B. B.) P. Napló. 115. sz. — Rónay György. Vasárnap. 416—417. l. — A. Zs. Élet. 215. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 22. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság. 211. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 210. esti sz. — 2. Uz Bence. (Regény.) Székelyudvarhely. 158 l. — 3. Julia szép leány. (Székely dráma.) — *Ism. Pásztortüz.* 155. l. — Kováts József. U. o. 193. l.

Dóczy Jenő. Nyirő József. Magyarság. 211. sz. — *Katona, Eugen*. Nouvelle Revue de Hongrie. 822—826. l.

Odry Árpád. Tamás Ernő. Odry Árpád. P. Hirl. Vas. 5. sz.

Gulyás Pál. Prot. Szemle. 434—441. l.

Oláh Gábor. 1. A táltos fiú. (Regény.) Debrecen. — 2. A szárnyas ember. (Regény.) Debrecen. 223 l. — 3. Uj evangélium. (Regény.) 277 l. — *Ism. Kéky Lajos*. Bpti Szemle. 230. köt. 376—384. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 39. sz. — 4. Pokol. (Versek.) 285 l. — *Ism. (y.) Ung. Jahrb.* 176. l.

Nagy András. Oláh Gábor. Magyar Irodalmi Dolgozatok. Debrecen. II. f. 561.

Bálint György. P. Napló. 229. sz. — Gulyás Pál. Prot. Szemle. 434—441. l. — Napkelet. 908. l.

Oláh György. Lázadás a Tiszánál. (Regény.) 224 l. — *Ism. Nagypál István*. Nyugat. I. 63—64. l. — Szakáts László. Napk. 131—132. l. — Marek Antal. M. Minerva. 157—158. l. — — k. A Cél. 32. l. — Vita Zsigmond. Erd. Helikon. 378—379. l. — Máthé Elek. Prot. Szemle. 201—202. l. — — yi. Pásztortüz. 380. l. — Pannonh. Szemle. 369. l. — Weis István. M. Szemle. 17. k. 399—401. l.

Orbók Attila. Nem válok el! (Vígjáték.) Kamara Színház. — *Ism. Rédey Tivadar*. Napk. 843. l. — Müller Gyula. M. Kultúra. II. 336—337. l.

Orczy Lőrinc báró. *Belohorszky Ferenc*. Bessenyei György báró Orczy Lőrinchez. IK. 151—152. l.

Gálos Rezső. Báró Orczy Lőrinc kiadatlan levelei. IK. 292—294. l.

Osvát Ernő. Illyés Gyula. Osvát. M. Hir. 247. sz. — *Thomas Mark*. Független Szemle. 4—5. sz. — *Németh László*. Kalangya. 707—719. l. — *Reichard Piroška*. Nyugat. II. 381—399. l. — Nyugat II. 178—179. l.

Övedi László. Rády Elemér. Kisebbségi ifjúság. Korunk Szava. 38—40. l.

Ötvös Géza. (n. b.) Egy tizenhárom éves költő látogatása a szerkesztőségben. M. Hirl. 27. sz.

Pajor Gáspár. Waldapfel József. Kármán és Pajor levelei az erdélyi nyelvművelőkhöz. IK. 137—140. l.

Pakots József. Fábrián Béla. Pakots József. Magyarorsz. 133. sz. — *G. P. Irodört.* 182. l. — *K. A. M. Hirl.* 132. sz. — *Móricz Zsigmond*. P. Napló. 134. sz. — *Pünkösti Andor*. Ujs. 134. sz. — *Rédey Tivadar*. Napk. 542—543. l. — *Supka Géza*. Literatura. 243—245. l. — *Esti Kurir*. 133. sz. — *Az Est*. 133. sz. — *Társadalmunk*. 24. sz. — *P. Hirl.* 132. sz.

Pákozdy Ferenc. Illyés Gyula. Uj verseskönyvek. Nyugat. II. 85. l.

Palágyi Lajos. Csergő Hugó. Palágyi Lajos. (1866—1933.) *Az Izs. Magy. Irod. Társ. Évkönyve*. 40—44. l. — *G. P. Irodört.* 115. l. — *György Oszkár*. Nyugat. I. 636—637. l. — *Peterdi Andor*. Mult és Jövő. 122. l. — *P. A. P. Napló*. 55. sz. — *s. g. Literatura*. 127—130. l. — *Tieder Zsigmond*. Népszava. Apr. 30. sz. — 8 Órai Ujs. 55. sz. — *P. Lloyd*. 54. esti sz.

Palmer Kálmán. G. P. Irodört. 182. l.

Pap Károly. 1. Megszabadítottál a haláltól. (Regény.) I.—II. köt. 160, 159 l. — Ism. Egri Viktor. M. Irás. 201—203. l. — Szabó Lőrinc. P. Napló. 1. sz. — Rónay György. Vasárnap. 416—417. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 46. esti sz. — 2. A VIII. stáció. (Regény.) — Ism. Kállay Miklós. Képes Krónika. 51. sz.

Ujvári László. Zsidó orientáció a magyar irodalomban. Korunk. 247—251. l.

Pap Mariska. *Kiss József.* Pap Mariska. Kiss József és kerek asztala. 98—99. l.

Páriz Ferenc. *Pápai. Csüry Bálint* Pápai Páriz szótárának két francia forrása. Nyelvtud. Közl. 229—242. l.

Paughy Ignác. Berkényiek a Tátrában. (Novellák.) Sellye. 126 l. — Ism. Literatura. 344. l.

Pavel Ágoston. Vak völgy ölen így zsolozsmázok. (Versek.) Szombathely. 107 l. — Ism. Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 344—345. l. — Csura Miklós. Kath. Szemle II. 315. l. — —j.— Napk. 222—223. l. — Kemény Gábor. Pászortűz. 95. l. — Hein Tádé. Pannonh. Szemle. 286—287. l. — Ijjas Antal. M. Kultúra. 232—233. l. — (k.) Nemz. Ujs. 53. sz. — Just Béla. Élet. 311—312. l. — Korunk Szava. 304. l. — (—ö.) Képes Krónika. 6. sz. — M. Hirl. 53. sz. — U. o. 75. sz.

Pázmándi Horváth Endre. *Gálos Magda.* Adatok Pázmándi Horváth Endre életéből. Győri Szemle. 57—61. l.

Pázmány Péter prédikációi. Sajtó alá rendezte: Petró József. Eger. I. köt. 306 l. — II. köt. 302 l. — III. k. 350 l. — Ism. —rf— Pannonh. Szemle. 53. l. — G. B. Élet. 376. l. — Tóth Tihamér. Kath. Szemle. II. 393. l. — Biró Bertalan. M. Kultúra. II. 394—395. l.

Balanyi György. Pázmány Péter népszövetségi tervezete. Kath. Szemle. 256—268. l. Önállóan is: 17 l. — Ism. t. t. P. Lloyd. 240. esti sz.

Brisits Frigyes. Pázmány világa. (Magy. Irod. Ritkaságok. 20. sz., 184 l. — Ism. Irodört. 50. l. — Kocsis Lénárd. Pannonh. Szemle. 57. l.

Pécsi Mária. *Perényi József.* Pécsi Mária elbeszélő művészete. 35 l. — Ism. V. M. Irodört. 218. l.

Pekár Gyula. Az ördög az ámen árnyékában. (Elbeszélések.) 288 l. — Ism. P. Hirl. 98. sz. — Nemz. Ujs. 109. sz. — (L—sz.) P. Napló. 205. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 21. sz. — Falu Tamás. Uj Idők. 42. l. — P. Lloyd. 102. esti sz. — 8 Órai Ujs. 119. sz. — M. Hirl. 165. sz.

Berczel Aladár. Pekár Gyula és Tisza István. Századunk. 30—32. l. Fordítsák le Pekárt! Társadalmunk. 8. sz. — Pekár a bíróság előtt. Népszava. 36. sz.

Perneki Mihály. Ágyrajárók. (Versek.) 32 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 522—523. l. — V. K. Ujs. 223. sz. — Reményi László. Független Szemle. 4—5. sz. — *Ilyés Gyula.* Nyugat. II. 85. l.

Pesthy Gábor. *Droszt-Tonelli Olga.* Pesthy Gábor nomenclaturájának eredete. Széphalom. 51—53. l.

Petelei István. *Kozocsa Sándor.* Petelei István levelei Gyulai Pálhoz. IK. 305—308. l.

Péter Károly. A sárházi csata. (Regény.) Nyiregyháza. 271 l. — Ism. Nyugat. I. 381. l. — —i. Bpesti Szemle. 228. k. 255—256. l.

Péter Mihály. *G. P. Péter Mihály.* Irodört. 63. l.

Péterfy Jenő. Dramaturgiai dolgozatai. II.—IV. (Magy. Irod. Ritkaságok. 13., 18., 19. sz.) 93, 82, 184 l. — Ism. Fábian István. Napk. 68. l.

Németh László. Dante-tolmácsolók. Tanu. 270—275. l.

Petőfi Sándor. Felhők. Megzenésítette: Köveskúti Jenő. — Ism. Magyar-ság. 81. sz.

D. Lengyel tanulmány Petőfiről. Nemz. Ujs. 263. sz.

Debinszky Gizella. *Petőfi és Burns.* (1932.) 63 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 156—157. l.

Dobó Sándor. János vitéz. Élet. 367. l.

Eöthey Gyula. *Petőfi* családjának származása. Nemzeti Kultúra. 71. l.

- Faragó Sándor.* Heine és Petőfi. Literatura. 339—340. l.
Fekete Péter, H. A Petőfi-centenárium irodalmához. IK. 188—190. l.
Gerő József. Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése (1849—1851.)
 IK. 126—132. l.
Harsányi Zsolt. Az üstökös. (L. Harsányi Zsoltnál is!)
- Huttkay Lipót.* Francia torzkép Petőfi Sándorról. Társadalmunk. 21. sz.
 I. G. Koltó. Kálvinista Szemle. 385—386. l.
Kiss Géza, Hegyaljai. Petőfi utolsó okmányai. A P. Hirl. Vas. 31. sz.
Kozocsa Sándor. Török Károly levele Gyulai Pálhoz az 1874-es (Greguss-Gyulai-féle) Petőfi-kiadás ügyében. IK. 308—314. l.
Perényi József. Petőfi Sándor ismeretlen levele Kossuth Lajoshoz.
 P. Hirl. 252. sz.
Rác, Louis. Hommages de poètes français à la Hongrie. Gazette de Hongrie. 29. sz.
Radó Richárd. Amikor az idősebb Dumas a Szózatot és Petőfi verseit fordította. P. Hirl. Vas. 17. sz.
Újvárossy Fedor. Petőfi német levele és ismeretlen verse. Nemz. Ujs. 205. sz.
Petőfi Zoltán. *Krudy Gyula.* Petőfi Zoltán utazásaiból. Ujs. 24. sz. és P. Napló. 109. sz.
Némethy Béla. A magyar «Herbertekről.» Magyarság. 120. sz.
Petri Mór. Magyar szonettek és egyéb versek. 176 l. — Ism. Juhász M. Napk. 449. l. — Hajdu Zoltán. Bpti Szemle. 230. köt. 250—255. l. — P. Hirl. 82. sz. — Hamvas József. Prot. Szemle. 242—243. l. — Brisits Frigyes. Kath. Szemle. II. 476—477. l. — N. M. M. Kultúra. II. 440. l. — Nemz. Ujs. 24. sz. — Nemz. Ujs. 75. sz. — (L—sz.) P. Napló. 126. sz. — A. Zs. Élet. 136. l. — (—ő.) Képes Krónika. 13. sz. — (B. A.) Magyarság. 91. sz. — Uj Idők. 626. l. — P. Lloyd. 74. esti sz. — (Sz. Zs.) Ujs. 75. sz. — M. Hirl. 75. sz. — (—s—c.) Függetlenség. 49. sz.
Pintér Jenő. *Baros Gyula.* Pintér Jenő mint szerkesztő. Irodört. 111—112. l. A «szinkronizált» irodalomtörténet. Literatura. 236—239. l.
 Pintér Jenő, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke. M. Középisk. 70. l. — Nemzeti Ujs. 59. sz.
Pogány Béla. Koldusok a Szajna partján. (Regény.) 226 l. — Ism. G. Strém. Revue des Études Hongr. 114—117. l.
Pósa Lajos. *Hofbauer Aladár.* Emlékezés Pósa Lajosra. NéptanítóK Lapja. 804—805. l.
Prerau Margit. Kiáltás. (Versek.) Kassa. — Ism. Mult és Jövő. 27. l.
Prielle Kornélia. *Feleky Géza.* Két színésznő. M. Hirl. 126. sz.
Prohászka Ottokár. *Csapody Sándor.* Prohászka múzeumában. Képes Krónika. 16. sz.
Jámbor Mike. Prohászka Ottokár természetszemlélete. (Pannonhalmi Füz. 12. sz.) Pannonhalmi. 54 l. — Ism. Pannonh. Szemle. 373. l.
Purjesz László. Mea vita. (Versek.) — Ism. P. Napló. 41. sz. — M. Hirl. 18. sz.
Ráday Gedeon. *Kozocsa Sándor.* Ráday Gedeon ismeretlen levelei. Győri Szemle. 136—138. l.
Vas Margit. Ráday Gedeon élete és munkássága. (1932.) 48 l. — Ism. Kerekes Emil. IK 335. l.
Ráday Pál. *Papp Ferenc.* Rádai Ráday Pál. (1677—1733.) Kálvinista Szemle. 170—171. l.
Radnóti Miklós. Lábadozó szél. (Versek.) Szeged. 64 l. — Ism. Babits Mihály. Nyugat. I. 239—240. l. — Bálint György. Nyugat. I. 498. l. — Vajthó László. Napk. 292. l. — Forgács Antal. Korunk. 495—496. l. — B. Gy. P. Napló. 35. sz. — (sós.) M. Hirl. 64. sz. — Ignotus. U. o. III. 25. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 58. esti sz. — B. Gy. P. Napló. 1932. II. 12. sz.
Bánati Oszkár és Bálint György. Disputa a disputáról. Független Szemle. 8. sz.
 (bi.) Radnóti Miklós. Gárda. Júliusi sz.

- Radó Lili, B.** Ketten a tükör előtt. (Versek.) 63 l. — Ism. (B. L.) P. Napló. 136. sz.
- Radványi Kálmán.** A dolgozó magyarság. Magyarság. 235. sz.
- Rakodozay Pál.** *Hevesi Sándor.* A nagy költő kicsiny mártírja. Pásztor-tűz 303—304. l.
- Rákosi Jenő.** *Antal István.* Rákosi és Apponyi emlékezete. Bp. Hirl. 60. sz.
- Herczeg Ferenc.** «A magántitkár feljegyzései.» P. Hirl. 6. sz.
- Schaller József.** Rákosi Jenő. (Egy magántitkár feljegyzései) 347 l. — Ism. Asztalos Miklós. Napk. 208—211. l. — Bp. Hirl. 1. sz.
- Thomas Mark.** Rákosi Jenő. Független Szle. 3. sz.
- Tollhegygel. M. Kultúra. 81. l.
- Rákosi Szidi.** *Nógrádi Béla.* Beszélgetés Rákosi Szidivel. M. Hirl. 295. sz.
- Rákosi Viktor.** *Zaboretzky Ervin.* Rákosi Viktor ismeretlen levelei egykori szobafársához. Bp. Hirl. 1. sz.
- Ráskai Ferenc.** Eszti. (Regény.) — Ism. P. Lloyd. 274. esti sz.
- Rass Károly.** Rass. Vasárnap. 57. l.
- Ráth József.** Az utolsó Bélyeiek. (Regény.) — Ism. (L.) P. Lloyd. 268. esti sz.
- Rátkay László.** G. P. Rátkay László. Irodört. 241—242. l. — Ujs. 224. sz.
- Ravasz László.** *Máthé Elek.* Ravasz László az író és igehirdető. — Ism. T. Kávinista Szemle. 403. l.
- Reinhold Alfréd** «első és utolsó lírai kötete.» (Versek.) — Ism. M. Szemle. 17. k. XII. l.
- Reményi József.** Élni kell. (Regény.) I—II. köt. Kassa. 332 l. — Ism. Ligeti Ernő. Erd. Helikon. 68—69. l. — Juhász Géza. Prot. Szemle. 236—239. l. — Göbl László. Vasárnap. 337—338. l. — (dkl.) P. Napló 194. sz. — (g.) M. Hirl. 91. sz.
- Reményik Sándor.** Kenyér helyett. (Versek.) 44 l. — Ism. Cs. I. Uj Ma-gyarság. 63. l. — Vita Zsigmond. Pásztor-tűz. 134. l. — A. Zs. Élet. 167. l.
- Aprily Lajos.** Reményik Sándor vallásos versei. Napk. 10—11. l.
- László Dezső.** A nemzeti önkritika útja. Pásztor-tűz. 213—214. l.
- Önkritika, vagy szellemi masochizmus? Kalangya. 405—408. l. és Pász-tortűz. 124—125. l. — Felelet reá: *Tavaszy Sándortól.* U. o. 170—171. l.
- Reményik Zsigmond.** Bolhacirkusz. (Regény.) — Ism. Molter Károly. Erd. Heli-kon. 296—298. l. — Nemes Lajos. Korunk. 618—619. l. — Németh László. Tanú. 299. l.
- Szerző önkritikája. Független Szemle. 9—10. sz.
- Remethy Fülepp Dezső.** Doberdói dárídón. (Versek.) — Ism. Szóke Sándor. Napk. 369. l.
- Remsey György.** 1. A boldogok szigete. (Álomköltemény 8 képben) 224 l. — Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra. 377—378. l. — (Alszeghy Zsolt.) Diarium. 83—84. l. — Korunk Szava. 188. l. — 2. A tűzrakó. (Versek.) — Ism. M. Szemle. 17. k. XI. l. — 3. — és *Toronyi Gyula.* A hajó. (Színmű 3 felvonás-ban.) 72 l. — Ism. Kállay Miklós. Képes Krónika. 28. sz. — P. Hirl. 184. sz.
- Rényi Jenő.** Útvesztőben, élet. (Versek.) — Ism. P. Lloyd. 263. reggeli sz.
- Répás János.** Nagy nap jön. (Versek.) — Ism. Kállay Miklós. Képes Krónika. 29. sz.
- Révai Miklós.** *Gálos Rezső.* Révai Miklós kiadatlan költeményei. Győr. 14 l. — Ism. V. M. Irodört. 160. l.
- Révész Kálmán.** *Révész Imre.* Emlékek és élmények. Prot. Szemle. 1—8. l.
- Reviczky Gyula.** *Horváth János.* Ujabb költészetünk világnézeti válsága. Károlyi Árpád — Emlékkönyv. 266—273. l.
- Kristóf György.** Reviczky Gyula pályakezdéséhez. Irodört. 131—142. l.
- Palágyi Lajos.** Reviczky Gyula önérzete. Literatura. 286—287 l.
- Tamas Ernő.** Jászai Mari ismeretlen levelei Reviczky Gyulához. P. Emlengetés an Julius Reviczky. P. Lloyd 5. esti sz.
- Hirl. júl. 16. sz.
- Réz Lola, Kosáryné.** 1. Ulrik inas. (Regény.) (Magyar Regények. 24. köt.) 256 l. — Ism. P. Hirl. 192. sz. — Pitroff Pál. Kath. Szemle. II. 238—239.

- l. — B. L. Élet. 200. l. — Korunk Szava. 270 l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 23. sz. — (Thury Lajos.) Magyarországi. 120. sz. — Zsigray Julianna. Uj Idők. 651. l. — P. Lloyd. 125. esti sz. — (X.) M. Jövő. 138. sz. — M. Hirl. 109. sz. — 2. Selmeci diákok. (Regény.) — Ism. Sümege Lothár. Pannonh. Szemle 371. l.
- Riedl Frigyes.** 1. Vajda, Reviczky, Komjáthy. (M. Irod. Ritkaságok. 22. sz.) 141 l. — Ism. Hegedüs Zoltán. IK. 339—340 l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 137—138. l. — Fábrián István. Napk. 370—371. l. — 2. Madách. (M. Irod. Ritkaságok. 26. k.) 128 l. + 1 képmell. — Ism. Hegedüs Zoltán. IK. 339—340. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 137—138. l.
- Feltóthy Anna.** Riedl Frigyesről. Budapesti közs. Ráskai Lea leányliceum 1932—33. évi ért.
- Kozocsa Sándor.** Riedl Frigyes-bibliográfia. Magy. Irod. Ritkaságok. 26. k. 125—128. l.
- Rédey Mária.** Irodalmi kölcsönzés. Nyugat. I. 619—624. l.
- Rimaszombati Szombathy Ilona.** Kaleidoszkóp. (Versek.) — Ism. Vajthó László. Napk. 291. l. — P. Hirlap. 27. sz.
- Rokon Gábor.** Két Atmoszféra. (Regény.) — Ism. (sz.) Ujs. 75. sz. — M. Hirl. 64. sz.
- Rónay György.** Híd. (Versek) — Ism. Gábrriel Asztrik. Élet. 48. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 92. l.
- Rosty Kálmán.** Nagy Miklós. Rosty Kálmán. M. Kultúra. 132—133. l.
- Timár Kálmán.** Katona István és Rosty Kálmán halálának napja. Irodört. 94—95. l.
- Rózsa Miklós.** A két Bolyai. (Színmű 4 felvonásban.) 116 l. — Ism. T. Uj Magazin. Márciusi sz. — M. Hirl. 29. sz.
- Rubin László.** A halhatatlan vándor. (Regény.) — Ism. Illyés Gyula. Nyugat. II. 611—612. l. — (h. e.) M. Hirl. 286. sz.
- Rudics József báró.** Angyal. Dávid. Az utolsó Himfy-utánzórról. IK. 109. l.
- Ruszkabányai Elemér.** 1. Élt 37 évet! (Regény.) 112 l. — Ism. M. Hirl. 296. sz. — 2. Tűz van. (Elbeszélések.) Szeged. 105 l. — Ism. —i. —ó. Élet. 264. l. — Ujs. 109. sz.
- Ruzsinszky László.** Tempus. (Regény.) Sopron. — Ism. Müller Gyula. M. Kultúra. 41. l. — Nemz. Ujs. 6. sz.
- Sajó Sándor.** Dongó Orbán. Sajó Sándor mint tanárvezér. Orsz. Középis. Tanáregyes. Közl. 175—179. l.
- Négyesy László** elnöki üdvözlő beszéde. Akad. Ért. 154—155. l.
- Aprily Lajos.** Orsz. Középis. Tanáregyes. Közl. 147—148. l. — **Baros Gyula.** Napk. 224—225. l. — **B. D.** Prot. Tanügyi Szemle. 120. l. — **Brisits Frigyes.** Orsz. Középis. Tanáregyes. Közl. 149. l. — **G. P.** Irodört. 115. l. — **Kéký Lajos.** Bpesti Szemle. 228. k. 362—366. l. — **Madai Gyula.** Orsz. Középis. Tanáregyes. Közl. 146—147. l. — **Possonyi László.** Élet. 57. l. — **Sziklai Aladár.** Orsz. Középis. Tanáregyes. Közl. 149—151. l. — ...yi. Pász-tört. 73. l. — M. Középis. 32—33. l. — Bp. Hirl. 27. sz. — Nemz. Ujs. 27. sz.
- Salgó Olga.** A szeretet örök. (Versek.) — Ism. M. Hirl. 91. sz.
- Sándor Dénes.** Muzsikál a tábor. (Versek.) 64 l. — Ism. W. J. M. Középis. 105. l.
- Sándor József.** Emberhús. (Novellák.) 56 l. — Ism. Mándy Teréz. Korunk. 940—942. l.
- Sándor Pál.** 1. Bolond Istók. (Humoros játék 3 felvonásban.) Pápa. 81 l. — Ism. S. B. Prot. Tanügyi Szemle. 341. l. — 2. Raszkolnyikov Szibériában. (Regény.) — Ism. Nagypál István. Nyugat. I. 492—493. l. — Babos Antal. Korunk. 856—858. l. — (B. Gy.) P. Napló. 47. sz. — Esti Kurir. 58. sz.
- Sárközi György.** Mint oldott kéve. (Történelmi regény.) I—III. köt. 175.; 254.; 218 l. — Ism. (Liliane Oláh.) Nouvelle Revue de Hongrie. 319—320. l.
- Illés Endre.** A történelmi regény konjunktúrája. Nyugat. I. 367—369. l.
- Németh László.** Magyar líra 1932-ben. Tanu. 184—185. l.
- Sárközy Gerő.** A barázdák dala. (Versek.) — Ism. K. Vasárnap. 497. l.
- Sárosy Gyula.** Hegyaljai Kiss Géza. Az Arany Trombita költője. Ker. Család. 46. sz.

- Sádsi Sándor.** Szívre hulló kö. (Regény.) — *Ism. P. Hirl.* 270. sz. —
— *n. P. Lloyd.* 250. esti sz. — *M. Hirl.* 251. sz.
- Schedius Lajos.** *Dorombly Karola.* Schedius Lajos mint német-magyar kultúrközvetítő. (Német Phil. Dolg. 56. sz.) 116 l.
- Sehy Ferenc.** *Tanás Ernő.* Sehy, a színpad és a vérpad kalandora. *Literatura.* 248—251. l.
- Sértő Kálmán.** Fatusi pillanat. (Versek.) 88 l. — *Ism. Babits Mihály.* *Nyugat.* I. 239—240. l. — *Farkas Geiza.* *Kalangya.* 286—288. l. — *Juhász M. Napk.* 450. l. — *Kiss Jenő.* *Erd. Helikon.* 446—447. l. — *Vajthó László.* *Prot. Szemle.* 240—241. l. — ... *yi. Pásztortűz.* 154. l. — *Kárpáti Aurél.* *P. Napló.* 35. sz. — *Lengyel Menyhért.* *P. Napló.* 59. sz. — *Rónay György.* *Vasárnap.* 376—377. l. — *A. Zs. Élet.* 112. l. — *Kállay Miklós.* *Képes Krónika.* 29. sz. — *Dóczy Jenő.* *Magyarság* 53. sz. — *K. S. P. Lloyd.* 34. esti sz. — *Márai Sándor.* *Ujs.* 51. sz. — *Hatvany Lajos.* *M. Hirl.* 41. sz.
- Dóczy Jenő.* Sértő Kálmán, költő. *Magyarság.* 53. sz. — *H. A. 8 Órai Ujs.* 31. sz. — *Nemes Lajos.* *Korunk.* 338—339. l. — *Szegő Béla.* *Társadalmunk.* 28. sz. — *Csodabogár.* *Széphalom.* 31—32. l. — *Nyugat.* I. 441. l.
- Sik Sándor.** Szent István. (Történelmi színmű.) *Nemzeti Színház.* — *Ism. Schöpfung Aladár.* *Nyugat.* II. 616—617. l. — *Semjén Gyula.* *M. Kultúra.* II. 532. l. — *Berényi László.* *Élet.* 436. l. — *Gáspár Jenő.* *Képes Krónika.* 51. sz.
- Iván Mihály.* Sik Sándor a Szent István királyról. *Nemz. Ujs.* 269. sz.
- Radványi Kálmán.* Sik Sándor. *Vasárnap.* 84—86. l.
- Simonffy Margot.** *R. R.* Simonffy Margot előadói estje. *Napk.* 387—388. l. *Schöpfung Aladár.* *Színházi bemutatók.* *Nyugat.* I. 497. l.
- Sipos Károly.** 1. Búzaszemek. (Versek.) 64 l. — *Ism. Kálv. Szemle.* 410. l. — 2. Boldog Isten. (Versek.) — *Ism. Szőke Sándor.* *Napk.* 368—369. l. — *P. Hirl.* 27. sz. — *Kálvinista Szemle.* 39. l.
- Somogyi Gyula** és *Mariya Ödön.* A kis idegen. (Vígjáték.) *Nemzeti Színház,* 1933. ápr. 21-én. — *Ism. Schöpfung Aladár.* *Nyugat.* I. 555. l. — *Radványi K. Élet* 167—168. l.
- Somogyvári Lajos** és *Balassa Imre.* Vihar az orkánban. (Regény.) 238. l. — *Ism. A Híradó Vas.* Okt. 15. sz.
- Somogyváry Gyula vitéz.** 1. A kitagadottak. (Három egyfelvonásos.) *Nemzeti Színház,* 1933. március 31-én. — *Ism. Schöpfung Aladár.* *Nyugat.* I. 494—495. l. — (—m—t—) *Napk.* 383—384. l. — *Vajthó László.* *Prot. Szemle.* 248—249. l. — *Berényi László.* *Vasárnap.* 216—217. l. — *Bisztray Gyula.* *M. Szemle.* 18. k. 254. l. — *Rausch Géza.* *M. Kultúra.* 370. l. — *Radványi Kálmán.* *Élet.* 134. l. — *Ebeczki György.* *Uj Idők.* 461. l. — *Szerző* a darabjáról. *M. Színpad.* 88—94. sz. — 2. Virágzik a mandula... (Regény.) 212., 198 l. — *Ism. (b.) P. Hirl.* 287. sz. — *Kállay Miklós.* *Nemz. Ujs.* 280. sz. — (m. i.) *Bp. Hirl.* 280. sz. — *Kállay Miklós.* *Képes Krónika.* 51. sz. — *B. A. Magyarság.* 286. sz. — *Fodor Gyula.* *Uj Idők.* II. 888. l. — *P. Lloyd.* 274. esti sz. — *F. I. 8 Órai Ujs.* 271. sz. — *l. k. M. Hirl.* 292. sz.
- Strém István.** A zöld vadász. (Drámai költemény 4 felvonásban.) 112 l. — *Ism. P. A. Ujs.* 69. sz. — *M. Hirl.* 41. sz.
- Surányi Miklós.** Dávid és Góliát. (Regény.) 222 l. — *Ism. Székely Tibor Uj Idők.* II. 216. l. — *Halmi Bódog M. Hirl.* 223. sz.
- Halasy-Nagy József.* Surányi Miklós. Győri Szemle. 1—18. l.
- Szabó Dezső.** Feltámadás Makucskán. (Két novella) 112 l. *Csanády György* előszavával (5—30. l.) — *Ism. (F. K.) Literatura.* 29. l.
- Gogolák Lajos.* Kálvinista fiatalok és a katolicizmus. *M. Kultúra.* 75—79. l.
- Németh László.* Védőbeszéd Szabó Dezső mellett. *Tanu.* 258—260. l.
- Szombati Sándor.* Szabó Dezső éles kritikája írókról, Lilikről, önmagáról. *Társadalmunk.* 32. sz.
- Szabó Imre.** Fényfakadás. (Versek.) *Debrecen.* — *Ism. Nagy Miklós.* *M. Kultúra.* II. 69—70. l.
- Szabó Károly.** *Váczy József.* Szabó Károly — *Horváth Döméhez.* *IK.* 136. l.
- Szabó Lajos.** Uj kikelet felé. (Versek.) *Ism. Makay Miklós.* *Kálvinista Szemle.* 409—410. l.

Szabó László. Csaba királyfi. (Hún rege 12 énekenben.) Előszóval ellátta. Mitrovics Gyula. Nagykőrös, XXI, 134 l. — Ism. a — i. Bpesti Szemle. 228. k. 381—384. l. — Hamvas József. Prot. Szemle. 47—49. l. — (Jókay Lajos.) Diarium. 145—146. l. — B. A. Magyarság. 24. sz.

Takaró Géza. A jubiláló Szabó László. Sárosp. Ref. Lapok. 143—144. l.

Szabó Lőrinc. Te meg a világ. (Versek.) 160 l. — Ism. Halász Gábor. Nyugat. I. 133—135. l. — Rédey Tivadar. Napk. 132—135. l. — Juhász Géza. Prot. Szemle. 458—460. l. — Szántó Rudolf. P. Napló. 18. sz. — Rónay György. Vasárnap. 376—377. l. — Korunk Szava. 31. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 17. esti sz. — Márai Sándor. Ujs. 51. sz. — Relle Pál. M. Hirl. 29. sz.

Katona Jenő. Két költőarc. M. Szemle. 19. k. 55—64. l.

Németh László. Magyar líra 1932-ben. Tanu. 179—180. l.

Németh László. Műfordítók csalátke. Tanu. 244—245. l.

Deux jeunes poètes. Nouvelle Revue de Hongrie. 727—731. l.

Szabó Pál. 1. Papok, vasárnapok. (Regény.) 228 l. — Ism. László István. Napk. 833—834. l. — P. Hirl. 178. sz. — Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 670—671. l. — Morvay István. Uj Magyarság 167. l. — M. S. Kávinista Szemle. 306. l. — Nemz. Ujs. 145. sz. — (B. B.) P. Napló. 147. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 26. sz. — D. I. Magyarság. 147. sz. — M. Hirl. 165. sz. — 2. Békalencse. (Regény.) 181 l. — Ism. László István. Napk. 833—834. l. — 3. Őszi szántás. (Regény.) Debrecen. 76 l. — Ism. László István. Napk. 834. l. — Lovass Gábor. Prot. Szemle. 346—347. l. — Rab-Imre. Szocializmus. 200. l. — 4. Emberek. (Regény.) — Ism. Napk. 834. l.

Féja Géza. A magyar író társadalomszemlélete. Literatura. 321—322. l.

Illés Endre. Szabó Pál. Nyugat. II. 258—262. l. — *Trócsányi Zoltán.*

Nouvelle Revue de Hongrie. 1932. okt. — M. Jövő. 81. sz.

Szabó Sándor. *Ilyés Gyula.* Uj verseskönyvek. Nyugat. II. 86. l.

Szabolcska Mihály. *Kardos Albert.* Beöthy Zsolt és Szabolcska Mihály. Debreceni Független Ujs. Márc. 19. sz.

Kardos Albert. Csokonai és Szabolcska. Debreceni Független Ujság. 261. sz.

Hegyaljai Kiss Géza. Szabolcska. Téli Ujs. 12. sz.

Madai Gyula. Szabolcska. Prot. Szemle. 328—333. l.

Szalacsy Imre. 1. A fekete ember. (Történelmi regény.) I—II. köt. — Ism. P. Hirl. 30. sz. — Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 136—137. l. — Hamvas Béla. Prot. Szemle. 239—240. l. — Nógrády Zoltán. M. Kultura. 89—90. l. — Turóczi-Trostler, J. P. Lloyd. 5. esti sz. — 2. A véres föld. (Regény.) Ism. M. Hirl. 169. sz.

Illés Endre. A történelmi regény konjunktúrája. Nyugat. I. 369. l.

Szalay Fruzina. *Biczó Ferenc.* Szalay Fruzina. (A kaposvári leánygimn. 1932—33. évi ért.) — Ism. N. S. Irodört. 158. l.

Számadó Ernő. Uj sütet kenyér. (Versek.) 48 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 523. l. — Széphalom. 35. l.

Szántó György. 1. Élő mult. (Regény.) — Ism. Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 280. sz. — n. P. Lloyd. 250. esti sz. — 2. Stradivari. (Regény.) — Ism. Molter Károly. Erd. Helikon. 596—599. l. — Müller Gyula. M. Kultura. II. 436—437. l. — Nemz. Ujs. 257. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 47. sz. — P. A. Ujs. 286. sz. — (p. f.) M. Hirl. 263. sz.

Első fekete évem. Erd. Helikon. 227—241.; 365—376.; 389—401. l.

Szántó István. *Timár Kálmán.* Szántó István Granada-fordítása. IK. 141. l.

Szarvas Gábor. *Gondán Felicián.* Szarvas Gábor és intézetünk. (Bajai reálgimn. 1931-32. évi ért.) — Ism. T. K. Irodört. 51. l.

Szász Károly. *Némethy Béla.* A magyar «Herbertekről.» Magyarság. 120. sz.

Szász Menyhért. Húsból és vérből. (Versek.) 72 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Orsz.-Világ. 11—12. sz. — Fenyő László. Nyugat. II. 263—264. l. — Vajthó László. Napk. 521. l. — (r. j.) P. Hirl. 110. sz. — Nemz. Ujs. 109. sz. — (Sz. L.) P. Napló. 120. sz. — T. E. Bp. Hirl. 126. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 25. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 141. esti sz. — M. Hirl. 109. sz.

- Szász Zoltán.** *Ujvári Péter.* Elit emberek. Korunk. 711—716. l.
- Szathmáry István.** Költemények. 3001. + 1 címkép. — *Ism. Bp. Hirl.* 290. sz.
- Szávay Gyula.** *Bakos Akos.* Miért kellett gondnokság alá helyezni Szávay Gyulát? *Az Est* 243. sz.
- Szeben Klára.** Hét esztendő. (Regény.) — *Ism. Juhász Margit. Napk.* 372—373. l.
- Széchenyi István gr.** Gróf Széchenyi István naplója. Szerk. és bev. el-látta: Viszota Gyula. III. k. (1826—1830.) LXXVIII, 810 l. — *Ism. Baros Gyula. Irodltört.* 155—157. l. — Hegedüs Loránt. *Prot. Szemle.* 143—145. l. — Pannonh. *Szemle.* 390. l.
- A. Zs. Széchenyi és Crescentia. Élet.* 200. l.
- Angyal Dávid.* Gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos vitája. Károlyi Árpád-émlékkönyv. 40—65. l.
- Balogh Jenő.* A «Stadium» és Széchenyi büntető perjogi javaslatát. Károlyi Árpád — Emlékkönyv. 72—83. l.
- Berzeviczy Albert* megnyitó beszéde Széchenyi Stádiuma megjelené-sének százados évfordulója alkalmával *Akad. Ért.* 309—315. l. és *Bpesti Szemle* 291. köt. 1—7. l.
- Csóka Lajos.* Széchenyi a korszeltem keretében. *M. Kultúra.* 536—541. l.
- Darnay Kálmán.* Széchenyi és Kossuth tollharcának gúnyképe. Ma-gyarság. 91. sz.
- Farkas László.* Gróf Széchenyi István és a «Balatoni Gözhajózás.» *Veszprém.* 57 l. — *Ism. bf. Irodltört.* 219. l.
- Hegedüs Loránt.* Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája. — *Ism. Móricz Zsigmond. Nyugat.* I. 143—146. l. — Polácsi János. *Kalangya.* 204—206. l. — Asztalos Miklós. *Napk.* 698—694. l. — *Balogh Jenő. Bpti Szemle.* 228. k. 324—342. l.
- Hegedüs Loránt.* Ősök és ősiség. *Nyugat.* I. 146—154. l.
- Hegedüs Loránt.* Széchenyi Naplója. *P. Hirl.* 12. sz.
- Iványi-Grünwald Béla.* Gr. Széchenyi István: Hitel, a Taglatat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok. 4, 732 l. — *Ism. Ungár László. Századok.* 455—460. l.
- Iványi-Grünwald Béla.* Széchenyi-legenda. *M. Szemle* 17. k. 155—165. l.
- László Aladár.* Gróf Széchenyi István nyomában a Tiszán. *P. Hirl.* 196. sz.
- László Dezső.* Akarom, tisztán lássatok. (Széchenyi István és a magyar jelen.) *Kolozsvár.* 92 l. — *Ism. Reményik Sándor. Prot. Szemle.* 205—210. l. — *Hegedüs Loránt. Prot. Szemle.* 235—236. l. — *Járosi Andor. Páztortüz.* 95—96. l.
- Makkai Sándor.* Harc a szobor ellen. *Erd. Helikon.* 145—166. l. *Őnál-lóan is: Kolozsvár.* 119 l. — *Ism. Kállay Miklós. Képes Krónika.* 50. sz. — *P. Lloyd.* 274. esti sz. — *M. Hirl.* 263. sz. — *Reményik Sándor. Prot. Szemle* 205—210. l.
- Móricz Zsigmond.* Az Ósparaszt. *Nyugat.* I. 143—146. l.
- Pásztor Mihály.* A szerelmes Széchenyi. *M. Hirl.* 12. sz.
- Pukánszky, Béla v. Graf Stefan* Széchenyi im deutschungarischen Schriftum. *Festschrift für Gideon Petz.* 99—109. l.
- S. L.* Miért lett öngyilkos gróf Széchenyi István? *Az Est.* 18. sz.
- Schaffer Károly.* Gróf Széchenyi István lelki világa. *M. Szemle.* 18. k. 297—310. l.
- Skala István.* Gr. Széchenyi István és a magyar romanticizmus. (1932.) 108 l. — *Ism. Kerekes Emil. IK* 336. l. — *Varga Zoltán. Századok.* 346—347. l. — *Nagy Miklós. M. Kultúra.* 427—428. l. — *Nemz. Ujs.* 24. sz.
- Szabó v. Bártfa, László.* Der Briefwechsel des Freiherrn Joseph Hor-mayr mit dem Grafen Stephan Széchenyi. *Ung. Jahrb.* 139—146. l.
- Szabó Sándor.* Széchenyi István és a magyar jelen. *Korunk.* 417—418. l. (sz.) — (m.) A Széchenyi ébresztők. *Korunk.* 490—492. l.
- Türi Béla.* Széchenyi drámája. *Nemz. Ujs.* 27. sz.
- Varga László.* Görög reminiscenciák Gr. Széchenyi István műveiben. *Debrecen.* (1931.) 52 l. — *Ism. Kiss Ernő László. Debr. Szemle.* 297. l.

- Viszota Gyula*. Gr. Széchenyi István elmeállapota és halála. IK. 1—29
199—229. l. — Ism. Irodört. 225. l.
- Viszota Gyula*. Gróf Széchenyi István élete és működése 1826—30
között. 78 l. — Ism. Meszlényi Antal. Kath. Szemle. II. 472—473. l.
- Zachár Emil*. Széchenyi István közgazdasági hitvallása. (A bpti X. ker.
reálgimn. ért. 1932—33. évre.) — Ism. N. S. Irodört. 157. l.
- Hegedűs Lóránt*. P. Hirl. 59. sz. — *I. G. Új Magyarország*. 111—112. l.
— *Poros Kálmán*. M. Jövő. 81. sz. — *Reményik Sándor*. Prot. Szemle.
205—210. l.
- Szegedi István*. A költő húsz esztendeje . . . *Literatura*. 288. I. V. ö.
u. o. 209. l.
- Székács György*. *Illyés Gyula*. Új verseskötvek. Nyugat. II. 86. l.
- Székely A. Aladár*. Fehér liaison. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 290. l.
- Székely András*. Réka királyné gyöngye. (Versek.) — Ism. L. Z. Bp.
Hirl. 142. sz.
- Székely László*. *Halász Gyula*. Székely László. Soproni Kath. Almanach.
71—81. l.
- Székely Mózes*. A térkép. (Szímmű 3 felvonásban.) Belvárosi Színház 1933
január 13. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 201—203. l. — Rédey
Tivadar. Napk. 146—147. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 153—154. l. —
Bisztray Gyula. M. Szemle. 18. k. 255. l. — Rausch Géza M. Kultúra. 127. l.
- Székely Tibor*. I. Örök szövetség. (Regény) 224 l. — Ism. r. r. Bpti
Szemle. 231. köt. 126—128. l. — Korunk Szava. 270. l. — Kállay Miklós.
Képes Krónika. 26. sz. — Fodor Gyula. Új Idők. II. 284. l. — 2. Mátyástér
—Rózsadomb. (Regény.) 216 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. II. 81. l. —
László István. Széphalom. 33. l. — Kozocsa Sándor. Igaz Szó. 42. sz.
- Szekula Jenő*. Az elszabadult lélek. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 257. sz.
- Szell József*. Életem útja. (Versek.) 64 l. — Ism. P. Hirl. 195. sz. —
Nemz. Ujs. 136. sz. — P. Lloyd. 170. esti sz.
- Szell Mihály*. Válság és szerelem. (Vigjáték) Kamara Színház. — Ism.
Rédey Tivadar. Napk. 459. l.
- Szell Pál*. Hazudnak a májuséjszakák. (Regény.) Ism. mf. Napk. 223. l.
- Szemere György*. *Perényi József*. Szemere György színművei. Irodört.
69—84. l.
- Szemere Miklós*. *Perényi József*. Szemere Miklós drámai paskillusa. IK.
109—121. l.
- Szemlér Ferenc*. J. Éjszakai kiáltás. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. M.
Szemle. 17. k. VI. l.
- Szenczi Molnár Albert*. *Hegyaljai Kiss Géza*. Mikor halt meg Szenczi
Molnár Albert? P. Hirl. 291. sz.
- Herepei János*. Szenczi Molnár Albert halála ideje. Erd. Múz.
464—468. l.
- Varga Bálint*. Szenczi Molnár Albert. (A magyar zoltárénekszerző
élete és működése.) 83 l. — Ism. G. Revue des Études Hongr. 121. l.
- Szendrő József*. Bravó Ézsau. (Versek.) Tersánszky J. Jenő előszavával.
— Ism. Juhász M. Napk. 451. l.
- Illyés Gyula*. Szendrő József. Nyugat. I. 86. l.
- Szenes Piroška*. Jedviga kisasszony. (Regény.) — Ism. — r. P. Lloyd.
295. esti sz. — M. Hirl. 296. sz.
- Szenteleky Kornél*. Isola Bella. (Regény.) Kolozsvár. 141 l. — Ism. Kor-
ponay Mária. Széphalom. 30—31. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika 41.
sz. — P. Ujs. 29. sz.
- Avérry István*. Szenteleky Kornél hitvallása. Kalangya. 603—606. l.
- Borsodi Lajos*. Szenteleky Kornél és a vajdasági irodalom. Láthatár. 1. sz.
- Detre János*. Az apostol születése. Kalangya. 617—618. l.
- Dvaskóczy Ede*. Levél egy élőhöz. Kalangya. 591—596. l.
- Kende Ferenc*. Ellesett pillanatok Szenteleky Kornél életéből. Kalangya.
646—654. l.
- Várady Imre*. Szenteleky Kornél öröke. Kalangya. 597—598. l.

Batta Péter. Kalangya. 601—602. l. — *Borsódi Lajos*. U. o. 619—622. l. — *Csuka Zoltán*. Erd. Helikon. 593—595. l. — *Czakó Tibor*. Kalangya. 626—627. l. — *Deák Leó*. Kalangya. 599—600. l. — *Farkas Geiza*. Kalangya. 615—616. l. és M. Minerva. 193—194 l. — *Kállay Miklós*. Kalangya. 610—614. l. — *Kázmér Ernő*. Nyugat. II. 262—263. l. — *Krstály István*. Kalangya. 633—637. l. és M. Minerva. 198—199. l. — *Marton Andor*. Kalangya. 607. l. — *Radó Imre*. Kalangya. 640—645. l. — *Stern Lázár*. Kalangya. 608—609. l. — *Szirmay Károly*. Kalangya. 655—660. l.

Szentjóbi Szabó László. *Gálos Rezső*. Szentjóbi Szabó László A megváltozott Dóris c. költeményének forrása. IK. 134. l.

Szentmiklóssy Alajos. *Gulyás József*. Kazinczy ismeretlen levelei Szentmiklóssy Alajoshoz. IK. 269—286. l.

Szeő Demeter. Zsidó vagyok. (Regény.) 554 l. — Ism. —s. Nemz. Ujs. 75. sz. — (dkl.) P. Napló. 120. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság. 126. sz. — Kóbor Noémi. Ujs. 153. sz. — (Sós.) M. Hirl. 109. sz.

Szép Ernő. *Bárdos Artúr*. A lírikus a színpadon. Nyugat. I. 248—252. l. **Szeredi S. Gusztáv**. Harangzúgás. (Regény.) — Ism. Új Idők. 374. l. — Esti Kurir. 58. sz.

Szigethy Ferenc. Ezüstharangszó. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság. 147. sz.

Szigethy Lajos. Zúzmarás fenyőlombok. (Versek.) 136 l. — Ism. V. I. Prot. Tanügyi Szemle. 373—374. l.

Szigethy Vilmos, Sz. A vármegyeház kapujából. (Visszaemlékezések.) — Ism. Kázmér Ernő. Nyugat. II. 613. l. — P. Hirl. 88. sz. — Lányi Árpád. Korunk. 698—699. l. — (—m—) M. Hirl. 109. sz.

Szigetvári Iván. *G. P. Szigetvári Iván*. Irodört. 63. l.

Szigligeti Ede. *Czeiner Géza*. Szigligeti társadalmi vigjátékairól. 35 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Orsz.-Világ. 11—12. sz. és Igaz Szó. 26. sz.

Sziklay Ferenc. A jöttment. (Regény.) 248 l. — Ism. t. t. P. Lloyd. 85. esti sz. — —öz— M. Jövő. 115. sz. — M. Hirl. 86. sz. — Illés Endre. Nyugat. I. 433. l.

Sziklay Janos. Sziklay János. Literatura. XXXIII. l.

Szilágyi Lilla. *Hevesi Sándor*. Az első magyar Gauthier Margit. Bp. Hirl. 126. sz.

Szilágyi-Simon Erzsébet. Én más vagyok mint aki voltam. (Versek.) — Ism. —d.— P. Lloyd. 295. esti sz. — P. Hirl. 276. l.

Szili Leontin. Keresztúton. (Regény.) 344 l. — Ism. Sz. S. Napk. 289. l. — Pannonh. Szemle. 370. l. — Nemz. Ujs. 35. sz. — (F. B.) Korunk Szava. 47. l. — (—ő.) Képes Krónika. 3. sz. — Falu Tamás. Új Idők. 182. l. — dlr. P. Lloyd. 28. esti sz. — (L. L.) M. Hirl. 18. sz.

Szinegh Béla. Praeludium. (Versek.) Mezőkövesd. 48 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 291. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 92. l.

Szinétár György. A hangok tolvaja. (Regény.) — Ism. t. p. Új Idők. 311. l. — M. Hirl. 41. sz.

Szini Gyula. Spinét és szakszofon. (Regény.) I—II. köt. 202, 204 l. — Ism. Diarium. 29. l.

Elek Artur. Szini Gyuláról. Nyugat. I. 680—682. l.

Szini Lajos. *G. P. Szini Lajos*. Irodört. 183. l. — *Szentimrei Jenő*. Erd. Helikon. 453. l.

Szirmai Károly. Ködben. (Novellák.) Szabadka. — Ism. (cs. z.) Láthatár. 3. sz. — Kázmér Ernő. Nyugat. II. 613. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 36. sz.

Szitnyai Zoltán. 1. Szeptemberi majális. (Novellák.) Kassa. 222 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. I. 433—434. l. — Katona Jenő. M. Kultúra. II. 294—296. l. — Nemz. Ujs. 75. sz. — (B. Gy.) P. Napló. 171. sz. — Literatura. 150. l. — Turóczi, Trostler, Josef. P. Lloyd. 74. esti sz. — Polonyi György. M. Hirl. 64. sz. — 2. Nincs feltámadás. (Regény.) 278 l. — Ism. M. Szemle. 17. k. VI. l.

- Braun Róbert.* Szitnyay Zoltán és a gentry. Nyugat. I. 500. l.
Illés Endre. Szitnyai, Herczeg és Proust. Nyugat. I. 558. l.
 A regényíró és alakjai. M. Kultúra. 524—526. l.
Szolnoky Ernő. Gyöngyházfény. (Versek.) 80 l. — Ism. (sós.) M. Hirl. 64. sz.
Szombathy Ilona, Rimaszombati. Kaleidoszkop. (Versek.) — Ism. (—8.)
 Képes Krónika 13. sz.
Szomorú Dezső. Gyuri. (Regény.) 260 l. — Ism. Fábrián István. Napk. 217—218. l.
 Szomorú Dezső. Társadalmunk. 3. sz.
Fóthy János II. József császár. (Felújítása) P. Hirl. 12. sz. — *Rausch Géza.* M. Kultúra. 127—128. l. — *Rédey Tivadar.* Napk. 145—146. l. — *Schöpfung Aladár.* Nyugat. I. 203—204. l.
Szőnyi Magda, S. Szobakonyhák. (Versek.) 40 l. — Ism. Juhász Géza. Nyugat. I. 315—316. l. — Kovács József. Erd. Helikon. 69—70. l. — Forgács Antal. Korunk. 417. l.
Tabán Gyula. Csend, muzsika, ünnep. (Versek.) Szeged. 48 l. — Ism. Széphalom. 68. l. — Vajthó László. Napk. 291. l.
Tábori Pál. Romantika Rt. (Regény.) 116 l. — Ism. Literatura. 29. l.
Takáts Sándor. G. P. Takáts Sándor. Irodört. 63. l. — *Herczeg Ferenc.* Uj Idők. 113. l. — *Nagy Miklós.* Bpesti Szemle. 228. k. 117—120. l.
Tamás István. 1. Egy talpalattnyi föld. (Regény.) — Ism. Csuka Zoltán. Nyugat. II. 612. l. — Müller Gyula. M. Kultúra. II. 437—438. l. — Nemz. Ujs. 257. sz. — B. L. Élet. 408. l. — Kállay Miklós. — Képes Krónika. 46. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 262. esti sz. — Csuka Zoltán. Lát-határ. 1. sz. — 2. A szegedi pedellus. (Regény.) 304 l. — Ism. Néptan. Lapja. 927—928. l. — 3. Szabadkai diákok. (Regény.) — 328 l. — Ism. Literatura. 32. l.
Tamás Lajos. Fonál mentén. (Versek.) Pozsony. 72 l. — Ism. Kovács József. Erd. Helikon. 70—71. l. — B. A. Magyarság. 147. sz.
Tamás Mihály. Mirákulum. (Regény.) Kassa. 190 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. I. 432—433. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 74. esti sz. — Polonyi György. M. Hirl. 64. sz.
Tamás Sári. Isten felemeli a fejét. (Versek.) — Ism. K. L. Nyugat. II. 485. l.
Tamási Áron. 1. Ábel a rengetegben. (Regény.) 192 l. — Ism. Schöpfung Aladár. Nyugat. I. 136—137. l. — Juhász Géza. Napk. 213—216. l. — Kristóf György. Erd. Múz. 98—100. l. — Csura Miklós. Kath. Szemle. II. 158—159. l. — Finta Gerő. Pásztortűz. 13—15. l. — Katona Jenő. M. Kultúra. 564—566. l. — Németh László. Tanu. 169—171. l. — A. Zs. Élet. 215. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 22. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság. 91. sz. — P. Lloyd. 22. esti sz. — P. A. Ujs. 256. sz. — M. Jövő. 131. sz. — Szentimrei Jenő. M. Hirl. 18. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 183. sz. — 2. Ábel az országban. (Regény.) 210 l. — Ism. P. Hirl. 252. sz. — Csura Miklós. Kath. Szemle. II. 475—476. l. — Velösy Elek. M. Kultúra. II. 439—440. l. — Nemz. Ujs. 257. sz. — G. J. Élet. 391. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 48. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság. 251. sz. — Turóczi-Trostler, Jos. P. Lloyd. 274. esti sz. — M. Hirl. 251. sz. — 3. Helytelen világ. (Novellák.) Kolozsvár. 147 l. — Ism. Benedek Marcell. Nyugat. I. 62—63. l.
Babits Mihály. Könyvről könyvre. Nyugat. I. 127—128. l. — *Féja Géza.* Minerva. 299—301. l. — *K. Grandpierre Emil.* Prot. Szemle. 74—77. l. — *Kovács László.* Erd. Helikon. 135—136. l. — *Németh László.* Tanu. 239—240. — *I. Szentimrei Ferenc.* Erd. Helikon. 71—72. l.
Kozocsa Sándor. Tamási Áron, a népies író. A Híradó Vasárnapja. Dec. 10. sz.
Tanka János. Napsütésben. (Versek.) 64 l. — Ism. Illyés Gyula. Nyugat. II. 86. l. — Szondy György. Debr. Szemle. 40. l. — B. A. Magyarság. 147. sz.
Tarozai György. 1. Masolino. I—II. köt. Életrajzi és méltató tanulmánnyal bevezette: Várdai Béla. — 2. A budai gyár. — 3. Félmult időkben. — 4. Vitus mester álma. — 5. Mikó solymár. (Regények.) — Ism. Brisits Frigyes. Kath. Szemle. 73—75. l.

- Tarczai György. Diarium. 150—151. l.
- Tarczay Gizella. Búzaszem. (Versek.) — Ism. Bp. Hirl. 171. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 40. sz.
- Tarnay Alajos. G. P. Tarnay Alajos. Irodört. 115. l.
- Teleki József. *Gulyás József*. Gróf Teleki József legelső kéziratái a sárospataki könyvtárban. IK. 316—317. l.
- Teleki László. *Bárd Miklós*. Búcsú Teleki Lászlótól. M. Minerva. 68. l.
- Berzeviczy Albert*. Teleki László öngyilkossága. Bp. Hirl. 8. sz.
- Németh Károly*. Teleki László levelei és naplója Irányi Dániel titokzatos hagyatékában. Bp. Hirl. 1. sz.
- Tamás Ernő*. A Teleki-iratok rejtelseiből. P. Hirl. 136. sz.
- Tamás Ernő*. Ujabb adatok Teleki László titkos iratairól. P. Hirl. 29. sz.
- Telléry M. Mária. «Édes tizenhét...» (Elbeszélések.) 156 l. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle. II. 156—158. l. — Nemz. Ujs. 188. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 32. sz. — H. Gy. Uj Idők. II. 850. l. — 8 Órai Ujs. 136. sz.
- Temesy Győző. Az ember harcol. (Regény.) 160 l. — Ism. Gruber Miklós. M. Középisk. 106. l. — Nemz. Ujs. 6. sz. — B. A. Magyarország. 6. sz.
- Terescsényi György. 1. Aranyhomok. (Elbeszélések.) 294 l. — Ism. (B. B.) P. Napló. 171. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 26. sz. — (Thury Lajos.) Magyarország. 136. sz. — Székely Tibor. Uj Idők. 684—685. l. — n. P. Lloyd. 130. esti sz. — Halmi Bódog. M. Hirl. 142. sz. — 2. Hősök. (Magyar Regények.) 206 l. — Ism. Láthatár. 3. sz.
- Járosi Andor*. Terescsényi György novellájához s új kötetéhez. Pásztor-tüz. 226. l.
- Tolnai Gábor*. Terescsényi György parasztregényei. Széphalom. 55—57. l.
- Székely Tibor*. Az elbeszélés. M. Jövő. 159. sz.
- Térey Sándor. A föld lelke. (Regény.) 238 l. — Ism. P. Hirl. 13. sz. — Sz. S. Napk. 218—219. l. — Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle. 285—287. l. — Nógrády Zoltán. M. Kultúra. 236—237. l. — (b.) P. Napló. 41. sz. — Fodor Béla. Korunk Szava. 31. l. — M. Hirl. 18. sz.
- Tessely Károly. Rohanó ember szomorúsága. (Versek.) 79 l. — Ism. (—5.) Képes Krónika. 24. sz. — M. Hirl. 211. sz.
- Tessitori Nóra. *Tabéry Géza*. Tessitori Nóra. Ujs. 200. sz.
- Thaly Kálmán. *Révész Imre* levele Thaly Kálmánhoz. Prot. Szemle. 2—4. l.
- Thury Lajos. Holtomiglan, holtodiglan. (Regény.) — Ism. Dallos Sándor. Magyarország. 280. sz. — (k. m.) 8 Órai Ujs. 287. sz. — M. Hirl. 296. sz.
- Tichy György. Ikarus szárnyain. (Versek.) Előszót írt hozzá: Emőd Tamás. — Ism. P. Hirl. 154. sz.
- Tinódi Sebestyén. *Kemény István*. Az ujságíró szobra. M. Hirl. 218. sz. — T. E. P. Hirl. Vas. 26. sz. — P. Hirl. 246. sz. — Magyarország. 205. sz.
- Tisbi Illés. Sötét percek éneke. (Versek.) — Ism. Vajthó László. Napk. 292. l.
- Tisza István képviselőházi beszédei. II. k. Első rész. Bevezetéssel ellátta barabási Kun József. 824 l. — Ism. Turi Béla. Kath. Szemle. II. 393—394. l.
- Barabási Kun József*. Tisza István történeti távlatban. Bpti Szemle. 230. köt. 129—138. l.
- Gajáry István*. Tisza István, az ember. Ujs. 248. sz.
- Hegedűs Loránt*. Tisza István szobra. P. Hirl. 29. sz.
- Tisza István. Bp. Hirl. 248. sz.
- Toldy István. *Krammer Marianne*. Toldy István. 54 l.
- Tolnai Lajos. *Bíró János*. Tolnai Lajos. Debrecen. 99 l.
- Földessy Gyula*. Tolnai Lajos. Szabadság, 45. sz.
- Tompa Mihály. *Kékly Lajos* beszéde Tompa Mihály keleméri emléktáblájának leleplezési ünnepélyén. Akad. Ért. 290—292. l.
- Kerekes Emil*. Tompa Mihály egy ismeretlen levele. IK. 332—333. l.
- Kiss Géza, Hegyaljai*. Arany és Tompa barátsága. Ker. Család. 5—6. sz.
- Kiss Géza, Hegyaljai*. Tompa Mihály és a Színházi Lap. A Bp. Hirl. Képes mell. Dec. 24. sz.

- Torbágyi Novák József.** Attila. (Hösköltemény 30 énekben.) I. köt. 801 l. —
Ism. Magyarság. 136. sz.
- Torday Sándor.** Péter Flórián. (Novellák.) — Ism. M. Hirl. 120. sz. —
(S.) P. Napló. 64. sz.
- Tormay Cecile.** Az ősi küldött. I. A csallóközi hattyú. (Regény.) — Ism.
Ijjas Antal. M. Kultúra. II. 537—540. l. — P. Hirl. 281. sz. — Kállay Miklós.
Nemz. Ujs. 280. sz. és K. Krónika. 52. sz. — bf. Élet. 435. l. — i. s. Bp. Hirl.
286. sz. — Karl Sebestyén. P. Lloyd. 284. reggeli sz. — Ujs. 276. sz. —
P. A. U. o. 288. sz. — B. L. 8 Órai ujs. 285. sz. — M. Hirl. 280. sz.
- Lia Marschalkó.** Cecile Tormay. Nouvelle Revue de Hongrie. 273—275. l.
- Tóth Árpád.** Kardos Albert. Tóth Árpád életrajzi adatai. Prot. Szemle.
140—141. l.
- Tóth Béla.** Nagy József. Tóth Béla élete és munkássága (1932.) 26 l. —
Ism. Szinyei Ferenc. IK. 154. l. — P. Lloyd. 135. esti sz.
- Tóth József.** Dalok és imák. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 224. sz.
- Tóth Lajos.** Haldoklik-e a szerelem? (Rajzok.) Ism. P. Lloyd. 146. esti sz.
- Tóth László.** 1. Ami erősebb nálunk. (Regény.) — Ism. Kállay Miklós.
Képes Krónika. 52. sz. — 2. A tehetségtelen. (Regény.) — Ism. Kállay Miklós.
Nemz. Ujs. 280. sz. — (D.) Bp. Hirl. 292. sz. — Kállay Miklós. Képes Króni-
nika. 51. sz. — Relle Pál. M. Hirl. 280. sz.
- Tóthpál Dániel.** Dalok és jajok. (Versek.) Brassó. — Ism. I. Szemlé
Ferenc. Erd. Helikon. 219—220. l.
- Tömörkény István.** Rozgonyi Margit. Tömörkény István. 40 l. — Ism.
Kozocsa Sándor. Ethn. 173—174. l.
- Török Károly.** Kozocsa Sándor. Török Károly levele Gyulai Pálhoz az
1874-es (Greguss—Gyulai-féle) Petőfi-kiadás ügyében. IK. 308—314. l.
- Török Sándor.** 1. És ezalatt itthon... (Regény.) I—II. köt. 230.,
193 l. — Ism. A. Zs. Élet. 434. l. — D. J. Magyarság. 296. sz. — 2. Ban-
kelt a kék Szarvasban. (Regény.) 197 l. — Ism. (Kozocsa.) Igaz Szó. 18. sz.
— Illés Endre. Nyugat. II. 80—81. l. — Rédey Tivadar. Napk. 284—285. l.
— P. Hirl. 172. sz. — H. I. Új Magyarság. 112—113. l. — Harsányi István.
Prot. Szemle. 398—400. l. — Berényi László. Vasárnap. 157. l. — ... yi.
Páztortűz. 154. l. — Müller Gyula. M. Kultúra. 327—328. l. — Nemz. Ujs.
47. sz. — (p. h. gy.) P. Napló. 131. sz. — A. Zs. Élet. 80. l. — Korunk
Szava. 94. l. — Bodor Aladár. Magyarság. 64. sz. — P. Lloyd. 40. esti sz.
— G. L. M. Hirl. 64. sz. — Berkes Imre. Függetlenség. 38. sz. — 3. Vidék-
ken volt primadonna. (Regény.) 159 l. — Ism. Kozocsa Sándor. A Híradó
Vas. Nov. 19. sz. — Katona Jenő. M. Kultúra. II. 440. l. — Nemz. Ujs.
269. sz. — Rónay György. Vasárnap. 496—497. — Berényi László. Élet.
468. l. — Bp. Hirl. 280. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 47. sz. —
B. A. Magyarság. 257. sz. — P. Lloyd. 262. esti sz. — M. Hirl. 269. sz.
- Török Sophie.** Boldog asszonyok. (Novellák.) Új Írók. 5. sz. Debrecen.
72 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. II. 167—170. l. — (B. Gy.) P. Napló.
205. sz. — P. Lloyd. 279. esti sz.
- Németh László. Tanu. 135. l.
- Ugró Gyula.** A mult világából. (Versek.) 96 l. — Ism. Ujs. 64. sz. —
M. Hirl. 1. sz.
- Ujházy György.** Én. (Vallomás magamról.) Literatura. 46—47. l.
- Ujhelyi Nándor.** G. P. Ujhelyi Nándor. Irodört. 183. l. — P. Hirl. 171. sz.
- Vadnai László.** Kinizsi Andor. Sajó és Hacsek. M. Kultúra. II. 382—383. l.
- Vadnay Károly.** Szász Károly. Emlékezés Vadnay Károlyra. Irodört. 3—15. l.
- Vajda János.** H. A. Vajda János völegénysége és mézeshelei. (Vajda
János özvegyének naplója.) Nyugat. I. 289—294.; 337—347. l. — V. ö. Márai
Sándor. Ujs. 62. sz.
- Kemény István.** Két szerencsétlen szerelem története. M. Hirl. 53. sz.
- Palágyi Lajos.** Vajda János és a zsidóság. Az Izr. Magy. Irod. Társ.
Évkönyve. 33—40. l.
- Pásztor Árpád.** Rozamunda. P. Napló. Febr. 28. sz.
- Pásztor Árpád.** Rozamunda temetésén. P. Napló. Márc. 5. sz.

- Reichard Piroska.* Vajda János ismeretlen levelei. Ujs. 120. sz.
Rubinyi Mózes. Vajda János — a hírlapíró. A Sajtó. 104—105. l.
Vajda László. *G. P.* Vajda László. Irodört. 115—116. l. — M. Hirl. 57. sz. — P. Napló. 57. sz.
Vajda Pál és Földes Jolán. *Vica.* (Komédia 12 képben.) Bemutatta az Uj Szinpad 1933. november 3-án.
Vajda Péter beszédei. Kiadta: Kemény Gábor. — *Ism. Magyarság.* 41. sz.
Vajthó László. *Karácsony Sándor.* Magyar Irodalmi Ritkaságok. Prot. Szemle. 103—105. l. — *Magyarság.* 235. sz.
Vándor Iván. 1. *Andrea találkozik az étellel.* (Regény.) 240 l. — *Ism. Diarium.* 29—30. l. — 2. *Andrea arcát a nap felé fordítja.* (Regény.) 178 l. — *Ism. P. Lloyd.* 130. esti sz. — (Sz.) Ujs. 153. sz. — 3. *Lopott lelkek.* (Regény.) 196 l. — *Ism. (U) Diarium.* 89. l.
Vándor Kálmán. *Dinasztia.* (Komédia 3 felvonásban.) Kamara Színház, 1932 december 9-én. — *Ism. Vajthó László.* Prot. Szemle. 55. l. — *Bisztray Gyula.* M. Szemle. 17. k. 104. l. — *Radványi Kálmán.* Élet. 16. l.
Vándor Lajos. *Fej vagy írás.* (Versek.) — *Ism. (B.) P. Napló.* 64. sz. — Sz. L. U. o. 96. sz. — *Thurzó Gábor.* Erd. Helikon. 379—380. l. — *Turóczi-Trostler, Josef.* P. Lloyd. 58. esti sz. — M. Hirl. 18. sz.
Újvári László. Korán elfeledett költő. Korunk. 775—777. l.
Várady Zsigmondné. *Budai kis ház.* (Regény.) 238 l. — *Ism. P. Hirl.* 132. sz. — *Hunyady Sándor.* Páztortúz. 251. l. — (eb.) *Nemz. Ujs.* 165. sz. — (m. s.) Ujs. 126. sz. — M. Hirl. 120. sz.
Varga Sándor Frigyes. *Ismeretlen sziget.* (Versek.) 96 l. — *Ism. Szőke Sándor.* Napk. 368. l. — *Szegedi István.* Prot. Szemle. 193—195. l.
Varga Damján. *G. P.* Megemlékezés. Széphalom. 68—69. l.
Vargha Gyula. *Horváth János.* Vargha Gyula emlékezete. (A Magy. Tud. Akadémia Emlékbeszédei. XXI. k. 10.) 40 l. — *Ism. t. P. Lloyd.* 85. esti sz.
Mátyás Sándor. Vargha Gyula. Debrecen. 144 l. — *Ism. Keresztényi Dezső.* Irodört. 218. l. — *Szabó Richárd.* Prot. Szemle. 513—515. l.
Várhegyi Lajos. *Kiáltás a falak alól.* (Versek.) — *Ism. vitéz Pölöskei János.* Függetlenség. 174. sz.
Városi István. *A napszemü ember.* (Versek.) 116 l. — *Ism. Vajthó László.* Napk. 292. l. — *B. A. Magyarság.* 147. sz.
Vas Gereben. *A nemzet napszámossai.* (Regény.) *Filléres Klasszikus Regények.* — *Ism. Kárpáti Aurél.* P. Napló. 223. sz. — *Lakatos László.* Az Est 223. sz.
Vas István. *Őszi rombolás.* (Versek.) 60 l. — *Ism. Vajthó László.* Napk. 292—293. l. — (g. p.) Széphalom. 35. l. — *Kiss Jenő.* Erd. Helikon. 668—669. l. — *Németh László.* Tanu. 188. l.
Vaskó István. *Miért?* (Háborus regény.) Ungvár. 279 l. — *Ism. Literatura.* 327. l.
Vaszary János. 1. *Házassággal kezdődik.* (Vígjáték 3 felvonásban.) Belvárosi Színház, 1933 március 11-én. — *Ism. Németh Antal.* Napk. 308. l. — . . . yi. Páztortúz. 154. l. — *Rausch Géza.* M. Kultura. 324. l. — 2. *Jó házból való urilány.* (Valószínűtlen történet 3 felvonásban.) Vigszínház, 1932 szeptember 24-én. — *Ism. Bisztray Gyula.* M. Szemle. 17. k. 103. l.
Váth János. 1. *Váth János munkái.* I—X. köt. Balatonfüred. — *Ism. Irodört.* 52. l. — *Csura Miklós.* Kath. Szemle. 236—237. l. — M. Szemle. 17 k. X. l. — *F. B. Korunk Szava.* 288. l.
 2. *Árva Kenese.* (Keretes regény.) Balatonfüred. — *Ism. (—i—c.) Literatura.* 135. l.
Kutassy János. Váth János. 16 l.
Verseghy Ferenc. *Gálos Rezső.* Verseghy Búcsúzásának keletkezése. IK. 150—151. l.
Gálos Rezső. Verseghy Ferenc ismeretlen drámatöredéke. IK. 286—290. l. gr. Verseghy Ferenc könyvtára 1810-ben. Győri Szemle. 63. l.
Vértés József Fülöp. *Bányadal.* (Regény.) — *Ism. Gyomai Imre.* Korunk. 783. l.
Vida György. *Dömötör Sándor.* Vida György facetiái. Kolozsvár. 24 l. — *Ism. Szendrey Ákos.* Ethn. 85. l.

- Vida József.** Tavaszi vetések. (Versek.) Kispest. 50 l. — *Ism. Szöke Sándor.* Napk. 368—369. l. — Nagy Miklós. *M. Kultúra.* 428. l. — *M. Hirl.* 75. sz. **Vihar Béla.** Ut önmagadtól. (Versek.) 40 l. — *Ism. Vajthó László.* Napk. 522. l. — s. i. *Ujs.* 75. sz.
- Virányi Lajosné.** Parázs a hamu alatt. (Versek.) — *Ism. M. Hirl.* 241. sz. **Viz Zoltán.** Alkonyatkor. (Versek.) — *Ism. Nemz. Ujs.* 81. sz. — (—6.) *Képes Krónika.* 10. sz.
- Voinovich Géza.** A lidérc. (Színjáték Shakespeare életéből.) *Nemzeti Színház,* 1933. ápr. 7. — *Ism. Schöpflin Aladár.* Nyugat. I. 496—497. l. — (—m—t—) Napk. 384—385. l. — Vajthó László. *Prot. Szemle.* 247—248. l. — Berényi László. *Vasárnap.* 216. l. — ...yi. *Pásztortűz.* 154. l. — Bisztray Gyula. *M. Szemle.* 18. k. 254. l. — Rausch Géza. *M. Kultúra.* 417. l. — Radványi Kálmán. *Élet.* 152. l.
- K. L.* Die neue Leitung des Nationaltheaters. P. Lloyd. 147. reggeli sz.
- Vörösmarty Mihály.** Csongor és Tünde. Ady Lajos tanulmányával. *Brisits Frigyes.* Vörösmarty és az Ezeregyéjszaka. *IK.* 59—74. l. *Brisits Frigyes.* Az öreg Kazinczy és a fiatal Vörösmarty. *Kath. Szemle.* II. 401—420. l.
- Dénes Tibor.* Vörösmarty a mai lélek tükrében. *Ifjúsági Vezető.* 439—441. l. *Honti János.* Vörösmarty egy német mintája? *IK.* 146. l. *Rédey Tivadar.* A Csongor és Tünde új színrealkalmazása. Napk. 44—47. l.
- Szacsavay Imre.* Forgácsok. P. Hirl. 178. sz. *Trócsányi Zoltán.* Vörösmarty Mihály a Trattnerék boltjában. Bp. Hirl. 152. sz.
- Wagner Lilla.** A császár leánya. (Regény.) 880 l. — *Ism. P. Hirl.* 19. sz. — (s. m.) *Nemz. Ujs.* 47. sz. — V. T. M. Hirl. 18. sz.
- Zádor Tamás.** Zuhanó idők. (Regény.) I—II. köt. — *Ism. (dkl.) P. Napló.* 136. sz. — Szász Károly. Bp. Hirl. 35. sz. — Kállay Miklós. *Képes Krónika.* 27. sz.
- Zádor Tamás írói jubileuma a Petőfi-Társaságban. Bp. Hirl. 13. sz.
- Zágon István.** 1. Az ígérlet földje. (Komédia 3 felvonásban.) *Nemzeti Színház,* 1933. szeptember 22-én. — *Ism. Schöpflin Aladár.* Nyugat. II. 322. l. — Rédey Tivadar. Napk. 838—839. l. — Vajthó László. *Prot. Szemle.* 466—467. l. — Müller Gyula. *M. Kultúra.* II. 291—292. l. — Ebeczki György. *Uj Idők.* II. 488. l.
- Zajzoni Rab István.** *Bosnyák Zoltán.* Mint oldott kéve... A Cél. 125. l. **Zalai Szalay László.** Szuhay. (Vígjáték 3 felvonásban.) *Kamara Színház,* 1933 nov. 1-én. — *Ism. Rédey Tivadar.* Napk. 922—923. l. — Vajthó László. *Prot. Szemle.* 531. l. — Müller Gyula. *M. Kultúra.* II. 432. l. — Gáspár Jenő. *Képes Krónika.* 46. sz.
- (f. g.) Ötvenhárom éves kezdő. *M. Hirl.* 259. sz.
- Zaymus Gyula.** Marék parázs. (Regény.) — *Ism. (n—n.) Nemz. Ujs.* 1. sz. — Nyisztor Zoltán. *M. Kultúra.* 90. l. — Korunk Szava. 32. l.
- Zelk Zoltán.** Új asztalomhoz. (Versek.) — *Ism. Illyés Gyula.* Nyugat. I. 252—253. l. — Németh László. *Tanu.* 188. l. — (Sz. L.) *P. Napló.* 64. sz. — (t.—) *U. o.* 64. sz. — (t.) *Szociálmus.* 72. l. — t. t. *P. Lloyd.* 11. esti sz.
- Zilahy Lajos.** 1. A szökevény. (Regény.) — *Ism. G. Strém. Revue des Études Hongr.* 114—116. l. — 2. A lélek kialszik. (Regény.) 245 l. — *Ism. G. Strém. Revue des Études Hongr.* 114—116. l. — Kéky Lajos. *Bpesti Szemle.* 230. k. 246—249. l. — 3. A tizenkettedik óra. (Komédia 3 felvonásban.) *Magyar Színház,* 1933 október 24-én. — *Ism. Rédey Tivadar.* Napk. 920—921. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 432—433. l. — Vajthó László. *Prot. Szemle.* 530—531. l. — Ujvári László. *Korunk.* 931—934. l. — —nyi. *Pásztortűz.* 394. l. — Berényi László. *Vasárnap.* 523—524. l. — Müller Gyula. *M. Kultúra.* II. 385—386. l. — B. L. *Élet.* 392 l. — Gáspár Jenő. *Képes Krónika.* 45. sz. — Milotay István. *Magyarság.* 245. sz. — Kassák Lajos. *Munka.* 940—942. l. — Lengyel Menyhért. *Az Est.* 246. sz. — 4. *Printemps mortel* és 5. *Deux Prisonniers.* Traduit par S. Ch. de Leo et F.

- Pfeister. Paris. (1929.) I—II. 305, 336 l. — Ism. Ch. Horváth. Revue des Études Hongr. 79—83. l.
- Tamási Áron.* Láthatár. 3. sz. — *Rónay Mária.* Literatura. 419—421. l. Az Est. 247. sz.
- Zmaj Jovan Jovanovics.* (cs. z.) A délszláv-magyar kultúrközeledés előharcosa. Láthatár. 3. sz.
A «Toldi» fordítója. M. Hirl. 235. sz.
- Zrinyi Miklós.* *Harsányi Zsolt.* Vénusz és a költő. P. Hirl. 185. sz.
- Joó Tibor.* Zrinyi történetpszichélete és a barokk, Századok. 1932. 7—8. sz. — Ism. Irodört. 59. l.
- Kardos Tibor.* Zrinyi, a költő a XVIII. század világában. IF. 45. sz. — Ism. Ember Ernő. Debr. Szemle. 38. l.
- Zsámboki János.* *Bach Endre.* Un humaniste hongrois en France. Jean Sambucus et ses relations littéraires. (1551—1584.) Szeged. 96 l. — Ism. (P. J.) Irodört. 50. l. — Kardos Tibor. Századok. 99—100. l. — Louis Sipos. Revue des Études Hongr. 146. l.
- Zsarnai Gaál Irma, Vidáné.* Ne tagadj meg! (Versek.) — Ism. (—ő.) Képes Krónika 6. sz.
- Zsigmond János.* Agave. (Versek.) Hatvan. — Ism. Reményik Sándor. Erd. Helikon. 218—219. l.
- Zsigray Julianna.* 1. Kristálymuzsika. (Elbeszélések.) — Ism. Hámos György. Uj Idők. II. 666. l. — 2. Férficél. (Regény.) — Ism. Pásztor József. Prot. Szemle. 288—289. l. — 3. Aranyharang. (Versek.) — Ism. Székely Tibor. Uj Idők. II. 796. l.
- Zsindely Ferenc.* Isten szabad ege alatt. (Elbeszélések.) 279 l. — Ism. Majthényi György. Napk. 287—288. l. — Dóczy Jenő. Prot. Szemle. 177—180. l. — P. Napló. 64. sz. — Lapszemle. Nyugat. I. 709. l.
- Zsirkay János.* Az élet örvényei. (Verses regény.) 176 l. — Ism. A. Zs. Élet. 168. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 25. sz. — M. Hirl. 86. sz.
- Zsirkó Gyula.* *Ilyés Gyula.* Új verseskönyvek. Nyugat. II. 86. l.
- Zsolt Béla.* 1. Gerson és neje. (Regény.) 248 l. — Ism. (Z.) Ung. Jahrb. 178. l. — 2. Oktogon. (Színmű 3 felvonásban.) Magyar Színház. 1932. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 71—72 l. — Rédey Tivadar. Napk. 76—77. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 106. l. — Ujvári László. Korunk. 162—164. l. — Berényi László. Vasárnap. 117. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 33. l. — (B. L.) Élet. 31. l. — Ujvári László. Korunk. 162—164. l. — V. ö. U. o. 625—630. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Berze Nagy János, dr.:** A Szent László fűvéről szóló monda a népmesei kutatás megvilágításában. Szerző kiadása. 8 l.
- Földessy Gyula:** Tanulmányok és élmények. Gergely R.[®]N. 8-r. 270 l.
- Markó Árpád:** II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Akadémia 448 l.
- Poupé, Edmond:** Alexandre Kisfaludy à Draguignan. Paris, Leroux. 18 l.
- Radó, Antonio:** Un petrarchista ungherese. Venezia, Reale Istituto Veneto. 1129—1143 l.
- Timár Kálmán:** A breviáriumi Margit-legendák. Kalocsa, szerző kiadása. 35 l.
- Viszota Gyula:** Széchenyi utolsó négy éve Döblingben. Szerző kiadása. 18 l.

II. Közérdekű művek.

- Illyefalvi J. Lajos, dr.:** Budapest székesfőváros statisztikai zsebkönyve. Budapest székesfőváros statisztikai hivatala. K. 8-r. 569 l.
- Móra Ferenc:** Daru-utcától a Móra Ferenc-utcáig. I. II. Révai. 272 l. 289 l.
- Komáromi János jubileuma, Komáromi János Jubileumi bizottsága.** 63 l.

III. Regények.

- Bánffy Miklós, gróf:** Megszámláltattál... I. II. Révai. 1935. 370, 356 l.
- Bohuniczky Szeffi:** Szegény ember. Révai. 214 l.
- Bókay János, ifj.:** Megvédtem egy asszonyt. Singer és Wolfner. 227 l.
- Komáromi János:** Zágon felé. Révai. 286 l.
- Makkai Sándor:** Táltsokirály. Genius. 471 l.
- Szentmihályiné Szabó Mária:** Irén évei. Révai. 224 l.
- Szikra:** Márta, aki Máriának született. Pallas. 311 l.
- Terescsényi György:** Lélek. Singer és Wolfner. 265 l.
- Tersánszky J. Jenő:** Szerenád. Révai. 224 l.
- Tormay Cecile:** Az ősi küldött. I. II. Genius. 199 l. 287 l.

IV. Dráma.

- Bodrogh Pál:** Aragoniai Beatrix. Corvin Mátyás egyesület. 134 l.

* A Budapesten megjelent munkáknál a hely, ~~1934~~ 1934-ben kiadottaknál az idő, a 8-r.-üeknél az alak megjelölését elhagytuk.

